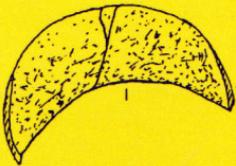
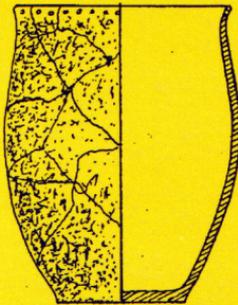
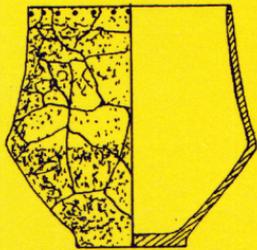

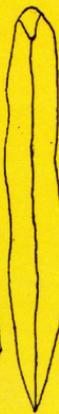
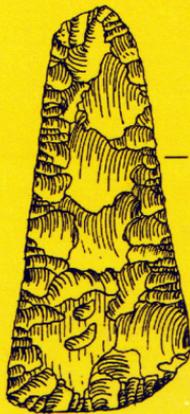
Віктор Войнаровський
Віталій Конопля
Михайло Филипчук

Лукаші

Багатошарова
пам'ятка
археології
на Брідщині

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Регіональний науково-дослідний центр
«Рятівна археологічна служба»
Інституту археології
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича

*Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ,
Віталій КОНОПЛЯ,
Михайло ФИЛИПЧУК*

**ЛУКАШІ.
БАГАТОШАРОВА
ПАМ'ЯТКА АРХЕОЛОГІЇ
НА БРІДЦІНІ**

ЛЬВІВ
2005

ББК 63.5(4УКР-4ЛьВ)

А 87

УДК 904(477.83)

Войнаровський В., Конопля В., Филипчук М.

Лукаші. Багатошарова пам'ятка археології на Брідщині. – Львів: РАС, 2005. – 112 с., іл.

Наукову працю присвячено результатам рятівних розкопок багатошарової пам'ятки Лукаші Бродівського району Львівської області. На основі її матеріалів висвітлено історичні процеси, які відбувалися тут за доби пізнього палеоліту, епохи бронзи, ранньозалізного віку та періоду Київської Русі. На особливу увагу заслуговує інформація про дослідження кремнеобробної майстерні городоцько-здовбицької та могильника висоцької культур.

Добре ілюстрована публікація корисна для археологів, учителів, студентів, усіх, кого цікавить історія рідного краю.

Відповідальні за випуск:

О.Осаульчук, В.Івановський, В.Войнаровський

© Регіональний науково-дослідний центр
«Рятівна археологічна служба» ІА НАНУ,
2005

© Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича
НАНУ, 2005

ISBN 966-02-2991-6

Протягом 1996-1997 років за кошти Державного підприємства “Магістральні нафтопроводи “Дружба” (тепер – Філія “МНП “Дружба” ВАТ “Укртранснафта”) Науково-дослідний інноваційний центр “Рятівна археологічна служба” при Інституті українознавства імені Івана Крип’якевича Національної академії наук України (тепер – Регіональний науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба” Інституту археології Національної академії наук України) провів пам’ятко-охоронні археологічні дослідження (розвідки та розкопки) у зоні будівництва магістрального нафтопроводу НПК “Південний” – Західна Україна на відтинку, який пролягав через територію Львівської, Одеської, Тернопільської та Хмельницької областей.

У результаті польових археологічних вишукувань виявлено велику кількість різночасових пам’яток археології, котрі потрапляли у зону будівельних робіт і яким загрожувала руйнація під час прокладення нафтопроводу.

Однією з таких пам’яток на території Львівської області було багаточасове поселення Лукаші, що знаходиться за 1,5 км на північний захід від однойменного села Бродівського району. Вона була відкрита у липні 1996 р. групою НДІЦ “РАС” ІУ НАНУ (В.Івановський, В.Войнаровський, М.Филипчук, А.Гусак) і стаціонарно досліджена у вересні-жовтні цього ж року.

Результатам досліджень на згаданій пам’ятці присвячується ця наукова праця.

Топографічні умови місцезнаходження поселення

Геоморфологія. Поселення та його околиці розташовані на південних схилах Гологоро-Кременецького пасма, яке високим уступом піднімається над рівнинами Малого Полісся [Природа Львівської області, 1972, с.10].

Ця територія між м. Золочів та смт. Підкамінь у межах Львівської області входить до складу Подільського горбогір'я, котре ще називають Верхньобузьким пасмом. Найбільші абсолютні висоти досягають тут максимальної відмітки біля 340 м над рівнем моря за Балтійською системою висот.

Четвертинні відклади у найближчому оточенні поселення складаються переважно з воднольодовикових суглинків, які у верхньому прошарку стали лесовими. Досить чітко вони простежуються на стрімких схилах денудаційних терас, що відносяться до верхнього ярусу.

Рослинний покрив. На схилах та вершинах горбів Гологоро-Кременецького кряжу збереглися фрагменти лучно-степової рослинності з усіма її варіантами: рідколіссям, заростями чагарників, остепненими луками і лучними степами. Рідколісся утворюють остепнені угруповання сосни лісової, остепнені рідкі соснові бори та чагарниково-різнотрав'я [Природа Львівської області, 1972, с.79]. На луках, що поширені в заплаві р. Ікви, проростає кролиця звичайна, еспарцет піщаний, костриця лучна, вівсюнець лучний.

Поверхневі води. Поселення Лукаші знаходиться на лівому березі р. Ікви. У його оточенні на заході та півдні беруть свій початок багато джерел, які живлять ставки й річку, яка у цьому місці досягає одного метра у ширину.

Ґрунти. У межах пам'ятки переважають сірі, світло-сірі та темно-сірі опідзолені ґрунти, які здебільшого залягають на денудаційних грядках та у верхній частині їхніх схилів. Ближче до заплави р. Ікви унаслідок змивних процесів вони поступово переходять в опідзолені чорноземи, в середній частині схилів товщина останніх є мінімальною, а в нижній, безпосередньо на стику із заплавою, вона досягає 1,2-1,5 м.

Поселення Лукаші займає південні схили одного з пагорбів Верхньобузького пасма, експозиція якого становить від 3 до 10°. Схил має опуклу форму південного та південно-західного спрямувань (рис. 1). У давнину його поверхня була почленована неширокими і неглибокими балками (ширина до 10-20 м, глибина до 1,5-2 м), які спрямовані вздовж експозиції. Зараз від них зберігся ледь хвилястий рельєф.

Площа багат шарового поселення Лукаші була визначена під час детального обстеження поверхневого культурного шару. З півдня пам'ятка обмежена заплавою р. Ікви, із заходу і сходу – ярами та балками, що врізаються у експозицію схилу, а з півночі – відсутністю культурного шару, котрий (як було встановлено у процесі розкопок) змінюється світло-сірими опідзоленими суглинками.

У різних місцях поселення потужність культурного шару була різною як кількісно, так і якісно. На підставі підйомного матеріалу було встановлено, що пам'ятка складається з матеріальних решток городоцько-здовбицької, висоцької, пшеворської та давньоруської культур.

Опис археологічних розкриттів та культурно-хронологічний аналіз матеріалів

Розкопи у вигляді суцільної траншеї були закладені у зоні проходження лінії нафтопроводу. Їхня довжина становила 144 м, ширина – 4 м. У різних частинах схилу у міру потреби до розкопів (траншеї) було зроблено декілька прирізок розміром від 3 x 4 до 4 x 6 м.

Верхній (північний) край траншеї знаходився за межами поселення, нижній – біля самої заплави. Площа розкопів була розмежована на сектори, а ті, у свою чергу, розбиті на квадрати розміром 2 x 2 м. Нумерація секторів та квадратів починається з північного краю.

Окрім загальноприйнятих методів фіксації (описової, креслярської, фотографічної), у процесі дослідження поселення Лукаші проводилася відеофіксація горизонтальної та вертикальної стратиграфій контрольних профілів стінок траншеї, об'єктів, місцезнаходження окремих їхніх деталей, панорами поселення тощо.

Опис культурного шару, знахідок та виявлених об'єктів подано за секторами.

Сектор I. Площа сектора становить 80 м² (20 x 4 м). До глибини 0,25 м по всій його площі залягав темно-сірий гумусовий суглинок. Дещо нижче, на глибині 0,3 м від сучасної поверхні, з'явилися вкраплення світло-жовтих лесових ґрунтів, які, починаючи з глибини 0,35-0,40 м, переходили у материкову лесову основу. На верхній межі цієї основи простежено сліди від оранки, які темними гумусовими смугами (шириною 0,07-0,1 м та глибиною у материк до 0,02-0,05 м) проходили паралельно до експозиції схилу, на відстані 0,12-0,22 м одна від одної. Потрібно виділити важливу деталь: у поперечному січенні ці смуги мають лінзо-

подібну форму. Окрім слідів плуга (рала ?), жодних об'єктів у секторі I не знайдено. Не виявлено також будь-яких знахідок і у верхніх шарах ґрунту, що може свідчити про відсутність слідів заселення у цьому місці.

Для детального аналізу стратиграфічної колонки багат шарового поселення Лукаші важливого значення набуває креслярська фіксація та опис. З цією метою у кожному секторі було залишено по два та більше профілів. Контрольний профіль А1-А2-А3-А4-А5-А6-А7 проходив по східній стінці траншеї, тобто вздовж експозиції схилу. Профілі А-А1, Б-Б1, В-В1, Г-Г1, Д-Д1, Е-Е1, І-І1, К-К1 перетинали траншею впоперек експозиції схилу (рис. 2). У секторі I було залишено два контрольні профілі: А1-А2, А-А1 та Б-Б1.

Контрольний профіль А1-А2 (рис. 3) знаходився у східній стінці траншеї. Від її початку, тобто північного краю, до межі квадратів № 10 та № 12 верхній горизонт представлений темно-сірими гумусовими суглинками, які досягають глибини 0,25 м від сучасної поверхні. Нижче залягає перехідний горизонт до материка. Починаючи з квадрата № 12, по всій нижній частині сектора простежується тонкий прошарок чорнозему, який згодом домінує серед верхніх шарів ґрунту. Разом з цим, поступово змінюється характер верхніх шарів. Чорні гумусові суглинки витісняють темно-сірі опідзолени.

Контрольний профіль А-А1 залишено на межі північної стінки траншеї (рис. 5). У нижній частині орного шару, на глибині 0,25 м від сучасної поверхні, темно-сірі опідзолени суглинки переходили у материк, у вигляді вкрапель світло-жовтих лесових суглинків, що зумовлено дією плуга чи рала.

Контрольний профіль Б-Б1 проходить посередині сектора I у напрямку схід-захід (рис. 5). Верхні шари ґрунту, які простежуються у ньому, залягають в такій послідовності: до глибини 0,25 м від сучасної поверхні – темно-сірі опідзолени суглинки, від 0,25 до 0,35 м – перехідний передматериковий горизонт. До речі, цей профіль показує експозицію не тільки сучасної поверхні, а й підґрунтя, характер залягання верхніх гумусових горизонтів, перехід нижніх горизонтів у материк.

Починаючи з квадрата № 3-4, світло-жовті суглинки пере-кривають темно-жовті, а у квадратах № 2-10 стратиграфічна колонка має вже наступний вигляд: 0,2-0,4 м – шар чорних гумусових суглинків, 0,4-0,5 м – перехідний шар, нижче 0,5 м – материк. Потрібно зауважити, що перехідний горизонт дуже пошкоджений кротовинами.

Наведений вище опис контрольного профілю Б-Б1 дозволяє констатувати, що експозиція схилу має південне або південно-західне спрямування. Передматериковий горизонт характеризується середнім ступенем пошкодження кротовими ямками та має сліди струхнявілого дерева, які простежуються по всій площі сектора та залягають на глибині 0,35-0,45 м від сучасної поверхні. Залягання цього тонкого шару трухлявини за нахилом співпадає з експозицією схилу. Ймовірно, що він залишився від лісового масиву, який проростав тут до моменту заселення.

Сектор II є продовженням попереднього у південному напрямку, орієнтований по азимуту 13°. Верхній шар ґрунту (чорні гумусові суглинки) досягав глибини 0,25-0,30 м від рівня сучасної поверхні. Він був перенасичений органічними рештками. Тут трапляються дрібні шматки глиняної вимазки, фрагменти кераміки висоцької та давньоруської культур. Рухомий матеріал останньої, як правило, простежується на глибині 0,25-0,35 м від сучасної поверхні. Так, у квадраті № 16 на зазначеній глибині було знайдено залізний ніж, який датують XII-XIII ст. (рис. 56).

Під орним шаром залягав чорний прошарок добре утрамбованого гумусу. З півночі на південь він поступово потовщувався. Якщо у квадратах № 1-2 його товщина мала всього 10-15 см і далі переходила у передматериковий горизонт, то з пониженням у квадраті № 20 становила 0,4-0,5 м. Зверху цей шар був рихлим, а знизу, на переході у передматериковий ґрунт, мав горіхоподібну і навіть призматичну структуру, що свідчить про природний процес його формування. Експозиція схилу сучасної поверхні та двох перших шарів ґрунту загалом витримана у південно-західному напрямку. Увагу привертає плавний перехід чорного похованого горизонту у передматериковий: спочатку він змінюється на темно-сірий, а потім – на жовтий материковий. Варто зазначити, що ніяких знахідок у двох останніх шарах не виявлено, за винятком тільки тих об'єктів, що знаходилися у передматериковому горизонті. Інтенсивний культурний шар (похований горизонт) простежується на межі з сектором III (рис. 3).

Починаючи з квадратів № 16-20, похований горизонт різко потовщується. Водночас стає товстішим і перехідний прошарок, який досить сильно опідзолений вимиванням. А це свідчить проте, що тут починається природне заглиблення у вигляді неглибокої балки. Це припущення підтверджується характером забарвлення ґрунтів у зазначених квадратах сектора II, а також стратиграфічною колонкою східної частини траншеї у секторах III та IV (рис. 3, 4). У нижній частині сектора II (квадрати № 16-20), безпосередньо у похованому горизонті (глибина 0,35-0,65 м),

виявлено рештки глиняної вимазки та окремі фрагменти відходів кременю.

На нашу думку, знахідки з похованого горизонту потрібно розглядати як результат змиву культурного шару у балку. Як свідчать стратиграфічні дані (рис. 3, 4), нівелювання балки відбувалося упродовж всього четвертинного періоду. Це підтверджується, по-перше, потовщенням всіх (окрім орного шару) горизонтів, по-друге, рівнем опідзолених вимивань. Так, якщо таке вимивання у секторі I простежується відразу ж під орним шаром, тобто перед материком, то у квадратах № 19-20 сектора II він уже залягав над раніше нанесеним прошарком темно-сірих і передматерикових ґрунтів. А це свідчить про те, що заплив балки родючими ґрунтами відбувався тут ще до проростання лісів, які залишили після себе зольні вимивання. Як буде видно з подальшого викладу матеріалу, зокрема даних контрольних профілів (рис. 3; 4; 8; 9; 9, а; 9, б), культурні шари, і насамперед городоцько-здовбицької культури, знаходяться над опідзоленими вимиваннями.

Після прокопування перехідного горизонту у квадратах № 15-18 (глибина до 0,8 м від сучасної поверхні) виявлено контури округлої в плані ями № 1. На тлі жовтої лесової підоснови вона представлена заповненням з чорних гумусових та темно-сірих ґрунтів, іноді з жовтими вкрапленнями материка (рис. 8, 67). Основа об'єкта заглиблена у материк із світло-жовтих та жовтих важких суглинків, що характерні для передглейового горизонту. Контури ями простежувалися вже на глибині 0,7-0,8 м від сучасної поверхні і повністю співпадали з експозицією схилу, тобто північні обриси виявлено на такій же глибині, як і південні, хоча перепад висот перевищує 0,35 м (рис. 3). Форма ями має вигляд заокругленого прямокутника, витягнутого вздовж осі схід-захід, тобто впоперек схилу. Для неї характерний різний нахил стінок. Так, максимально вертикальними виявилися північні стінки ями. Східні та західні є більше похилі, а південна – дуже похила (рис. 8). Дно об'єкта було нерівним. Його максимальна глибина припадає на північно-східний кут. У південному та південно-західному напрямку дно поступово підвищується та переходить у пологі стінки. У заповненні ями знайдено декілька фрагментів кераміки городоцько-здовбицької культури. Це уламки ліпних горщиків з прямими, ледь відхиленими назовні вінцями, які здебільшого прикрашені характерним для цієї культури орнаментом. Є припущення, що цей об'єкт – яма-чан для вичинки шкур, функціонально пов'язаний з численними крем'яними інструментами (лощила, ножі) для їхнього обробітку. Артефакти знайдені у розташованій поруч кремнеобробній майстерні (див. далі).

За декілька метрів на північ від попереднього об'єкта виявлено яму № 2. Її контури простежуються у передматериковому шарі, тобто на глибині 0,65 м від рівня сучасної поверхні у квадратах № 13-14 (рис. 8). У плані вона округлої форми, діаметром біля 1,35 м. Верхня частина заповнення була зрідка насичена вимазкою та вугіллям. Варто зазначити, що по всій ділянці нижньої частини сектора глиняна вимазка, вугілля та чорна гумусова земля простежуються перш за все у кротовинах. У процесі дослідження встановлено, що заповнення ями формувалося в ті часи, коли товщина похованого горизонту була досить незначною, а можливо, й зовсім відсутня. Сказане підтверджується характером всієї площі заповнення: верхній шар (від рівня виявлення і до глибини 0,7 м) представлений чорними суглинками, які поступово переходили у шар перемішаних передматерикових ґрунтів, а дно вкривав прошарок сірих опідзолених суглинків. Цікаво, що дно об'єкта торкалося верхньої межі глейових глин.

У південній частині ями на глибині 1-1,1 м від рівня сучасної поверхні знаходилися трубчасті тваринні кістки та роги оленя (рис. 8). Стратиграфічні дані та характер заповнення дозволяють віднести яму № 2 до городоцько-здовбицької культури. Можливо, вона була ямою-чаном для обробітку шкур. Особливістю ям № 1 і 2 є те, що стінки в них з трьох сторін – вертикальні, а з півдня, зі сторони балки, – похилі та значно нижчі; дно ям похиле, більш заглиблене у північній частині. Така конструкція властива саме для чинбарських чанів, які наповнювали розчинами при розмочуванні, золінні та дубінні шкур [Войнаровський, 1997, с. 72-73]. Ями викопано у водонепроникному суглинку, які глибше переходить у ще щільніший синюватий глей, що є необхідною умовою утримання розчинів. Саме на цій ділянці материкові глини найближче підходять до поверхні. Таке їхнє розміщення зменшує об'єм необхідних земляних робіт під час спорудженні чанів: простір навколо чану повинен бути оголеним до глини, що необхідно для влаштування тут площадки для механічного обробітку шкури (інструментарій – з кремнеобробної майстерні поруч). Нижча полога стінка ями – місце для витягування важких мокрих шкур (шкура вола, наприклад, важить більше центнера, тому вертикальна стінка ями неодмінно обвалилася б). Глибина ям значно менша від глибини звичайних господарських ям-льохів, але оптимальна для роботи зі шкурою, її діставанням, перекладанням, пересипанням корою дуба тощо.

Дно та стінки ям темно-коричневого кольору. Таке забарвлення (знову ж не властиве господарським ямам) їм, очевидно,

надали таніди – дубильні речовини, які містяться у корі дуба, вільхи, верби, інших дерев [Шрамко, 1981, с. 146-147.].

Розміщення ям-чанів над балкою пояснюється насамперед виробничою необхідністю, як наявність поблизу чистої проточної води, від кількості та якості якої залежить і ґатунок шкіри. По дну балки у ті часи протікав струмок, що брав початок за 200 м вище від існуючих й донині джерел. А за 150 метрів нижче, як уже згадувалося, розташовані заплава та русло Ікви.

Сектор III. Своєрідним продовженням попереднього сектора II став сектор III. Його розкопана ділянка становила 80 кв. м. Під час її дослідження важливого значення набувають стратиграфічні спостереження. А тому насамперед подано детальний опис контрольного профілю А3-А4. Стратиграфічна колонка східної стінки траншеї у цьому місці виглядає таким чином (рис. 3). Орний шар, що повторює експозицію схилу сучасної поверхні, залягає до глибини 0,25 м. Він представлений чорними гумусовими суглинками, під якими знаходиться похований горизонт, що потовщується у південному напрямку. Його верхня межа досягає відмітки 0,25 м, а нижня – 0,4 м у квадраті № 2, 0,55 м – у квадраті № 8, 0,6 м – у квадраті № 18. Необхідно зазначити, що з потовщенням похованого горизонту зростає і шар чорних гумусових суглинків, які містять у собі вимивання підзолу, нижня межа якого досягала 0,8 м від сучасної поверхні, а верхня – 0,6 м. Нижче цього шару залягає передматериковий горизонт. Вимивання підзолу до нього не потрапляють.

Похований горизонт (глибина 0,25-0,60 м від рівня сучасної поверхні) у секторі III насичений глиняною вимазкою, дрібненькими уламками керамічного посуду, відходами крем'яного виробництва та іншими знахідками, які засвідчують наявність культурного шару у цьому місці. Рухомий матеріал був у хаотичному стані. Жодних нівельованих площадок, долівок споруд чи їхніх контурів тут не виявлено. Стратиграфія горизонту, хаотичний характер насичення рухомими рештками та загальна картина місцезнаходження дають змогу стверджувати, що знахідки потрапили у заповнення сектора унаслідок змиву верхніх шарів ґрунту в балку, за межами котрої у свій час могли побутувати житла та господарські об'єкти зазначених вище культур.

Окрім того, у ньому на певних рівнях (щодо сучасної поверхні) виявлено декілька різних за часом та призначенням об'єктів.

У квадратах № 11, 13, 16 на позначці 0,3 м виявлено рештки канави шириною 1,5 м та глибиною 0,2 м. Її заповнювали чорні гумусові суглинки з вкрапленням шматків світло-жовтої вимазки та материкових суглинків. Важливо те, що канава знаходилася

відразу ж під орним шаром і тільки частково прорізала похований горизонт. У плані вона проходила впоперек експозиції схилу та давньої балки. У квадраті № 16 на глибині 0,65 м від рівня сучасної поверхні, тобто під канавою, виявлено скупчення каміння вапнякового походження зі слідами вогню.

На основі стратиграфічних спостережень та віднайдених у заповненні канави маленьких уламків пізньосередньовічної кераміки, цей об'єкт можна датувати пізнім середньовіччям.

Поряд з південною частиною канави у квадраті № 16 на глибині 1 м від рівня сучасної поверхні, у стінці траншеї (контрольний профіль А3-А4, рис. 3, 10) виявлено залишки ями № 3. Її контури прослідковуються тільки на рівні верхньої межі передматерикових ґрунтів, тобто після шару чорних суглинків з вимиванням підзолу. Іншими словами, нам здалося, що її контури були перекриті прошарком підзолу. Однак заповнення представлене чорними гумусованими суглинками, яке добре простежувалося на тлі передматерикових ґрунтів. Приблизні розміри ями (відкритої її частини) становили: діаметр – 1,45 м, загальна глибина – 0,55 м, глибина у матеріку – 0,22 м. Стінки цього об'єкта вертикальні, дно – рівне, горизонтальне. У верхній частині заповнення траплялися поодинокі шматочки вугілля та глиняної вимазки. Ближче до дна було віднайдено фрагменти ліпного посуду, передовсім горщиків, які за аналогіями потрібно віднести до городоцько-здобицької культури.

Культурний шар у цьому секторі дуже насичений різночасовим матеріалом: керамікою та кременем. Кераміка репрезентована невиразними уламками бочків ліпних горщиків, на основі яких не можна визначити ні параметрів посудин ні їхньої типології, а лише приналежність до тієї чи іншої культури. Така ж складність спостерігалася під час класифікації знахідок із кременю. Тому обережно робимо спроби визначити культурну приналежність розкопаної ділянки.

Поселення пізнього періоду палеоліту. З огляду на незначну кількість артефактів, зібраних у процесі дослідження пам'ятки, а також недостатню діагностику їхньої типології, поселення можна інтерпретувати як сезонну стоянку або своєрідну майстерню, що пов'язана з певними етапами кремне-обробного виробництва. Стосовно останнього, то на території Західної Волині ми маємо чимало аналогів, деякі з яких, що датують фінальною стадією палеоліту були досліджені під час стаціонарних розкопок [Конопля, 1978, с. 333; Конопля, Никольченко, 1979, с. 343-344].

До речового комплексу пізньопалеолітичного поселення віднесені: нерегулярна платівка розміром 87 x 24 x 7 мм, три січення (середні части-ни) поздовжніх платівчастих відщепів, вісім відщепів розмірами 38-49 x 6-13 мм і два уламки. Вироби покриті неінтенсивною білою патиною і виготовлені з кременю туронського походження, поклади якого знаходилися поблизу. Візуально він відрізняється від зібраних під час розкопок крем'яних знахідок з горизонтів доби бронзи та ранньозалізного віку.

Поселення городоцько-здовбицької культури. Воно розміщене у західній частині її ареалу. Ця культура відноситься до раннього періоду доби бронзи, укладається у хронологічні рамки від рубежу III-II тис. до н.е. до кінця другої чверті II тис. до н.е. і співіснує з культурами Хлопце-Веселе, стжижовською та межановіцькою (Центральна Європа), середньодніпровською та фатьянівською (Східна Європа). Городоцько-здовбицька культура була виділена наприкінці 60-х рр. XX ст. І. К.Свешніковим і висвітлена у вітчизняних та зарубіжних виданнях [Свешніков, 1974, с. 80-95].

З дослідженої площі пам'ятки у Лукашах зібрано велику кількість речового матеріалу. Це стосується насамперед артефактів з кременю, абсолютна більшість з яких походить з кремнеобробної майстерні. Керамічний комплекс відноситься до городоцького етапу городоцько-здовбицької культури. З культурного шару зібрано відносно небагато уламків ліпних посудин, що виготовлені з якісної глиняної маси, до якої у процесі формування додані дрібний пісок та частинки подробленого перепаленого кременю. Остання домішка є специфічною ознакою посуду цієї культури і проявляється дещо пізніше серед керамічних виробів тцінецько-комарівських старожитностей. Вкажемо на найбільш характерні знахідки кераміки.

1. Фрагмент горловини амфори з відігнутими назовні та заокругленими вінцями діаметром близько 12,5 см. Поверхня посудини старанно згладжена, майже лощена, сіро-коричневого кольору. Товщина стінок становить 6 мм. Амфора прикрашена трьома горизонтальними рядами подвійних відтисків шнура, під останнім з яких наявні відтиски секторо-подібного штампа (рис. 11: 1).

2. Уламок вінець горщика з діаметром горловини 13 см (рис. 11:5). Поверхня знахідки старанно згладжена та забарвлена у сіро-жовтий колір. Край вінець відігнутий назовні і дещо потовщений, утворюючи своєрідний виступ-карниз. Товщина стінок посудини становить 10 мм.

3. Два фрагменти стінок типологічно не окреслених посудин. Перший з них, товщиною 11 мм, технологічно близький до

попередньо описаного виробу. На ньому простежено два горизонтальні ряди відтисків шнура, а також відбитки приблизно трикутного у плані штампа (рис. 11: 2). Інший фрагмент, товщиною 5 мм, – сіро-коричневого кольору, декорований двома пасмами відбитків шнура, що скомпоновані з чотирьох горизонтальних рядів (рис. 11: 6).

4. Ручка амфори у формі петлі товщиною 14 мм та шириною 83-25 мм (рис. 11: 4). Поверхня виробу сіро-коричневого кольору, старанно зглажена і прикрашена горизонтальними рядами вдавлень шнура.

5. Уламок ручки амфори (рис. 1: 3) коричневого кольору із зглаженою поверхнею. На краях виробу нанесено відбитки шнура.

Керамічну колекцію поселення доповнюють уламок денця, ручки та 23 фрагменти стінок. Товщина останніх коливається у межах від 5 до 11 мм.

Комплекс крем'яних артефактів, що сумарно нараховує 1214 екз., умовно розділений на дві групи, одну з яких відносять до заповнення залишків майстерні, а іншу – пов'язують з культурним шаром, тобто зібрану на певній відстані від місця обробітку сировини. До городоцько-здовбицької культури умовно віднесено практично всі знаряддя праці, крім уламка серпа (рис.14: 5), котрий, без сумніву, належить до висоцької культури. Майже всі вироби із вторинною обробкою знайдено у культурному шарі, а у заповненні майстерні лише шість екземплярів (рис. 2: 1, 5; 14: 9; 15: 5, 11; 16: 2). Зупинимося на описі деяких знахідок з цього комплексу.

1. Ретушований поздовжньо-крайовий відщеп (ніж) розміром 56 x 34 x 7 мм, робочий край якого загострено суцільною дрібнозубчастою ретушшю, що нанесена зі сторони спинки (рис. 12: 1).

2. Ретушований радіальний відщеп розміром 37 x 30 x 10 мм, який функціонально пов'язаний з розбивачем (лощилом) для виготовлення шкіри (рис. 12: 2). Майже півкруглий кінець заготовки оброблений з обох сторін дрібно- та середньофасетковою лускоподібною ретушшю.

3. Ретушований безсистемний відщеп розміром 40 x 18 x 5 мм, що використовувався як ніж (рис. 12: 3). Бічний край відщепу загострено суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки виробу.

4. Ретушований безсистемно-крайовий відщеп (двосторонній бічний скребок) розміром 45 x 26 x 9 мм, краї якого підправлені півкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, котра нанесена у суцільний спосіб зі сторони спинки (рис. 12: 4).

5. Лезо лінзоподібної у перетині сокири з дбайливо зашліфованою поверхнею розміром 65 x 55 x 16 мм (рис. 12: 5). Обушок пришліфований частково, що свідчить про реутилізацію цього рубаючого знаряддя.

6. Циркулярне скребло на двосторонньо фасетовій заготовці приблизно округлої форми розміром 103 x 88 x 15 мм (рис. 12: 6). Знахідки подібного типу досить рідко трапляються у кремнеобробному виробництві культур доби бронзи, а за величиною це знаряддя поки що не має аналогів у крем'яних комплексах відомих пам'яток Центральної та Східної Європи. Предмет сформовано радіальним відокремленням відщепів різної величини (техніка псевдолевалуа), а його край підправлено переривистою дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю.

7. Двосторонній бічний скребок на поздовжньому відщепі (псевдо-платівка) зі взаємно направленими сколками-фасетками на спинці розміром 67 x 30 x 8 мм. Краї виробу підправлені суцільною дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю, що нанесена зі сторони спинки (рис. 13: 1).

8. Радіально-крайовий ретушований відщеп (ніж + бічний скребок) розміром 85 x 51 x 8 мм (рис. 13: 2). Бічні краї загострені нанесеною зі сторони спинки суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

9. Безсистемний відщеп розміром 69 x 40 x 5 мм із суцільно ретушованим бічним краєм (рис. 13: 3). Застосовано дрібнофасеткову лускоподібну ретуш, котра нанесена зі сторони спинки заготовки. За функцією це – бічний скребок.

10. Кінцевий асиметричний скребок на безсистемному відщепі (псевдоплатівка) розміром 75 x 33 x 6 мм (рис. 13: 4). Робочий край виробу підправлено півкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

11. Кінцевий скребок із симетричним дугастим лезом на фрагменті безсистемного відщепу розміром 34 x 42 x 12 мм (рис. 13: 5).

12. Ретушований безсистемно-крайовий відщеп (комбіноване знаряддя – трилезовий ніж + односекційний виімчастий скобель) розміром 57 x 41 x 9 мм (рис. 13: 6). Леза виробу загострені мікрота дрібно-фасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена у суцільний спосіб зі сторони спинки відщепу.

13. Ретушований первинний відщеп овальної форми (односекційний виімчастий скобель + двосторонній бічний скребок) розміром 92 x 67 x 17 мм (рис. 13: 7). Робочі краї виробу підправлені зі сторони спинки частково нанесеною дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю.

14. Радіально-крайовий відщеп з ретушованим бічним краєм (ніж) розміром 92 x 70 x 31 мм (рис. 13: 8). Лезо загострене суцільно нанесеною зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

15. Ретушований первинний відщеп (кутовий ніж) розміром 75 x 52 x 7 мм (рис. 14: 1). Робочий край загострено суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки сколка.

16. Кутовий ніж на платівчастому відщепі з поздовжніми та взаємно направленими негативами фасеток від сколків на спинці розміром 63 x 28 x 5 мм (рис. 14: 2). Робоче лезо загострене суцільною мікрозубчастою ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки.

17. Ретушований безсистемний відщеп (дволезовий ніж) розміром 56 x 60 x 19 мм (рис. 14: 3). Бічні краї підправлені частково нанесеною зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

18. Ретушований безсистемний відщеп (ніж) розміром 32 x 50 x 5 мм (рис. 14: 4). Лезо загострене зі сторони черевця суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

19. Півкруглий кінцевий скребок на фрагменті безсистемного відщепу розміром 38 x 42 x 7 мм (рис. 14: 6). Лезо підправлене півкрутою дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю.

20. Кутовий ніж на поздовжньо-крайовому (платівчастому) відщепі розміром 74 x 34 x 11 мм (рис. 14: 7). Увігнуте лезо загострене зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена у суцільний спосіб.

21. Кутовий симетричний ніж на верхній частині безсистемного відщепу розміром 35 x 27 x 3 мм (рис. 14: 8), леза якого загострені зі сторони спинки суцільною дрібнозубчастою ретушшю.

22. Трикутна у плані і лінзоподібна у перетині сокира з повторно загостреним лезом (рис. 14: 9). На одній із граней виробу збереглася зашліфована ділянка. Довжина рубаючого знаряддя складає 117 мм, ширина леза – 53 мм, ширина обушка – 22 мм, максимальна товщина – 15 мм.

23. Ретушований поздовжньо-крайовий відщеп (дволезовий ніж) розміром 58 x 32 x 6 мм (рис. 15: 1). Бічні краї заготовки загострені частковою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

24. Бічний + кінцевий скребок на поздовжньо-крайовому відщепі розміром 47 x 35 x 9 мм (рис. 15: 2). Леза виробу підправлені суцільно нанесеною зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

25. Ретушований поздовжньо-крайовий відщеп (бічний скребок) розміром 82 x 51 x 24 мм (рис. 15: 3). Лезо підправлене півкрутою дрібнофасетковою ретушшю, яка нанесена у суцільний спосіб зі сторони спинки відщепу.

26. Ретушований фрагмент поздовжнього відщепу (дволезовий ніж) розміром 27 x 28 x 6 мм (рис. 15: 4), бічні краї якого підправлені суцільно нанесеною зі сторони спинки дрібнозубчастою ретушшю.

27. Бічний скребок на відщепі з одним суцільним негативом на спинці розміром 70 x 68 x 15 мм. Лезо оброблене суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки (рис. 15: 5).

28. Ретушований безсистемний відщеп (однолезовий ніж) розміром 30 x 24 x 3 мм (рис. 15: 6). Бічний край відщепу загострено суцільною мікрозубчастою ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки.

29. Ретушований радіальний відщеп (дволезовий ніж) розміром 38 x 32 x 5 мм (рис. 15: 7). Робочі кромки виробу загострені у суцільний спосіб дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони спинки.

30. Кінцевий скребок на безсистемному відщепі розміром 30 x 35 x 4 мм (рис. 15: 8), лезо якого підправлене півкрутою дрібнофасетковою ретушшю.

31. Ретушований безсистемний відщеп (однолезовий ніж) розміром 46 x 21 x 8 мм (рис. 15: 9), бічний край якого загострено зі сторони спинки суцільною дрібнозубчастою ретушшю.

32. Ретушований безсистемно-крайовий відщеп (однолезовий ніж + бічний скребок) розміром 92 x 77 x 11 мм (рис. 15: 10). Робочі кромки знаряддя підправлені комбінованою дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена у суцільний спосіб зі сторони спинки.

33. Ретушований безсистемний відщеп (однолезовий ніж) розміром 47 x 45 x 12 мм (рис. 15: 11), бічний край якого загострено мікрозубчастою ретушшю, нанесеною у суцільний спосіб зі сторони спинки.

34. Півсектороподібний у плані та лінзоподібний у перетині серп з відбитою основою (рис. 16: 2). Довжина уцілілої частини виробу становить 125 мм, максимальна ширина – 52 мм, товщина – 14 мм. Вздовж леза жнивварського знаряддя зафіксовано крайову заповіровку від ужитку у роботі.

35. Кінцевий відбійник на фрагменті конкреції, яка підправлена відповідно відокремленими сколками (рис. 17: 1).

З культурного шару поселення здобуто, окрім того, дві заготовки сектороподібних у плані та лінзоподібних у перетині серпів розмірами 97 x 57 x 32 мм (рис. 47: 1) та 117 x 62 x 40 мм (рис. 48: 1), які з огляду на їхню типологію можна було б віднести до висоцької культури, а також дев'ять відщепів та двадцять уламків.

Особливий інтерес для реконструкції кремнеобробного виробництва поселення городоцько-здовбицької культури багатозарової пам'ятки у Лукашах становлять матеріали майстерні, цінність яких полягає у тому, що вони відносяться до «чистого» у культурному відношенні комплексу. Вперше у практиці розкопок об'єктів подібного роду не тільки у цій культурі, а й практично в усіх відомих на сьогодні таких поселеннях доби бронзи Центральної і Східної Європи вдалось отримати надзвичайно цікаві форми заготовок знярядь – серпів, сокир та наконечників списів, а також досконалі у технічному відношенні відщепи. Аналіз знахідок дав можливість реконструювати не тільки основні етапи кремнеобробного виробництва цього поселення, але й узагальнити їх та перенести на городоцько-здовбицьку культуру зокрема. Здобуті результати докорінно змінили відомості про характер, особливості техніки та технології обробітку кременю цієї культури, які базувалися виключно на артефактах поселення Городок у Рівненській області і були значною мірою спірними знову ж таки через наявність там домішок інших культур періоду енеоліту та доби бронзи. Завдяки дослідженню пам'ятки у Лукашах, у науковий обіг введено значну кількість ілюстративного матеріалу для глибшого проникнення у суть кремнеобробної галузі палеоекономіки.

Кремнярі поселення, які займалися продукуванням виробничого інвентарю, користувалися місцевими покладами конкреційного кременю, що залягає на відстані до 0,5 км на південь від пам'ятки і виходить на денну поверхню з еродованої товщі вапняку як на лівому, так і на правому берегах р. Ікви. Такий ґатунок сировини пов'язаний з туронським ярусом верхньої крейди південно-західних схилів Східно-Європейської платформи і за своїми петрофізичними показниками є одним з найкращих видів крем'яної сировини не тільки у межах України, але й на території Євразії. Надзвичайно високий вміст кремнезему, який становить 94-97%, робить конкреції дуже придатними до розщеплення та дозволяє отримувати у межах відповідних метричних параметрів досконалі у техніко-технологічному відношенні відщепи або заготовки.

Креміль, котрий використовували первісні кремнярі, має відносно одноманітне забарвлення. В основному він є темно-сірого

та чорного кольорів, рідше – зі світлішими плямами та спорадично – з білими чи світло-сірими вкрапленнями. Останній різновид набагато гірший за якістю від попередніх. Конкреціям, що використовувалися під час розщеплення, властиві витримані форми – овальні та округлі. Час від часу кремнярі здобували плитчасті конкреції товщиною до 2-3 см, але їхня наявність у природному середовищі є явищем надзвичайно рідкісним. Як правило, їх використовували для виготовлення насамперед наконечників списів або серпів. Діаметр місцевих крем'яних конкрецій становив у середньому 27-32 см, що давало можливість у достатній кількості продукувати будь-які вироби стандартних розмірів та форми.

Принагідно відзначимо, що у басейні р. Ккви, від її витоків, де розміщена пам'ятка Лукаші, до впадіння річки у Стир поблизу с. Торговиця Рівненської області, на відтинку близько 150 км, засвідчено як місця виходу на денну поверхню конкрецій кременю, так і пункти їхнього добування та обробітку. Тут виділяється декілька кушів кремнеобробних майстерень, котрі пов'язані насамперед із стжижовською культурою періоду ранньої бронзи [Конопля, 1982, с. 29]. Не є виключенням і це поселення, поблизу якого за останні роки розвідано декілька аналогічних об'єктів. Окремі з них відносять до городоцько-здовбицької культури.

Знахідки з кременю, котрі трапилися на території розкопів, і в місці, де проходив процес розщеплення сировини, типологічно віднесені до різних груп. Одну із них, про що йшла мова вище, репрезентують вироби із вторинною обробкою. Це – зняряддя праці на відщеплах, а також дві сокири та серп, котрі пройшли або повинні були пройти (останній предмет) відповідну підправку внаслідок технічних пошкоджень під час їх використання у роботі. Наявність цих артефактів у межах майстерні в черговий раз підтверджує факт існування за доби бронзи вузькоспеціалізованого кремнеобробного виробництва та виділення із середовища общини або роду професіоналів-майстрів, які займалися виключно цією галуззю палеоекономіки.

Інші категорії знахідок репрезентують заготовки чи їхні уламки, що лишилися від різних етапів продукування серпів або сокир, а також різної типологічної класифікації відщепи (479 екз.) й уламки (730 екз.). Відщепи представлені типами первинних (спинка повністю покрита жовною кіркою), поздовжньо-крайових односторонньо та взаємно направлених (на спинці наявні залишки жовної кірки та негативи від сколів, що йдуть в одному або у двох напрямках стосовно осі виробу), поздовжніх односторонньо та взаємно направлених, безсистемних, без-

системно-крайових (на спинці наявні залишки жовтової кірки та негативи від безсистемно відокремлених відщепів), радіальних, радіально-крайових (на спинці лишилася жовтова кірка та наявні негативи, що радіально спрямовані до центру відщепу) і з одним негативом на спинці. Подібне розмаїття відщепів вказує на особливості техніки розщеплення конкрецій. Розміри відщепів коливаються стосовно довжини у межах від 5 до 138 мм (менші екземпляри віднесені до категорії лусочок, кількість яких приблизно складає 120 тис. одиниць), стосовно ширини – у межах від 7 до 97 мм, стосовно товщини – у межах від 2 до 39 мм.

Розробка та транспортування сировини на поселення Лукаші становили перший етап вузькоспеціалізованого кремнеобробного виробництва. Конкреції спеціально не підготовлювали до розщеплення на місці їхнього добування, як це відмічено на інших пам'ятках з аналогічними об'єктами. Свідченням цьому є відщепи різної конфігурації із залишками жовтової кірки, що знайдені у межах майстерні. Тут також зібрані відщепи, зняті з морфоскульптурних нерівностей конкрецій.

Другий етап вузькоспеціалізованого кремнеобробного виробництва поселення городоцько-здовбицької культури Лукаші представлений двома стадіями. На першій з них обробці підлягало плиткоподібне жовно. Технікою оббивки, а згодом – відтиску йому надавали форму виробу. На характер другої стадії також впливав морфологічний вигляд конкрецій. Для виготовлення великих та масивних сокир використовувались екземпляри округлої форми (рис. 22: 3; 34: 4; 37; 38). Задля потреби у серпах, лінзоподібних сокирах, наконечниках списів та масивних скреблах (товщина викінчених виробів не перевищує 15-17 мм) було б недоцільно брати цілу конкрецію для виготовлення одного предмета, навіть враховуючи факт значних запасів сировини, що знаходилися неподалік від пам'ятки. Тому конкрецію розщеплювали у напрямку поздовжньої осі на серію великих сколків (рис. 20: 2, 4; 21: 4; 23-27; 28: 1; 29-31; 32: 6; 33; 35: 6; 36: 1, 4; 39; 40: 4; 41: 5; 42: 3; 43: 3; 44: 3; 45: 2; 47: 2; 48: 2). Здобуті півфабрикати оброблялися відповідною технікою та перетворювались у заготовки згаданих вище виробів.

Третій етап характеризувався кінцевою обробкою знярядь та предметів озброєння. На площі майстерні відбувалася шліфівка сокир, про що свідчить знахідка фрагмента абразивної плитки із сірого овруцького кварциту. З відходів виробництва – відщепів та платівчастих сколків (рис. 20: 1, 3, 5; 21: 3; 22: 4-10; 34: 1, 3; 41: 3; 43: 1; 44: 2, 4; 46) – виготовлялися всі інші зняряддя праці (крім відбійників).

На четвертому етапі відбувалася переробка виробничого інвентарю, що частково або повністю вийшов з ужитку. Реутилізації в основному підлягали серпи і сокири, що підтверджують окремі знахідки з площі майстерні. Траплялися тут відщепи, на спинці яких залишилися ділянки від зашліфованих частин сокир.

Досліджена майстерня на поселенні Лукаші свідчить про вузьку спеціалізацію у кремнеобробному виробництві носіїв городоцько-здобицької культури. Місцеві кремнярі виготовляли, зокрема, лінзоподібні у перетині сокири, серпи півсектороподібного типу та наконечники списів. Останній вид продукції не мав важливого значення і забезпечував лише потреби верхівки общини або роду. Характерно, що за доби бронзи у переважній більшості місць обробки кременю на Західній Волині серпи та сокири стали найголовнішими знаряддями, котрі виготовлялися у таких об'єктах [Конопля, 1978, с. 103].

Підтвердженням вузькоспеціалізованого кремнярства є також обмін виготовленою продукцією і, певною мірою, масштаб виробництва. У ранньобронзовий час вироби з високоякісного волинського кременю поширювалися на значну відстань, охоплюючи окремі райони Центральної та Східної Європи. Цілком можливо, що частина виробленої продукції з майстерні на поселенні Лукаші забезпечувала не тільки життєво необхідні потреби його мешканців, але й могла надходити до сусідніх общин городоцько-здобицької культури, територія яких бідна на поклади сировини, або потрапляти до споріднених та синхронних племен інших культур.

Наявність подібних виробничих центрів вузького профілю, технічна досконалість знарядь праці та предметів озброєння, широкий ареал їхнього розповсюдження свідчать про те, що у ранньобронзовому суспільстві регіону існували майстри-спеціалісти, які займали в родовій общині відповідне місце та жили за рахунок і на користь колективу.

Сектор IV. Розкопана ділянка охоплює частину балки. Профіль А4-А5 (рис. 4) переконливо засвідчує, що траншея пройшла через балку: верхній (орний) шар ґрунту – чорні гумусові суглинки – досягають глибини 0,25 м; після них залягає похований горизонт, представлений чорними гумусованими суглинками. Однак його товщина поступово зменшується у південному напрямку. Так, у квадраті № 2 вона досягає 0,35 м, у квадраті № 4 – 0,3 м, у квадраті № 6 – 0,25 м, у квадраті № 8 – 0,2 м, у квадраті № 10 – 0,15 м, у квадраті № 12 – 0,15 м, у квадраті № 14 – 0,1 м, у квадраті № 16 – похований горизонт відсутній.

Аналогічним чином потоншується і перехідний горизонт, який повністю зникає у цьому секторі (квадрати № 12-14.) Ще одна важлива деталь: опідзолені вимивання зникають повністю у квадратах № 17-18, де закінчується лівий край балки.

У квадратах № 1-10 рухомий матеріал знаходився у похованому горизонті (глибина 0,25-0,6 м від рівня сучасної поверхні). Основну масу знахідок становить кераміка – фрагменти ліпного кухонного посуду, зокрема горщиків. Це уламки вінець, плічок, денець. Вінця цих горщиків ледь відхилені назовні, плавно переходять до слабо окресленої шийки та плічок (рис. 55). У керамічному тісті у якості домішок трапляються пісок, жорства та дрібно- й середньозернистий шамот. З внутрішньої сторони поверхня посудин здебільшого підглажена. Фрагменти посуду світло-коричневого, блідо-цеглястого та світло-сірого кольорів. У верхній частині вінець часто простежується орнамент у вигляді наскрізних дірок. За відомими аналогіями такий посуд відносять до висоцької культури.

У квадраті № 9 на глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні було виявлено декілька фрагментів кераміки рубежу нашої ери. Визначальним серед них є лише один уламок миски (рис. 57: 2). Це верхня частина посудини, виготовлена на швидкоротаційному крузі. Її тісто характеризується добре відмуленою глиною. Випал – тришаровий (сірий-чорний-сірий кольори на зламі).

Окрім кераміки, у цій частині сектора траплялися поодинокі знахідки кременю і насамперед відходи крем'яного виробництва.

Починаючи з квадратів № 11-12 кількість знахідок різко зменшується, оскільки похований горизонт та перехідний шар у південній частині сектора повністю зникають.

У четвертому секторі виявлено тільки один об'єкт. На глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні, у квадратах № 7-12, простежено залишки канапи довжиною 5 м, шириною 0,6 м і глибиною 0,3 м. Її контури (верхня межа) простежуються відразу ж під орним шаром. На тлі похованого горизонту добре виділялося заповнення об'єкта: чорний гумус із значним вкрапленням світло-жовтих суглинків. У плані канава проходила впоперек експозиції схилу, перетинаючи знівельовану балку і перебуваючи водночас у горизонтальній площині щодо сучасної поверхні. Жодних знахідок, за якими б її можна було віднести до того чи іншого часу, не виявлено. Однак, враховуючи стратиграфічні дані, цей об'єкт попередньо можна датувати пізньосередньовічним часом.

Сектор V. Розкопана ділянка розміром 20 x 4 м є продовженням попереднього сектора у південному напрямку. Контрольний профіль А5-А6 (рис. 4), виведений з крайньої північно-східної

позначки, показує, що у цьому місці траншея перетинає незначне підвищення, яке розташоване між двома балками: першою, що була зафіксована в секторах III та IV, та другою, котра знаходиться за 30 м на південний схід від першої. До речі, напрям балок повністю співпадає з давньою експозицією схилу.

Стратиграфія культурного шару на цьому ледь помітному сьогодні підвищенні виявилася наступною: орний шар на всій розкопаній площі сектора представлений чорними гумусовими суглинками до глибини 0,25 м від рівня сучасної поверхні, під ним відразу ж залягає світло-жовтий материковий суглинок. Унаслідок глибокої оранки на рівні материка було виявлено сліди плуга (рала?) у вигляді заглиблених смуг у материк. Ці сліди проходили як поздовж, так і впоперек експозиції схилу. До речі, поздовжні сліди добре простежувалися і в двох наступних секторах. Перехід від орного шару до материка виявився досить чітким. На рівні материка у цьому секторі виявлено групу поховань ранньозалізного віку, які є західною окраїною могильника.

Могильник розташований на північно-західній периферії селища і відмежований від нього балкою, що нині повністю запливла та виявлена була лише у результаті розкопок. Можливо, він займав невеличкий мис між двома балками і простягався з південного заходу на північний схід. Сектором V було охоплено південно-західну частину некрополя, де на площі 80 м² розкопано шість могил інгумаційного характеру. Жодних слідів поховань з кремацією тут не виявлено. Поховальні ями простежувалися уже у передматериковому шарі темно-сірих суглинків, на глибині 0,25-0,3 м, а повний їх обрис окреслювався тільки на рівні материка (глибина 0,3-0,35 м від рівня сучасної поверхні). Факт заглиблення поховальних ям в материк (глибина поховань від 0,35 до 1,6 м) – нетиповий як для висоцької, так і для інших культур регіону кінця бронзового – початку ранньозалізного віку. Глибина залягання кісток у похованнях є незначна і дно поховальних ям не виходить на материк, унаслідок чого майже повністю відсутні дані про конструктивні особливості могильних ям [Sulimirski, 1931, s. 7; Крушельницька, 196, рис. 5, 8; Бандрівський, 1997, с. 8; Павлів, 1993, с. 12]. Могильник у Лукашах дає унікальну можливість вирішити цю проблему, особливо стосовно зруйнованих у стародавні часи поховань, визначитися у питанні про час, характер та мотиви руйнації інгумаційних поховань висоцької культури.

Поховання № 1 виявлено у квадратах № 11-12 на глибині 0,3-0,35 м від сучасної поверхні. Контури поховання простежуються тільки на рівні материка. Яма – округлої форми, із зрізаним прямим

північно-західним сектором. Уціліла лише західна стінка первинного поховання. Її розміри становлять 1,4 x 1,24 м вздовж лінії схід-захід. Форма поховальної ями (рис. 50) є, безумовно, результатом повторного перекопування. Невисокі вертикальні стінки плавно переходять у горизонтальне рівне дно. Кістяк зруйновано повністю. Лише у північно-західній частині на дні знайдено невелику кістку (тазову?), що належала особі дитячого віку. У південно-західній частині на дні виявлено не-величкий глиняний кухлик з частково відбитою ручкою, що лежав на бочку. У заповненні ями (0,03-0,05 м вище дна) знаходилися фрагменти від декількох посудин (рис. 58). Кухлик характеризується згладженою поверхнею, світло-сірим випалом та домішками у тісті дрібного піску й дрібного шамоту. Решта посуду, знайденого у заповненні, представлена ребром розлогої двохшарової у зламі миски, з домішками в керамічному тісті дрібного шамоту та піску (рис. 58: 4) та фрагментами вінця посудини і її бочка (рис. 58: 1), для яких притаманні ті ж риси випалу й фактури керамічного тіста, що й для миски. Аналогічний матеріал Л. І. Крушельницька відносить до пізнього етапу висоцької культури [Крушельницька, 1965, рис. 5, 8; Крушельницька, 1976, с. 48-53, рис. 17, 18, 19; Крушельницька, 1985, с. 77, рис. 26: 1, 5].

Поховання № 2 виявлено у квадратах № 9-10 на глибині 0,30-0,35 м, що відповідає рівню залягання материкових ґрунтів – світло-жовтих важких суглинків. Воно складається з двох ям: первинної, власне, поховальної, розміром 1,44 x 1 м та більш широкої – 1,68 x 1,7 м – вторинної ями, залишеної руйнівниками могили. Прокопавши материк на 0,1 м, руйнівники досягли контурів первинної ями, внаслідок чого зі східної та південної сторін могили утворилися «заплічка» шириною 0,12-0,4 м. Жодних знахідок на «заплічках» не виявлено.

Вже на глибині 0,35-0,5 м у заповненні первинної ями по всій її площі почали траплятися окремі фрагменти битого посуду, у південній частині – верхні контури великих каменів (рис. 51) та шматки глиняної вимазки опуклої форми зі слідами каркасної конструкції. З внутрішньої сторони для них характерними є відбитки дерев'яних плах шириною 0,03-0,05 м. Всього зібрано близько 60 фрагментів вимазки розміром 0,05-0,1 x 0,1-0,2 м. Зі східної та частково північної сторін поховання завал вимазки утворює суцільне кільце, причому стінка ями тут була вибрана у вигляді невеличкого підбою – основи глиняної конструкції. Найбільш ймовірно, це – залишки глиняного купола, зведеного на дерев'яному каркасі і випаленого у поховальній ямі. Не перекритою куполом залишалася південна частина ями, куди, очевидно,

запихали покійника. Отвір закладався вінцем з п'яти великих каменів. У результаті руйнації купол завалився, а каміння опустилося на верхню частину кістяка. Череп виявлено біля південної стінки поховальної ями. Решта кістяка в доброму анатомічному стані знаходилася в західній частині поховання. Ліва рука витягнута вздовж тулуба, а права – відхилена від тіла до центру ями. Права нога витягнута, ліва – далеко відхилена і лежить аж у підбої, спорудженому на дні у західній стінці могили. Можливо, це результат несвідомої руйнації кістяка. Кістки рук і ніг, хребта лежать майже в анатомічному порядку. Як виняток, незначно розкидані фаланги пальців стопи. Це може бути наслідком заштовхування покійника під купол у таку своєрідну поховальну камеру, у результаті чого руки й ноги розійшлися в сторони, а тулуб викривився. Кістяк було частково перекрито фрагментами купола. У ямі на різних рівнях заповнення (дно і вище на 0,05 м) виявлено шматки вимазки, каміння, велику кількість фрагментів посуду. У північно-східній частині, на дні об'єкта знайдено миску з червоним наповнювачем, можливо, вохрою (рис. 60 а: 2). У західній частині поховання було виявлено яму-підбій, розміром 0,77 x 0,59 та висотою 0,48 м. На 0,3 м вона захоплює дно поховальної ями. Її стінки вертикальні, крім західної, яка округло переходить у дно. Яма-підбій не випалена. В її заповненні лежали кістки лівої ноги покійника, численні фрагменти кераміки, серед яких вдалося відновити одну цілу форму (рис. 60 а: 1).

Це – ліпний горщик, тюльпаноподібної форми. Його вінця ледь відхилені назовні і мають наскрізні дірочки. Верхня частина характеризується плавним переходом до плічок. Найбільше розширення тулуба припадає на середину висоти посудини. У керамічному тісті простежуються домішки піску та великозернистої жорстви. Випал – червоного та цеглястого кольору. Аналогічним чином можна охарактеризувати й інші фрагменти кераміки, віднайдені у підбої. Варто зауважити, що поруч з цими фрагментами знаходилися хаотично розкидані фаланги пальців стопи (на різних глибинах). Основу заповнення ями-підбою складав сірозем з вкрапленнями материка. На нашу думку, це зумовлено повторним перекопом могили.

Поховальний інвентар представлений двома мисками та фрагментами п'яти горщиків. В одній з мисок був наповнювач, можливо, вохра (рис. 60 а: 2). Посудина виготовлена з добре відмуленої глини та домішок середньозернистого шамоту. Її випал – чорного кольору. Поверхня добре підлощена. Фрагмент другої миски (рис. 59: 3) вказує на те, що вона значно менша від

попередньої. Сильно розхилене дно різко переходить у вінця. Колір випалу – цеглястий. Тісто – супісковате.

Ліпні горщики умовно можна поділити на малі й великі (рис. 59: 1, 2; 60). Всі вони є тюльпаноподібної форми, з ледь відхиленими назовні вінцями. Деякі з них прикрашені наскрізними дірками, що знаходяться під нижнім краєм вінець. Фактура глиняна, практично однакова для всіх посудин. Вона добре відмулена, з домішками середньозернистого шамоту. Випал здебільшого цеглястого кольору. Внутрішні сторони стінок, як правило, злегка підлощені. У похованні № 2 знаходився підліток. Більшість ознак вказує на те, що покійник належав до жіночої статі. Для всієї кераміки притаманні риси пізнього етапу висоцької культури*.

Поховання № 3 (рис. 51, 51 а, 52) виявлено за 0,3-0,4 м на захід від попереднього. Основна його частина виходила за межі розкопу. З метою повного дослідження могили у квадратах № 7-9 було зроблено прирізку у західному напрямку. Контури об'єкта простежувалися відразу ж під орним шаром, тобто на глибині 0,25-0,3 м. Похованням цей об'єкт названо умовно: залишки кістяка тут відсутні, хоча у верхній частині заповнення ями (на межі сірозему й материка – 0,35 м від рівня сучасної поверхні) знайдено фалангу пальця руки підлітка (?). Але співвіднесення цієї знахідки з похованням є проблематичним. Крім того, об'єкт знаходиться досить близько до сусіднього (№ 2) поховання. Можливо, це – супроводжуюча яма поховання № 2, в якій виявлено посуд – приставки. Однак жодних слідів принесення жертви чи справляння тризни по покійнику тут не виявлено. Про можливу руйнацію цієї ями свідчить невеличке «заплічко» (розміром 0,25 x 0,6 м), що знаходилося з південної сторони. Варто зазначити, що його глибина досягає всього 0,05 м. Загалом яма має підквадратну форму із заокругленими кутами. Її розміри – 1,2 x 1,6 м, глибина – 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Стінки – вертикальні, дно – рівне. У заповненні по всій площі поховання (з глибини 0,5 до 0,7 м) виявлено чотири посудини у фрагментованому стані. Уламки окремих горщиків лежали компактними групами.

Увесь посуд можна поділити на тюльпаноподібні та біконічні горщики. Серед тюльпаноподібних є великі й малі. Так, великий за розмірами горщик (рис. 61) виготовлено з неякісно відмуленого тіста із значним вмістом великозернистого шамоту. Його випал –

* З колекцією посуду ознайомилася Л. І. Крушельницька. Вносимо їй щирі вдячність за консультації щодо хронології могильника.

темно-коричневий. Поверхня з внутрішньої сторони ледь заглажена. Малий горщик (рис. 63) виготовлено з добре відмуленого керамічного тіста з великим вмістом дрібно-зернистого піску та шамоту. Колір випалу – цеглястий. На внутрішніх стінках посудини простежуються сліди незначного згладжування. Біконічний посуд представлений двома так званими зерновиками середніх розмірів. Від попередньої групи кераміки вони вирізняються поганою фактурою, домішками великозернистого шамоту та двостороннім підлощенням (рис. 62, 64). Крім того, їхні вінця є практично вертикальні, а на одному з них простежується орнамент у вигляді наскрізних дірочок поблизу нижнього краю вінця. Охарактеризований рухомий матеріал, а разом з тим і поховальну яму (?), відносять до пізнього етапу висоцької культури.

Поховання № 4 простежено у квадратах № 3-4 на глибині 0,3-0,35 м від рівня сучасної поверхні. Контури ями окреслювалися відразу ж після орного шару на тлі темно-жовтого передматерикового ґрунту. Яма розташована на краю схилу балки, де темно-жовті передматерикові ґрунти поступово нашаровуються на світло-жовті. Вона складається з двох частин: первинної ями овальної форми розміром 0,7 x 1,3 м, глибиною 1 м від рівня сучасної поверхні, та вторинної (ями-перекопу) розміром 1,4 x 2,2 м і глибиною 0,5-0,6 м (рис. 52). У південній та північній її частинах простежувалися «заплічка». Стінки обох ям вертикальні, дно – рівне. На дні «заплічок» виявлено окремі кістки скелета, а в південній частині – фрагменти посуду. Кілька дрібних уламків кераміки знайдено і в заповненні первинної ями. Якщо визнати невеликий виділений овал у західній частині ями за місце для голови покійника (факт повторюється ще у двох похованнях на дослідженій ділянці могильника), то орієнтацію кістяка у похованні № 4 потрібно вважати за широтну – захід-схід. Заповнення об'єкта становлять з передматерикові ґрунти із включенням материка, що можна пояснити великим розміром вторинної ями та заглибленням її на 0,2 м в материк.

Рухомий матеріал із заповнення представлений горловиною ліпного горщика сіро-коричневого кольору з шерехатою поверхнею і незначним підгладженням внутрішніх стінок (рис. 65: 1) та уламком чорнолощеної миски, в тісті якої простежувався великозернистий шамот. Цей матеріал повністю вкладається у вищезазначені хронологічні рамки. На нашу думку, поховання № 4 належить дитині.

Поховання № 5 (особа дитячого віку) виявлено у квадратах № 3-4 на глибині 0,3 м, тобто на рівні залягання світло-жовтих

материкових ґрунтів. Воно пов'язане з округлою у плані ямою, яка простежувалася на тлі материка (рис. 51). Яма виявилася подвійною. Первинна – підантропоморфної форми розміром 1,28 x 1,2 м, з вузьким (0,32 x 0,2 м) заглибленням для голови (?). Її дно знаходиться на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Вторинна яма-перекоп (розміром 1,58 x 1,5 м) у вигляді «заплічок» шириною 0,3-0,4 м досягає відмітки 0,45-0,48 м. Кістяк дитини зруйновано і майже повністю викинено, за винятком невеличкої кістки, яка знаходилася біля східної стінки. На дні поховання зафіксовано декілька уламків кераміки від двох посудин. Один з горщиків має біконічну форму (рис. 66: 1). Його вінця майже вертикальні. У добре відмуленій керамічній масі домінує великозернистий шамот, який виділяється кризь згладжену поверхню. Випал цеглястого кольору, хоча зовнішня сторона стінок має темно-коричневий відтінок. Решта фрагментів посудин (рис. 66: 2, 3) є типовими для кераміки висоцької культури.

Поховання № 6 відкрито у квадратах № 17, 17 А, А 19, 19 на глибині 0,25-0,3 м від сучасної поверхні, тобто на рівні залягання світло-жовтих материкових ґрунтів (рис. 50, 53). Воно представлене заповненням, яке складалося з перемішаного темно-сірого, темно-жовтого та світло-жовтого ґрунтів. У плані поховальна яма мала округлу форму, діаметром 2,24 м. Як виявилось, це була вторинна яма-перекоп. Параметри «заплічок» становили 0,2 x 0,4 м по осі схід-захід і 0,7 x 0,85 м по осі південь-північ. «Заплічка» наче охоплюють первинну поховальну яму. Остання – овальної форми розміром 1,4 x 1,2 м та глибиною 1,2 м від рівня сучасної поверхні. На одному рівні з дном ями у південній стінці знаходиться дно «заплічок», які, можливо, були місцезнаходженням голови покійника. Стінки первинної ями – вертикальні, а вторинної – з невеличкими уступами. Заповнення первинної ями вирізнялося темно-сірим суглинком. У південно-східному кутку траплялися дрібненькі фрагменти кераміки, іноді – вапнякове каміння. На глибині 1 м від рівня сучасної поверхні лежав великий камінь-вапняк. Поруч було віднайдено декілька кісточок, ймовірно, якогось гризуна. Жодних слідів кісток людини у похованні не виявлено. У західній частині ями, на висоті 0,15 м від долівки, простежувався тлін, можливо, це були рештки якоїсь дерев'яної конструкції.

Рухомі знахідки представлені дрібненькими уламками кераміки, з яких визначальним може бути лише фрагмент денця ліпного горщика цеглястого випалу із значними домішками великозернистого шамоту у керамічній масі, що належить до висоцької культури.

Поховання № 7 виявлено в кв. № 18, А 18, 20, А 20. Для повного розкриття поховальної ями було зроблено прирізку розміром 4 x 3,4 м до кв. № 18, 20. Профіль об'єкта простежувався під орним шаром на глибині 0,25-0,3 м від рівня сучасної поверхні. Це найбільше поховання на дослідженій частині некрополя. Його загальні розміри – 3,32 x 4 м, а максимальна глибина – 1,6 м від рівня сучасної поверхні. Первинних поховань було, очевидно, два – 7А та 7Б.

Поховання 7А. Поховальна яма овальної форми, розміром 1,72 x 1,42 м, досягала 1,2-1,25 м глибини від рівня сучасної поверхні. На її дні простежено витягнуте із заходу на схід 8-подібне заглиблення, що, можливо, було призначене для тіла покійника (рис. 53 а). Його розміри досягали 1,02 x 0,4 x 0,6 м. Із західної сторони простежується овальна ямка (0,25 x 0,2 м), яка, очевидно, була викопана для голови покійника, на що вказує негативний відбиток тіла на тлі ґрунту глейового походження. Конфігурація тіла покійника чітка, рельєфна, темно-сірого кольору, утворена, можливо, у результаті розкладу органічних решток. Виглядає вона наступним чином: навколо голови тягнеться якийсь овал (рештки зачіски? головного убору?); руки складені на грудях посередині тулуба; з двох сторін останнього простежуються невеликі трикутні виступи (ліктеві кістки?); ноги померлого, згідно з негативом, опущені у глибшу яму, що знаходилася у східній частині поховання.

Біля західної стінки поховання 7А (на дні) знайдено дві кістки дорослої особи та кілька фрагментів посуду, серед якого виділяється денце ліпного горщика світло-коричневого кольору цеглястого випалу, з горбкуватою поверхнею. Цей посуд відносять до висоцької культури.

Поховання № 7Б знаходиться поруч з попереднім у південному напрямку. Воно витягнуте з північного сходу на південний захід, де й звужується до розмірів 1,44 x 0,6 м. Глибина поховальної ями досягає 1,65 м від рівня сучасної поверхні, що на 0,15 м нижче від дна вторинної ями-перекопу, котра перекрила обидва поховання. У заповненні поховання 7Б виявлено декілька маленьких уламків посуду висоцької культури.

Вторинна яма-перекоп руйнівників могили повністю перекиває поховання 7А та 7Б. Якщо з північної та південної сторін руйнівники майже відразу вийшли на контур первинних могил, і з цих сторін «заплічки» відсутні (південна частина) або їхня ширина досягає 0,1-0,25 м, то із заходу і особливо зі сходу ширина «заплічок» досягає 0,5- 0,7 м (захід) та 1,7 м (схід) на глибині 0,8-0,9 м від рівня сучасної поверхні. З північно-східної сторони

«заплічка» утворюють дві сходинок: 2 x 0,6 м, глибиною 0,6 м та 1,6 x 0,5 м і глибиною 0,75 м від рівня сучасної поверхні. У заповненні вторинної ями знайдено декілька дрібненьких уламків кераміки висоцької культури. Заповнення поховання 7Б – плямисте, з великим вмістом материкової глини.

Поховання № 8 виявлено у квадратах № 4, 6 (сектор VI). Стратиграфія культурного шару у цьому секторі є такою. Орний шар досягає 0,3-0,35 м. Він залягає рівномірно, віддзеркалюючи первинну експозицію схилу. Унаслідок глибокої оранки під ним утворився незначний прошарок ґрунту передматерикового характеру, тобто чорний гумусовий суглинок виявився перемішаним з жовтими материковими включеннями. Його товщина є дуже незначною, всього 0,03-0,05 м (рис. 54). На рівні материка простежувалися сліди від плуга (рала ?), подібні до тих, що були виявлені у I секторі. Серед об'єктів у цьому секторі знаходилося лише одне поховання – № 8. Його контури простежувалися на глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні. Як і інші, воно складається з двох частин: великої (4 x 2,4 м) вторинної ями-перекопу глибиною до 0,4 м від рівня сучасної поверхні та первинної поховальної ями округлої форми розмірами 2,1 x 1,8 м і глибиною 0,85 м. Стінки первинної ями – вертикальні, дно – рівне. На дні знайдено кілька кісток людини (під південною стінкою), щелепу тварини та дрібненькі уламки кераміки висоцької культури. У заповненні вторинної ями, на глибині 0,5-0,6 м від рівня сучасної поверхні, виявлено скелет вівці (?) та декілька фрагментів кераміки висоцької культури. На нашу думку, цей кістяк не має відношення до жертвоприношення, оскільки він був би знищений ямою-перекопом руйнівників. Найбільш ймовірно, після повного знищення поховання № 8 руйнівники вкинули в частково засипану яму тіло тварини, а потім засипали її повністю. Можливо, у такий спосіб прагнули запобігти помсті покійника, а тварина призначалася для охорони могили. Такі тварини-охоронці відомі з етнографічних джерел [Дашкевич, 1991, с. 527-539]. Це поховання потрібно також віднести до висоцької культури.

Аналіз форми та характеру заповнення могильника в Лукашах ґрунтувався на методологічних спостереженнях. На місці поховань на час руйнації ймовірно залишались якісь зовнішні ознаки (не зафіксовано могил розміщених одна на одній) [Бандрівський, 1994, с. 141]. Руйнівники закладали на могилах свої «розкопи», більші за розміри первинного поховання. Знімався верхній шар ґрунту і на рівні світло-жовтого материка, у якому поховальна яма чітко виділялася темною плямою, або трохи глибше руйнівники звужували свою вторинну яму-перекоп, залишаючи своєрідні

«заплічка»-сходинки і далі копали вже у межах первинного поховання. Спостереження над характером руйнації висоцьких поховань в Лукашах до деталей співпадають з особливостями руйнації поховань черняхівської культури III-IV ст. н. е., виділених Г.Ф.Нікітіною [Никитина, 1985, с. 47-48] та В.М.Войнаровським [Войнаровський, 1998, с. 318-342]. Іноді, як на похованні № 7, що було великим і складним, таких звужень («заплічок») було декілька, так що зі східної сторони цього поховання утворилися ніби три великі сходинки. Такі «заплічка» – сліди звуження – простежуються в усіх восьми розкопаних ямах могильника.

Заповнення всіх поховальних ям – брунатного кольору, зі світло-жовтими материковими включеннями. Воно нетипове для непорушених поховань, де внаслідок поступового розкладу тіла покійника ґрунти набувають однотонного сірого кольору. У результаті ж руйнації і вторинного засипання ями до первинного сірого заповнення добавляється світло-жовтий материковий ґрунт, який потрапив з більш широкої вторинної ями («заплічок»). Розклад органіки тіла на момент руйнації уже припинився (очевидно, руйнація відбувалася через тривалий після поховання час), нове заповнення не офарбувалося у сірий колір, а залишилося на всю глибину перемішаним, брунатним, що і спостерігається під час розкопок.

У культурному шарі шостого сектора траплялися поодинокі фрагменти кераміки висоцької культури, давньоруського часу, а у квадраті № 16 на глибині 0,3 м віднайдено рештки мідної прикраси у вигляді півмісяця – «лунниці» (рис. 57: 1), яку можна віднести до рубежу н.е.

Сектор VII є крайнім південним сектором розкопаної траншеї. Експозиція схилу у місці, де він знаходиться, досягає максимальної відмітки. Змив орного шару дещо потоншує його товщину і становить 0,2 м. Однак після квадратів № 12-14 (рис. 2, 4) товщина останнього збільшується, з'являється похований горизонт з чорних гумусових суглинків, під якими одночасно починає простежуватися і перехідний передматериковий горизонт. Варто зазначити, що товщина похованого горизонту в крайній (південній) точці траншеї досягає більше 1,5 м. У цьому місці схил переходить у заплаву р. Ікви.

У намівах культурного шару сектора VII траплялися поодинокі фрагменти кераміки висоцької культури. Жодних об'єктів у межах розкопаної тут ділянки не виявлено.

Таким чином, проведення рятівних археологічних робіт у зоні прокладення лінії нафтопроводу НПК «Південний – Західна Україна» через багатозарове поселення Лукаші дозволяє

констатувати, що на дослідженій ділянці площею 608 кв. м виявлено: залишки стоянки пізнього палеоліту, рештки виробничого комплексу (майстерня, ями) поселення городоцько-здовбицької культури, південно-західну окраїну могильника висоцької культури, культурний шар з матеріалом перших століть нашої ери та культурний шар з артефактами давньоруського часу.

Досліджено досить цінні в історичному аспекті об'єкти. І це результат лише рятівних археологічних робіт. Кожний культурно-хронологічний горизонт багат шарової пам'ятки у Лукашах потребує подальшого довготривалого вивчення із залученням спеціалістів багатьох дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бандрівський М.С.* Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи. - Львів, 1994. - 162 с.
2. *Бандрівський М.С.* Поховальний обряд Петриківського могильника // Історія релігій в Україні: Тези повід. Міжнар. круглого столу. - Львів, 1997. - С. 7-9.
3. *Войнаровський В.М.* Стаціонарні залишки виробництва шкіри // Проблемы истории и археологии Украины. - Харьков, 1997. - С. 72-73.
4. *Войнаровський В.* Про час і мотиви руйнації інгумаційних поховань черняхівської культури // Записки НТШ. - Т. 235. - Львів, 1998. - С. 318-342.
5. *Дашкевич Я.В.* До питання про заложних тварин в уваленнях українського народу // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. - Київ, 1991. - С. 527-539.
6. *Конопля В.М.* Работы в Млиновском районе // Археологические открытия 1977 года. - Москва, 1978. - С. 333.
7. *Конопля В.М., Никольченко Ю.М.* Работы Ровенского отряда // Археологические открытия 1978 года. - Москва, 1979. - С. 343-344.
8. *Конопля В.М.* Рятувальні розкопки поблизу Млинова на Волині // Археологія. - 1978. - № 27. - С. 102-103.
9. *Конопля В.М.* Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи // Археологія. - 1982. - № 37. - С. 17-31.
10. *Крушельницька Л.І.* Могильник висоцької культури у м. Золочеві // Археологія. - Вип. 19. - 1965. - С. 122-125.
11. *Крушельницька Л.І.* Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. - Київ, 1976. - 146 с.
12. *Крушельницька Л.І.* Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. - Київ, 1985. - 162 с.

13. *Никитина Г.Ф.* Статистика погребального обряду черняхівської культури. - Москва, 1985. - 208 с.
14. *Павлів Д.Ю.* Рованцівський могильник // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. - Київ, 1993. - С. 11-35.
15. *Природа Львівської області / Під ред. К. І. Геренчука.* - Львів, 1972. - 151 с.
16. *Свєшніков І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н.е. - Київ, 1974. - 205 с.
17. *Шрамко Б.А.* Обработка кожи в Скифии // Проблемы археологии Поднепровья III-II тыс. до н.э. - Днепропетровск, 1981. - С. 142-157.
18. *Sulimirski T.* Kultura wysocka.- Kraków, 1931.- 303 s.

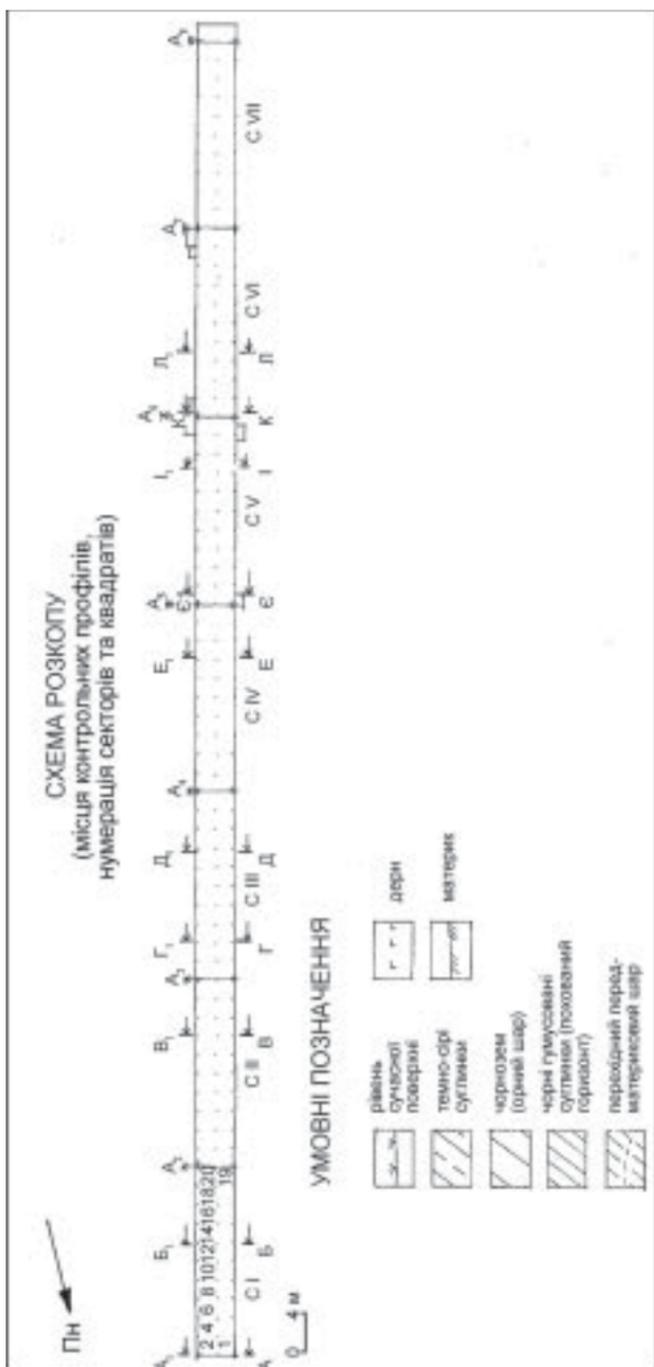

Рис.2. Схема місцезнаходження розкопу.

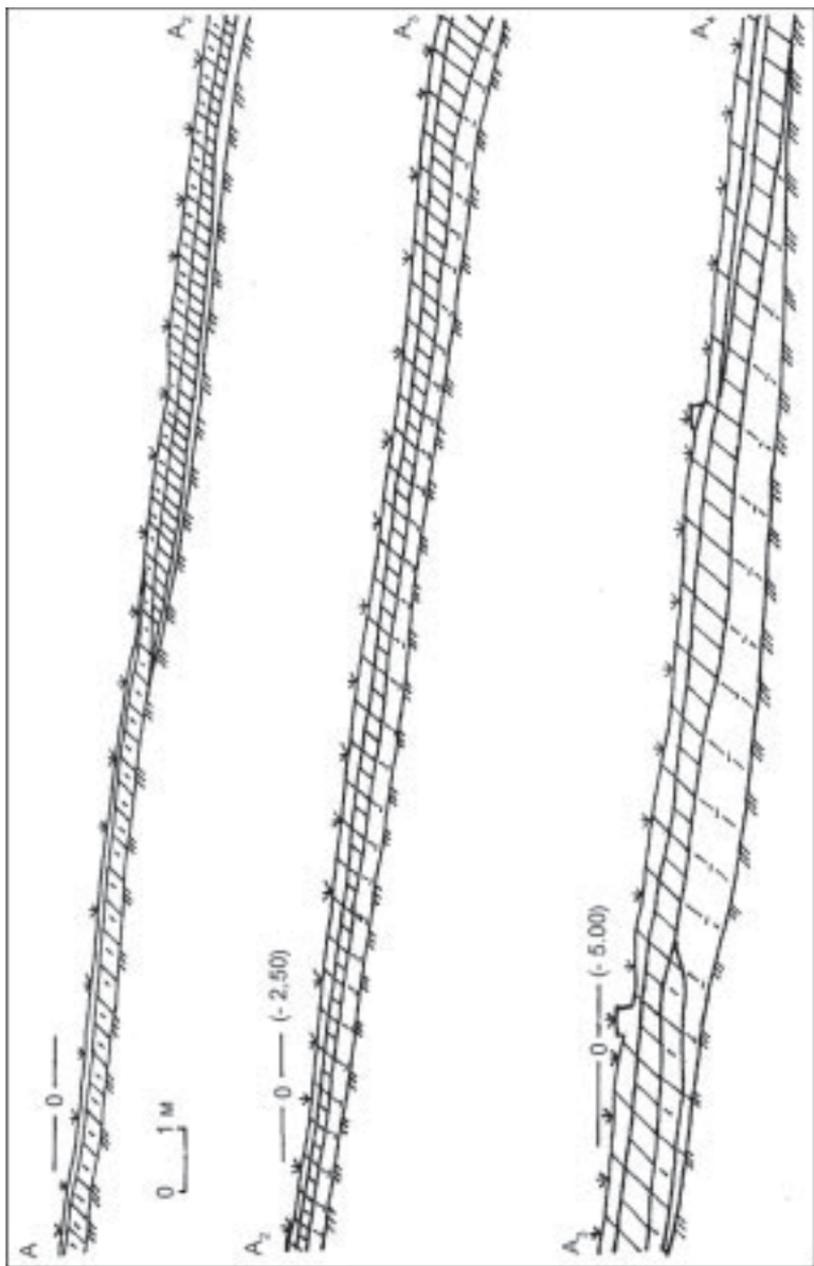

Рис.3. Котрольні профілі А-А1, Б-Б1, В-В1.

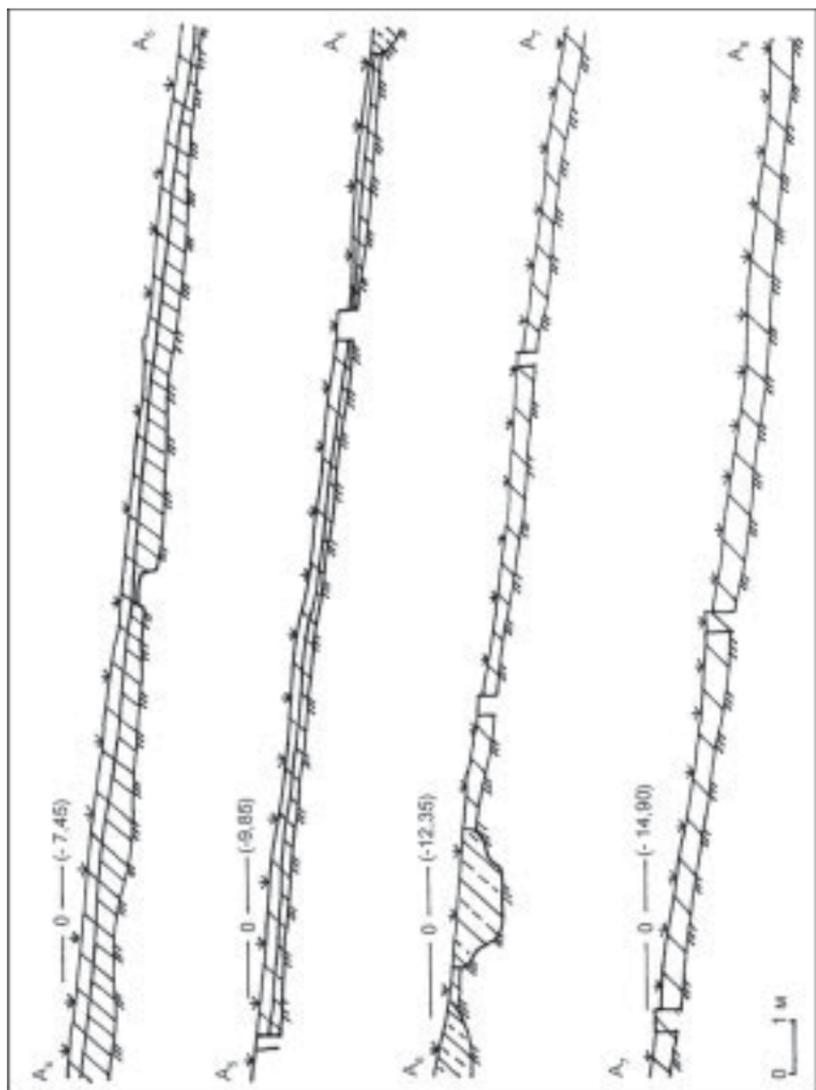

Рис.4. Контрольні профілі А4-А8.

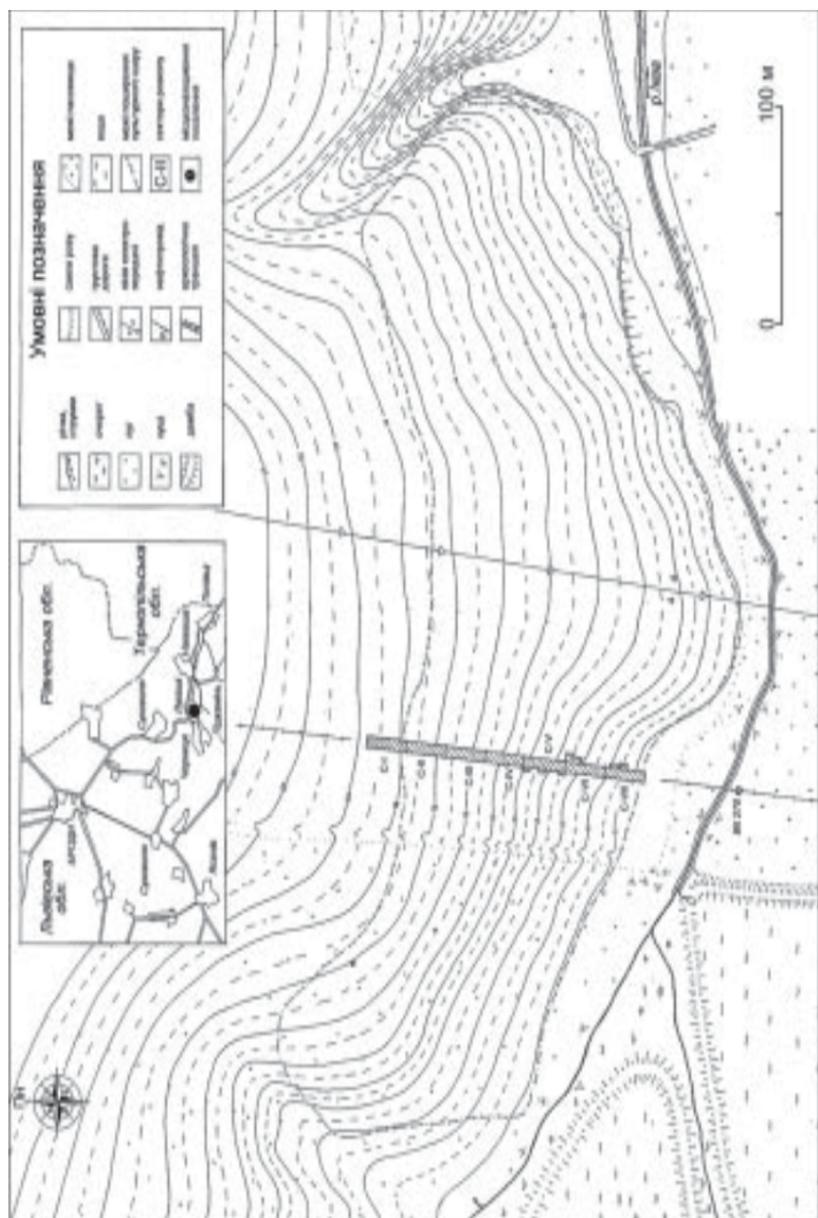

Рис.5. Котрольні профілі А-А1, Б-Б1, В-В1.

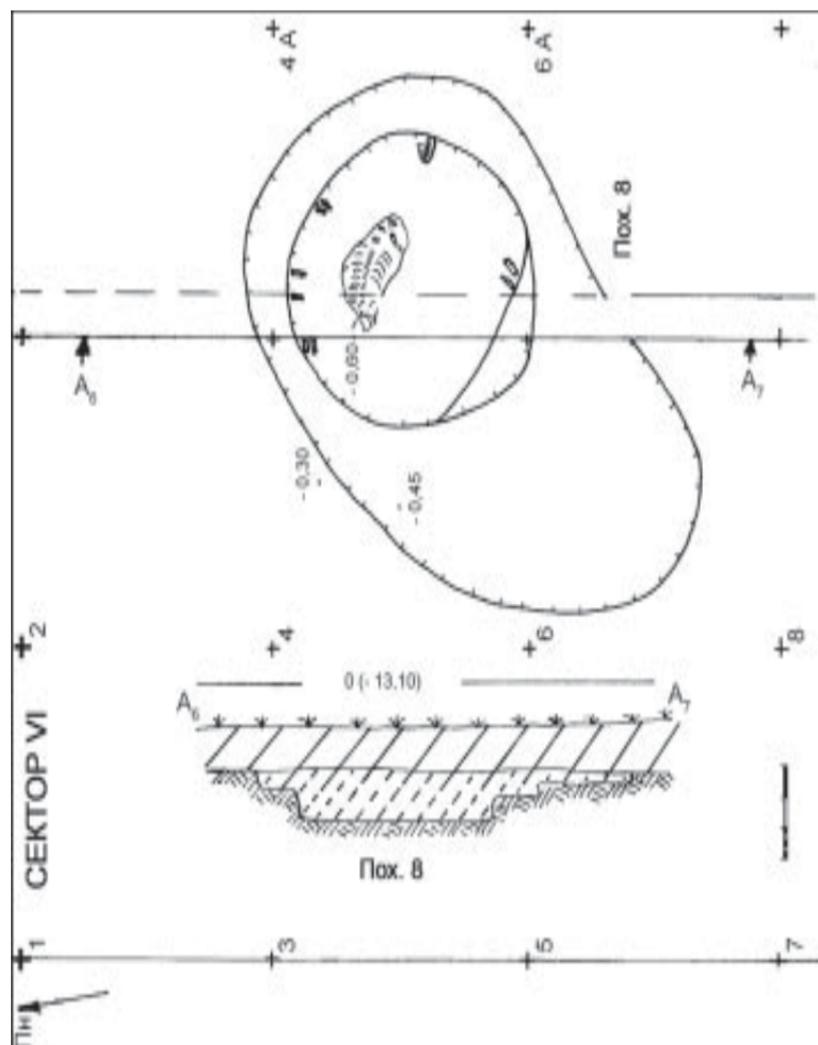

Рис.6. Контрольні профілі Г-Г1, Д-Д1.

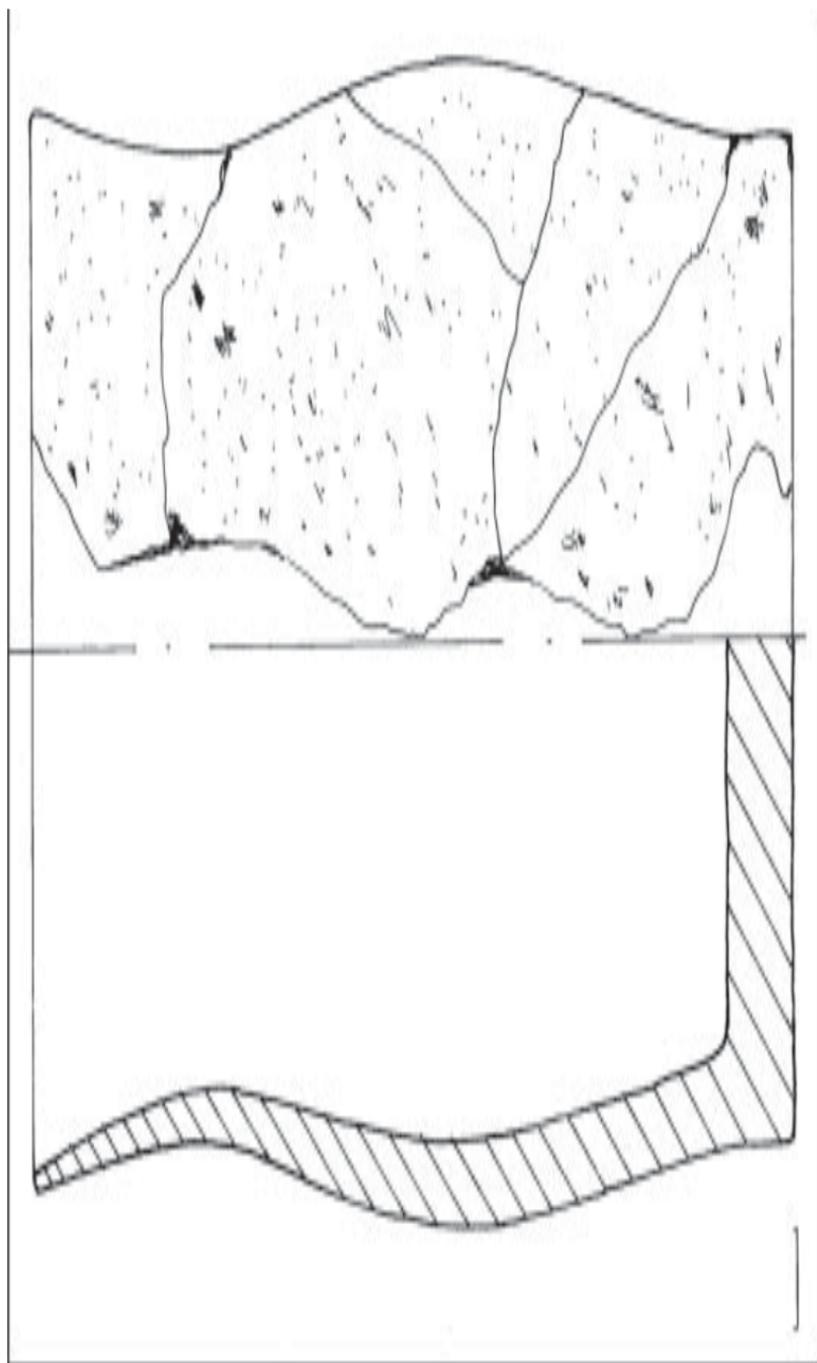

Рис.7. Контрольні профілі Е-Е1, С-С1.

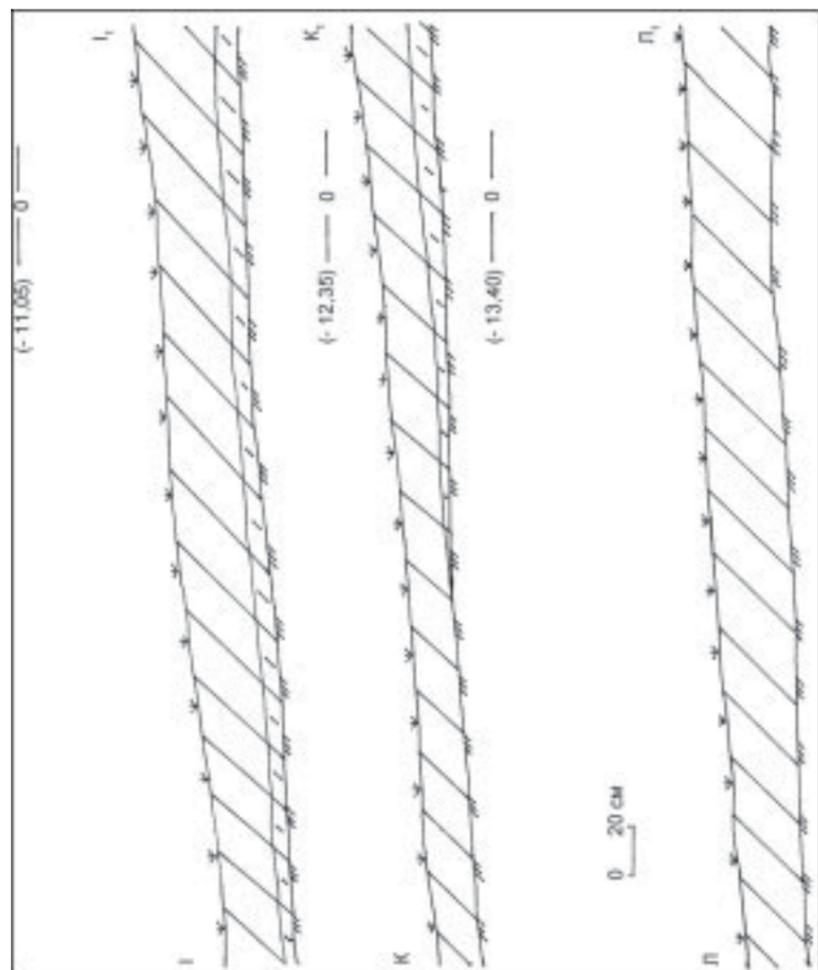

Рис.7а. Контрольні профілі І-І1, К-К1, П-П1.

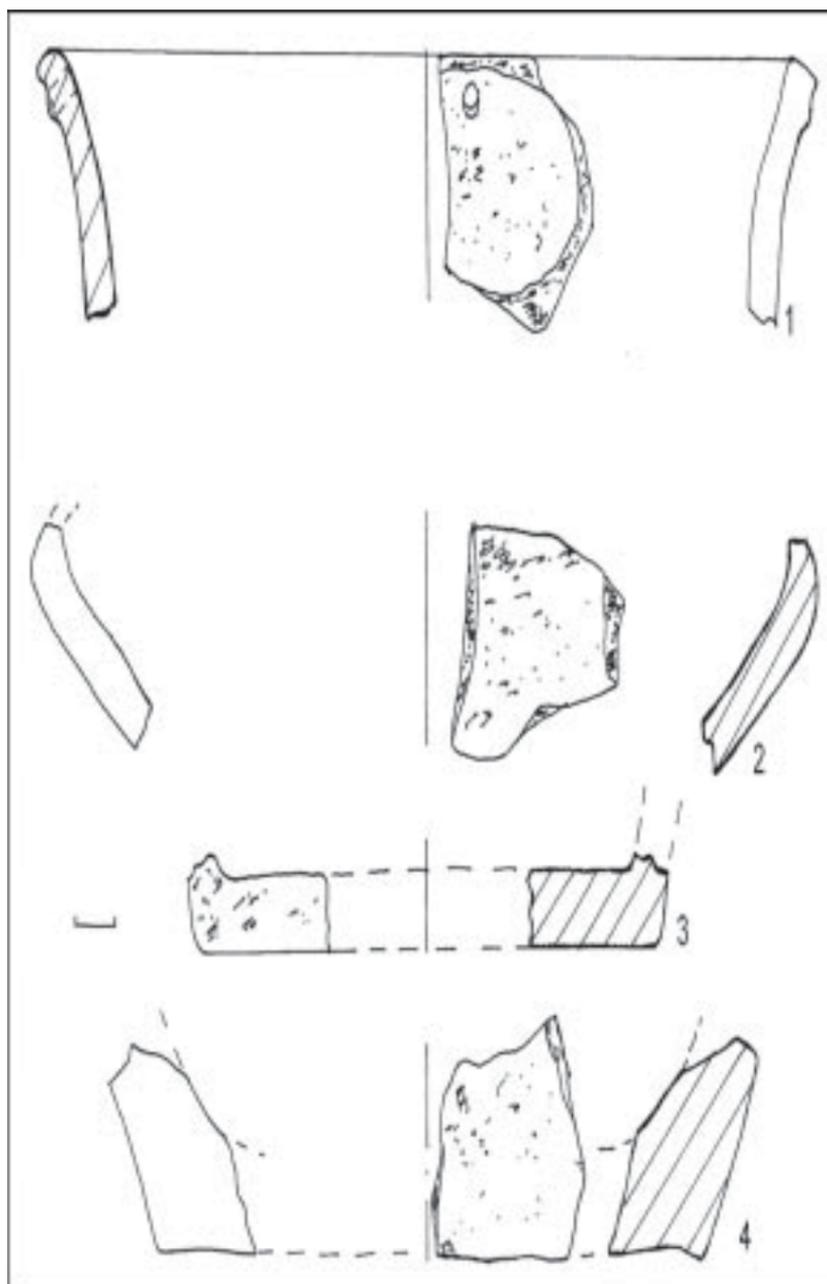

Рис.8. Плани і профілі ям (№ 1, 2) виробничого призначення.

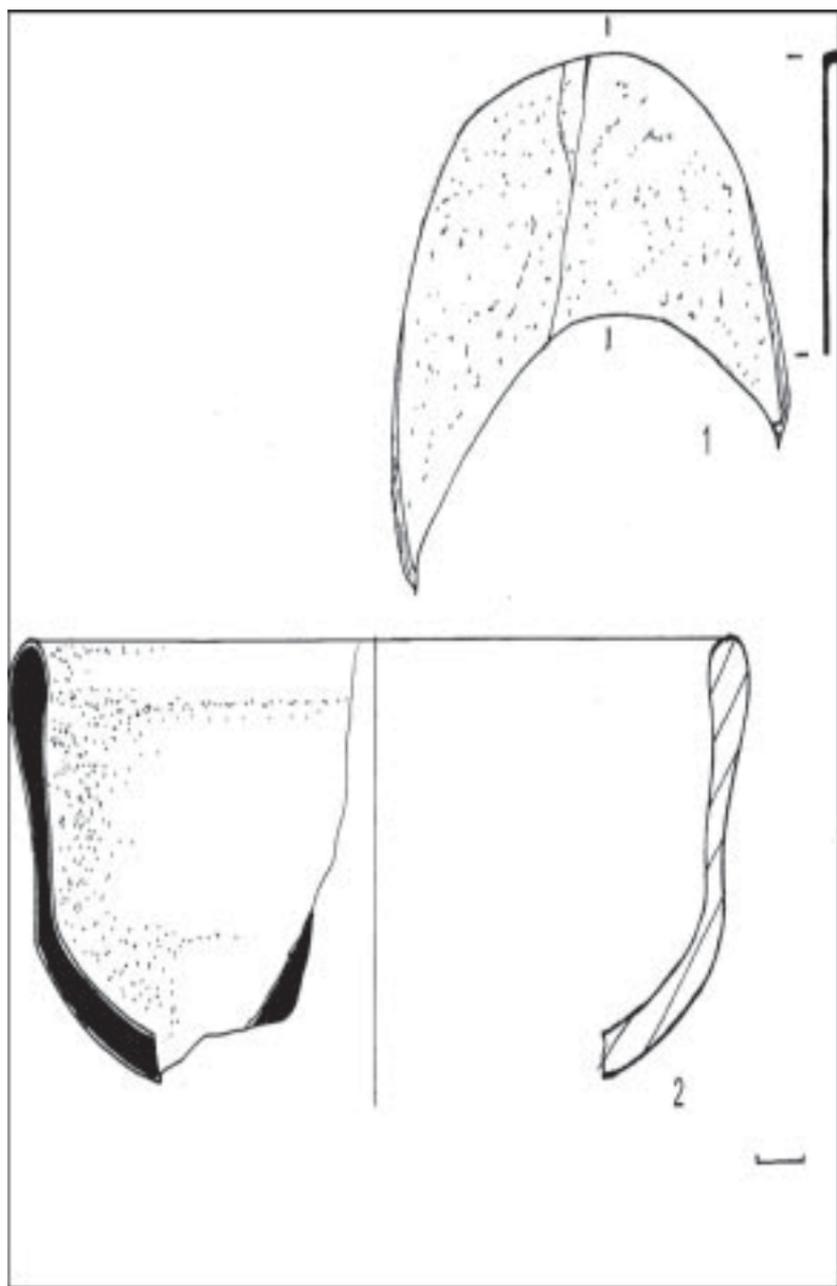

Рис.9. Плани робочої площадки для обробітку кременю на глибині 0,6 м.

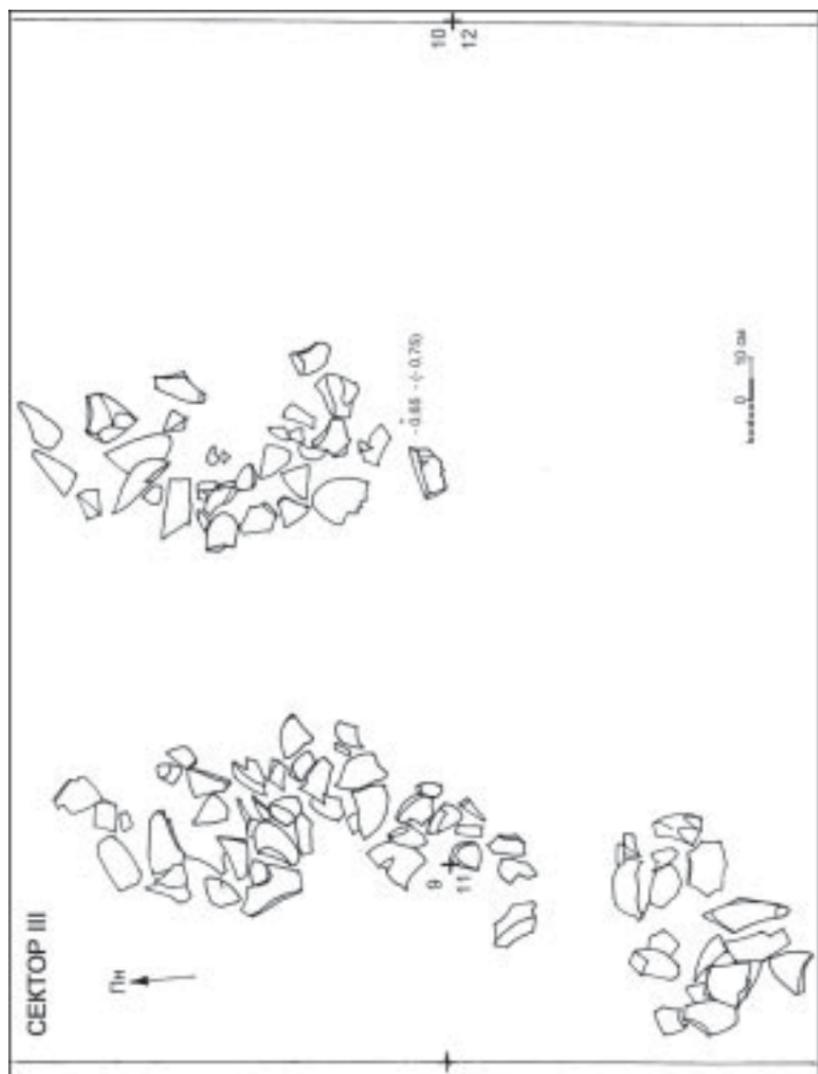

Рис 9а. План робочої площадки для обробки кремєню на глибині 0,65-0,75 м

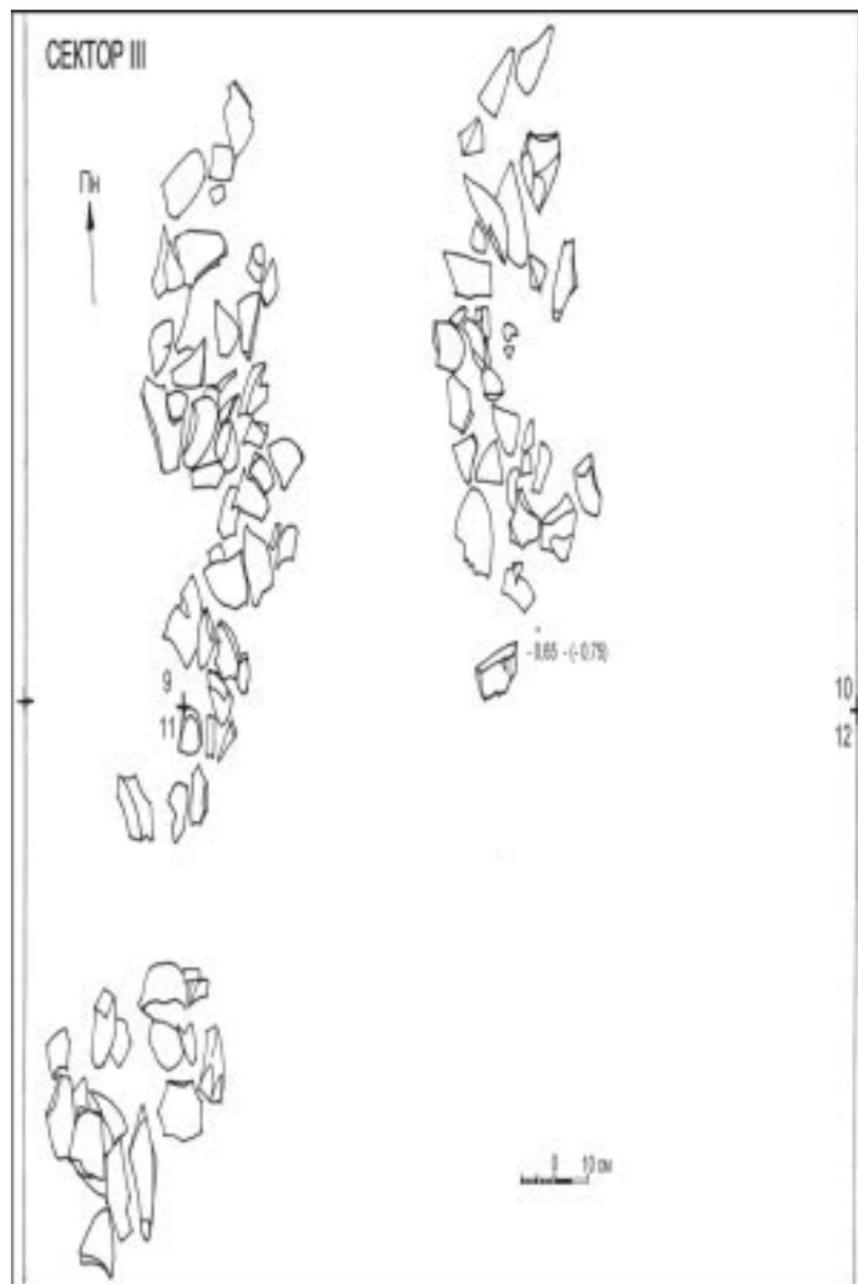

Рис 96. План робочої площадки для обробітку кременю на глибині 0,75-0,8 м.

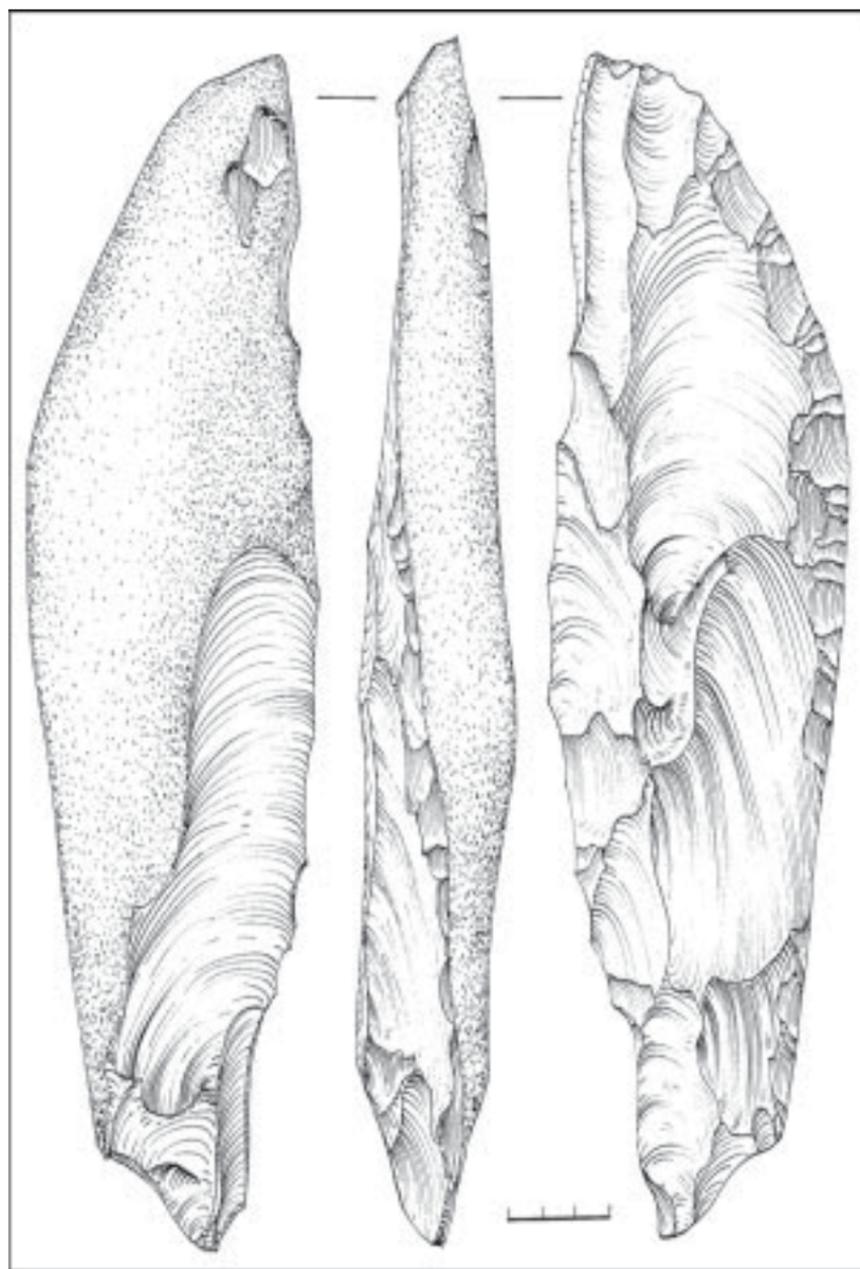

Рис. 10. План ями №3.

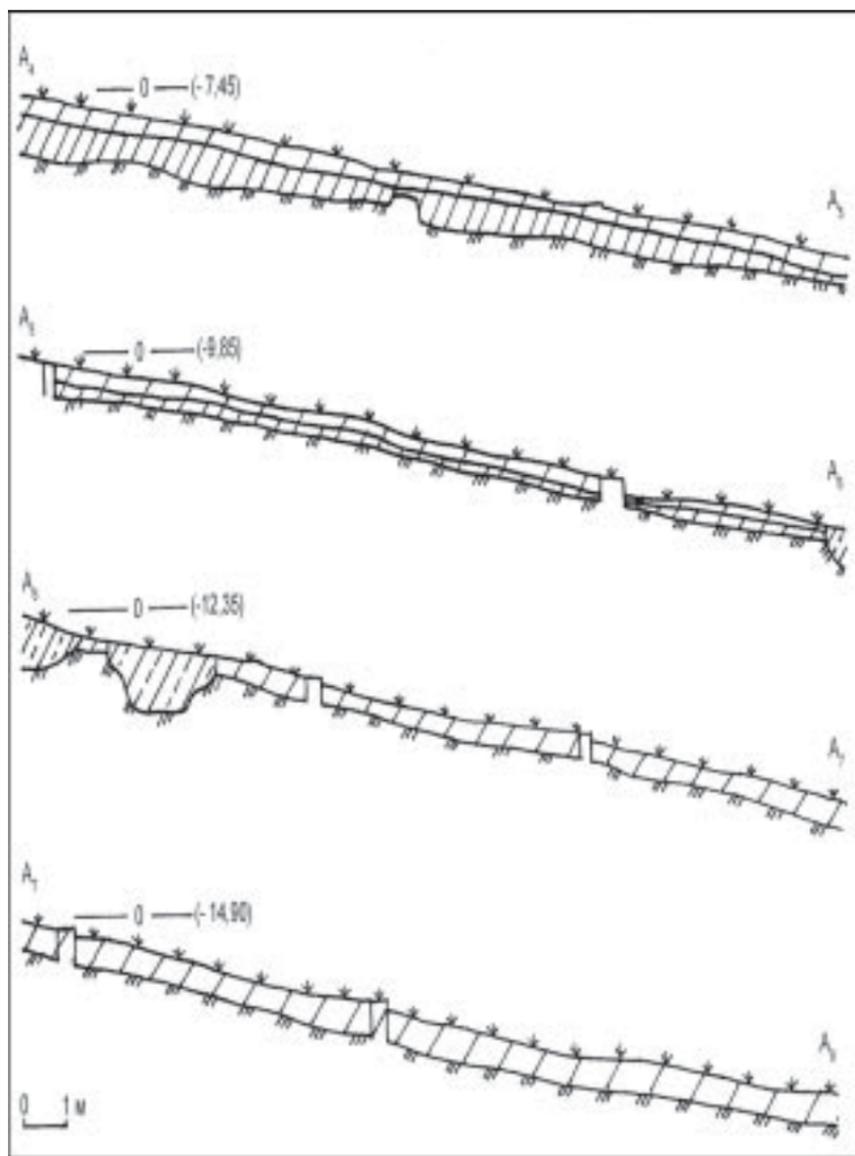

Рис 11. Керамічні матеріали городоцько-здобвицької культури.

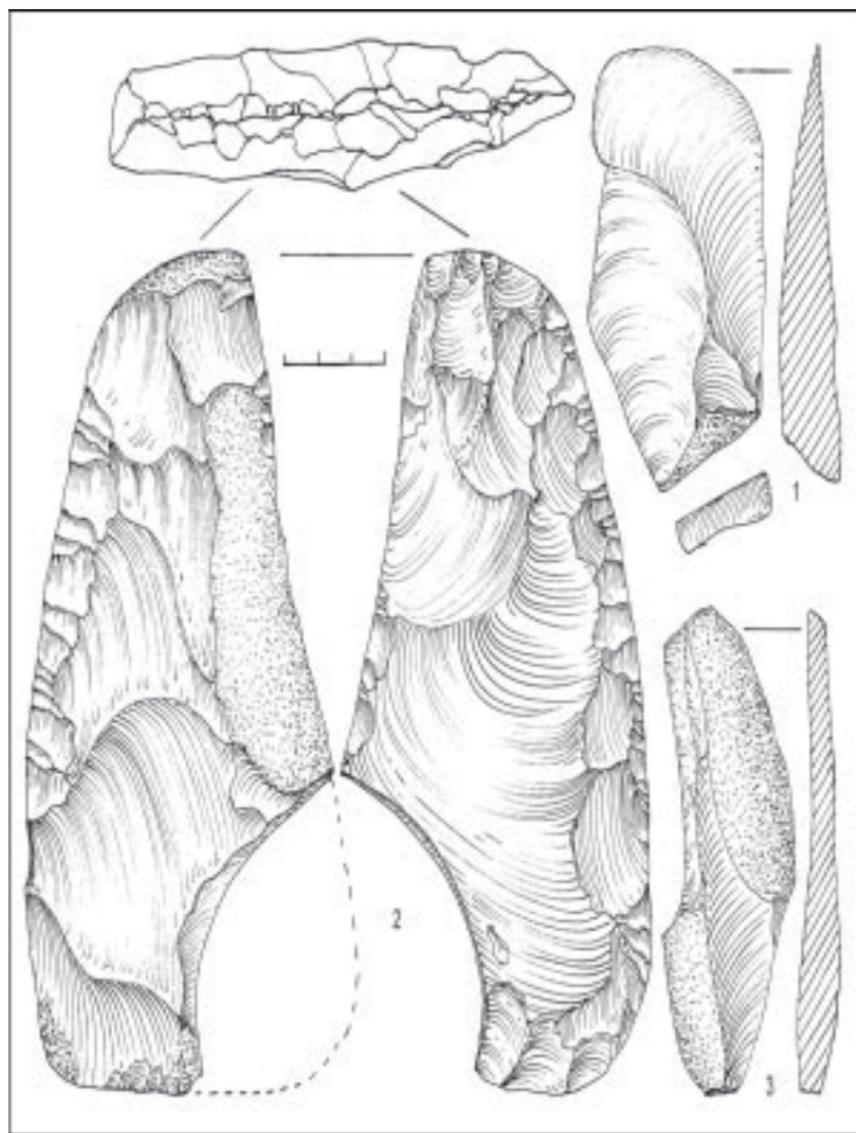

Рис 12. Крем'яні матеріали городоцько-здобвицької культури.

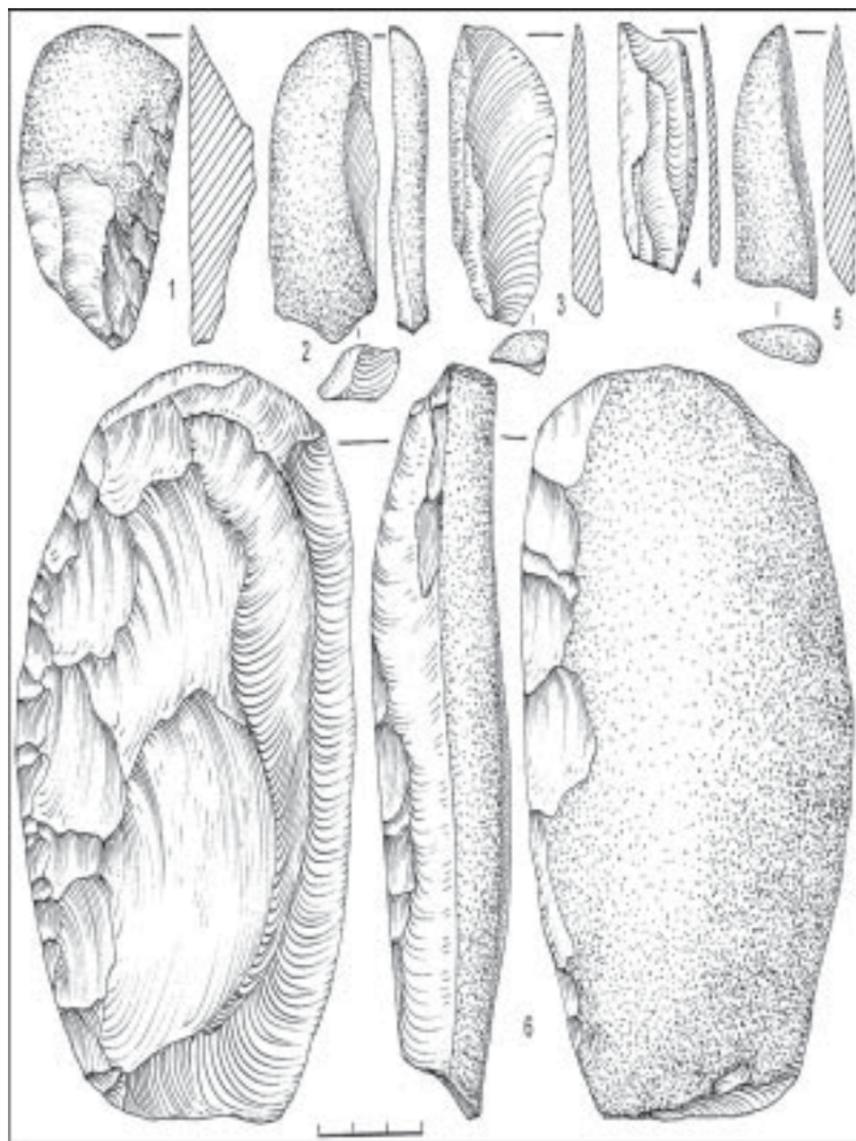

Рис 13. Крем'яні матеріали з багатошарової пам'ятки в Лукашах.

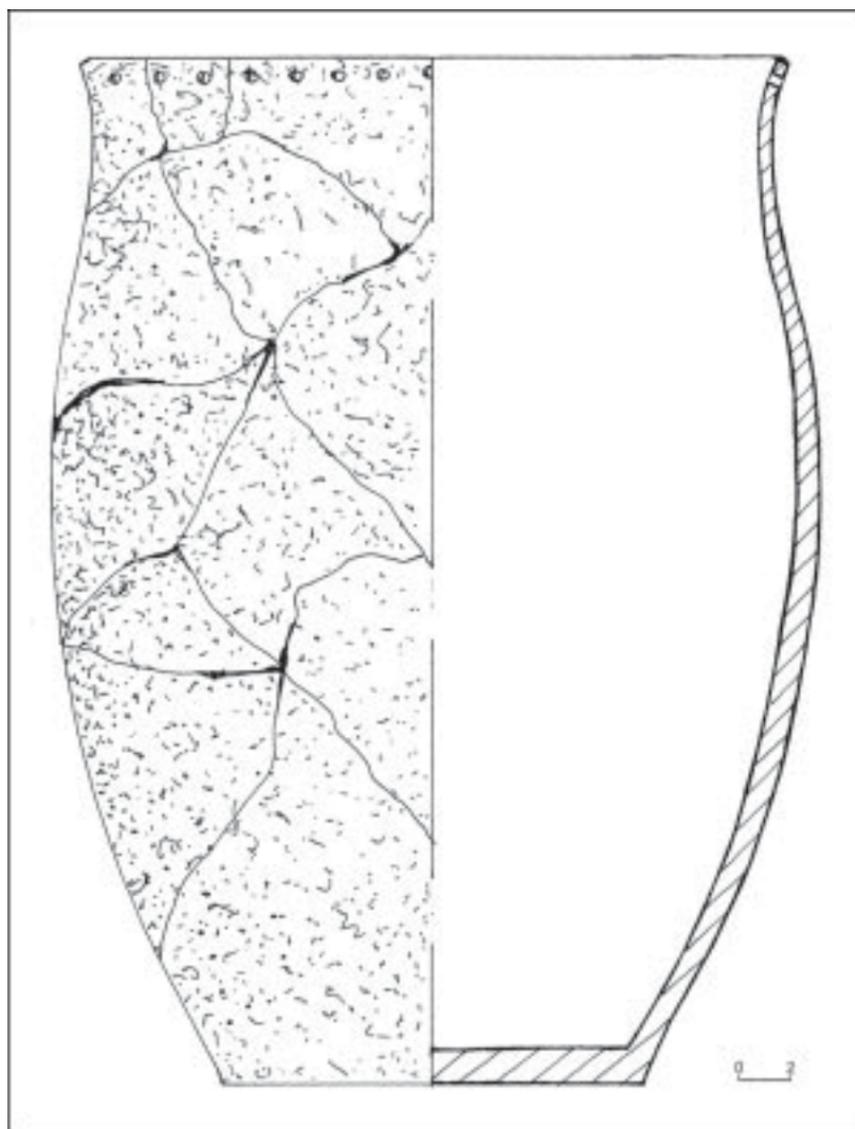

Рис 14. Крем'яні матеріали з багат шарової пам'ятки в Лукашах.

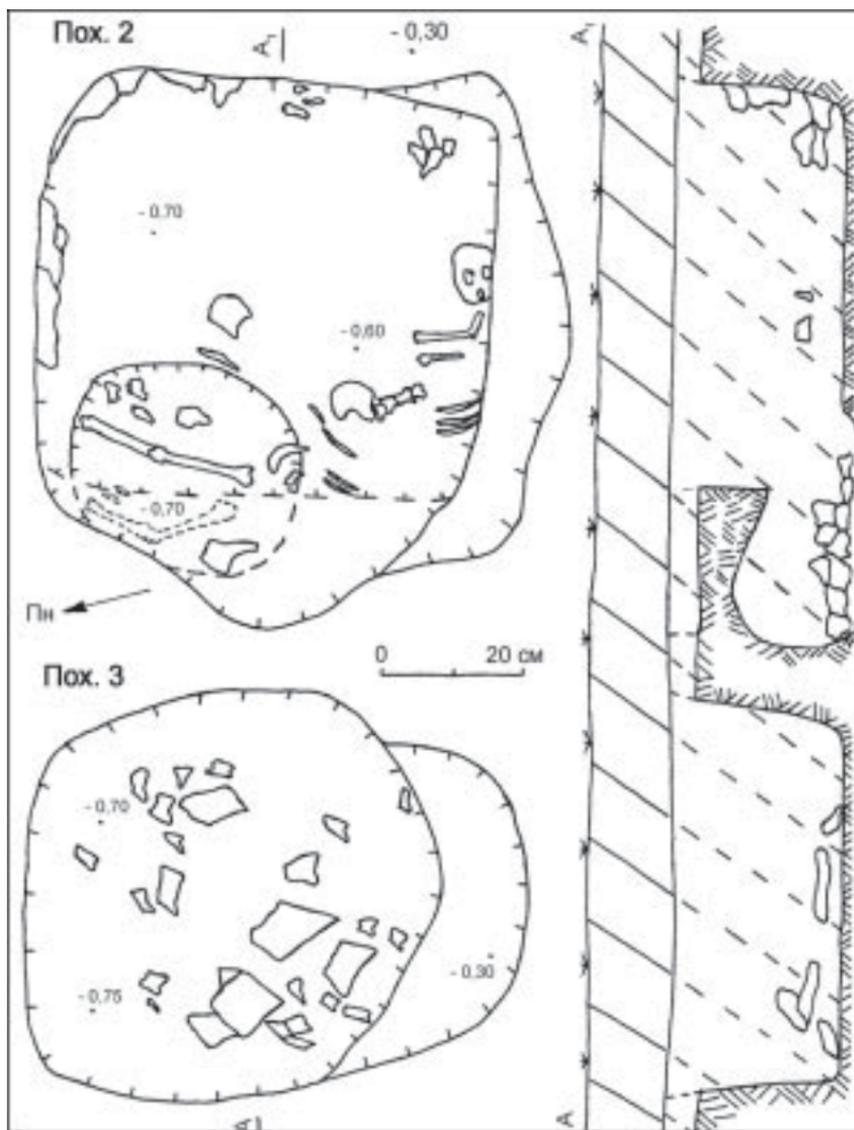

Рис 15. Крем'яні матеріали з багатошарової пам'ятки в Лукашах.

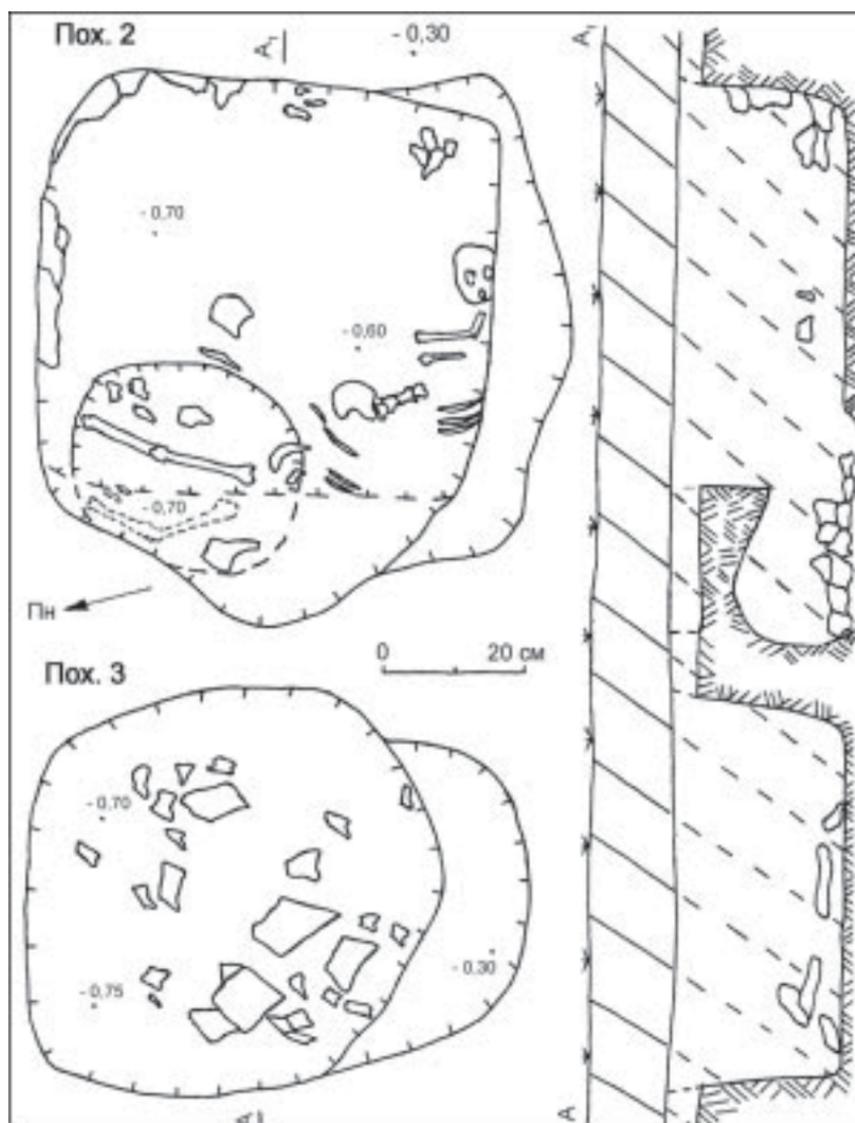

Рис 16. Крем'яні матеріали з багат шарової пам'ятки в Лукашах.

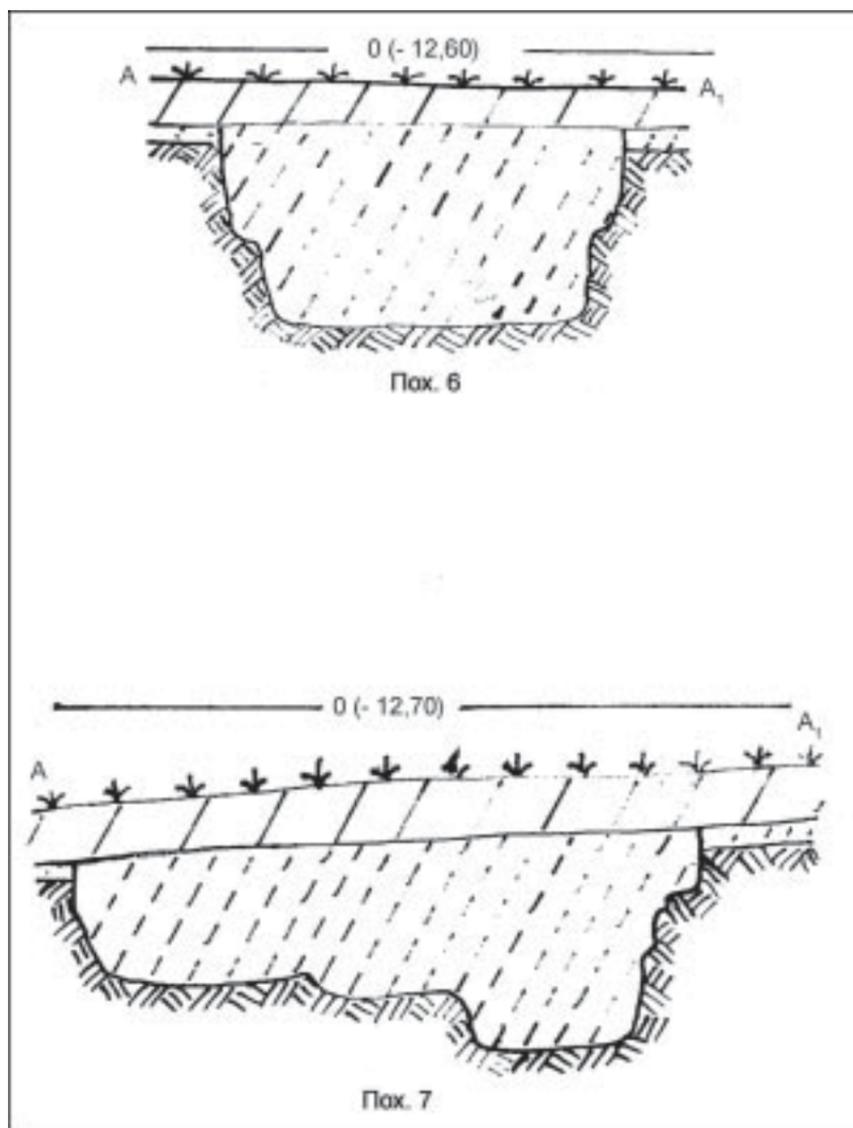

Рис 17. Крем'яні матеріали з багатошарової пам'ятки в Лукашах.

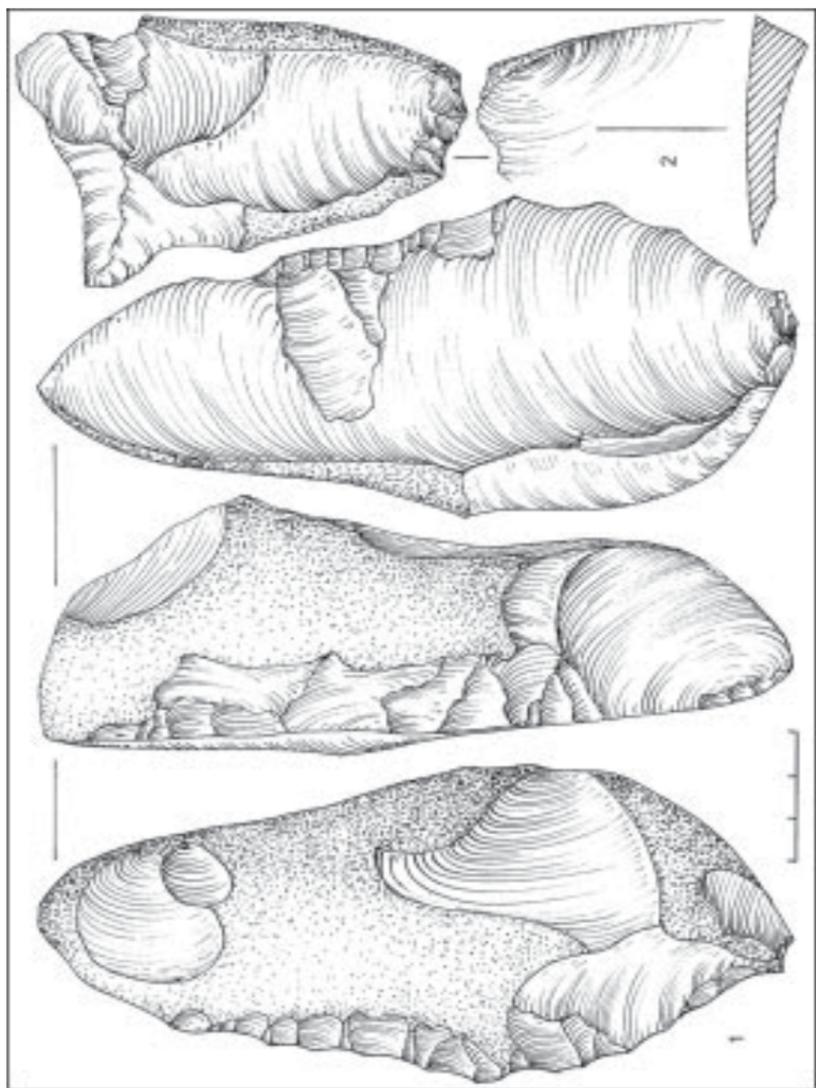

Рис 18. Крем'яні матеріали з майстерні городочко-здовбицької культури.

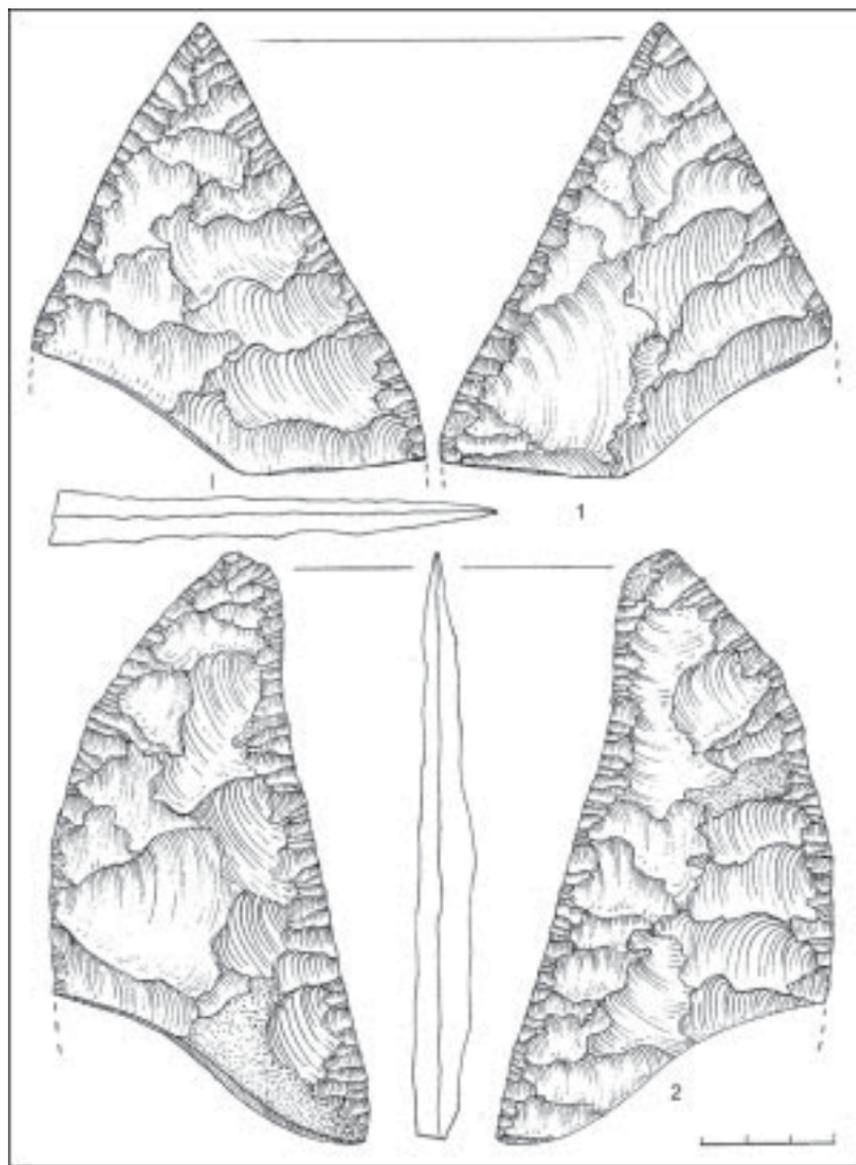

Рис 19. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

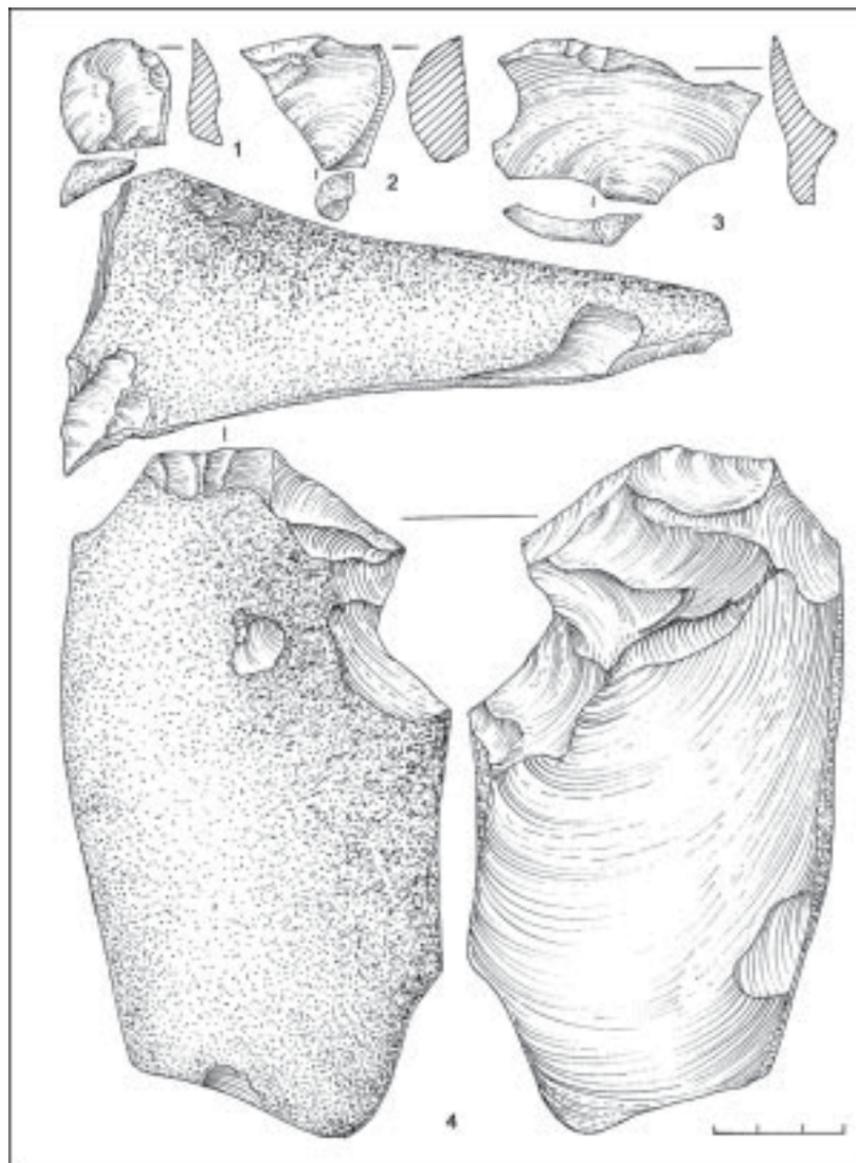

Рис 20. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

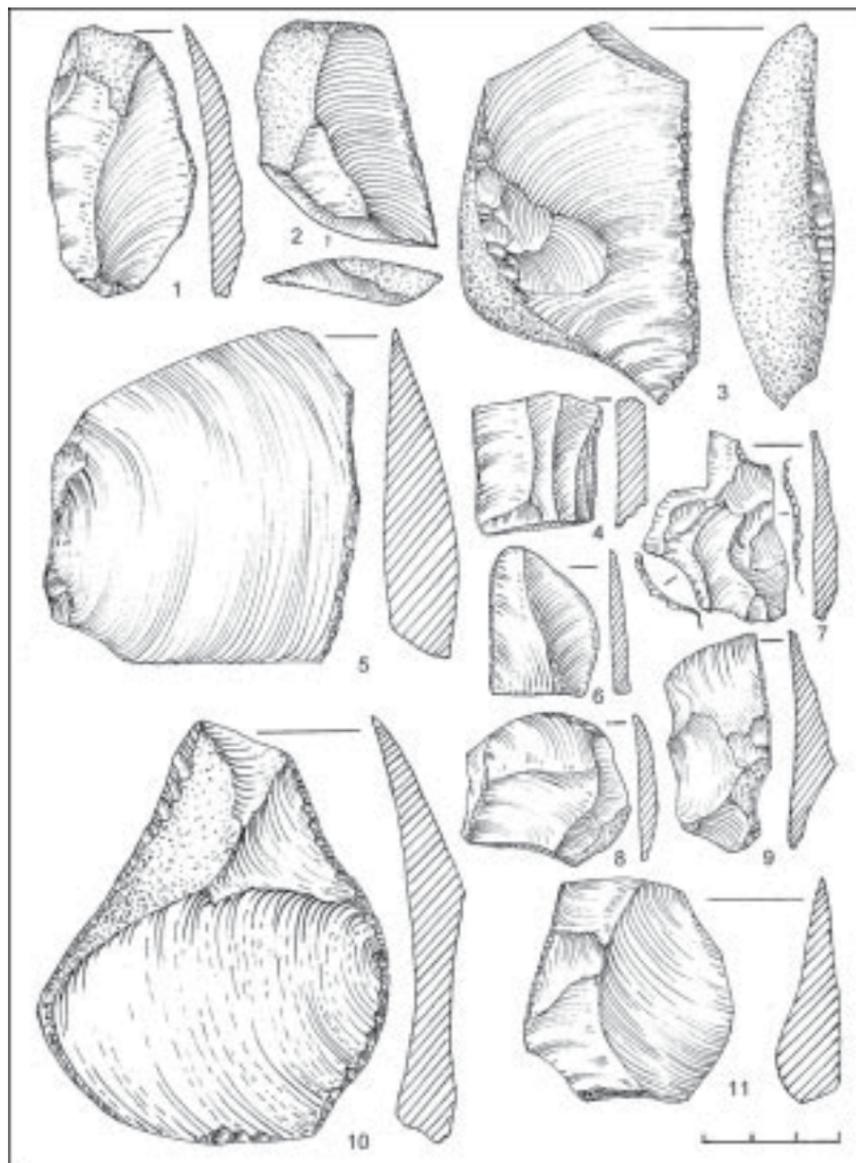

Рис 21. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

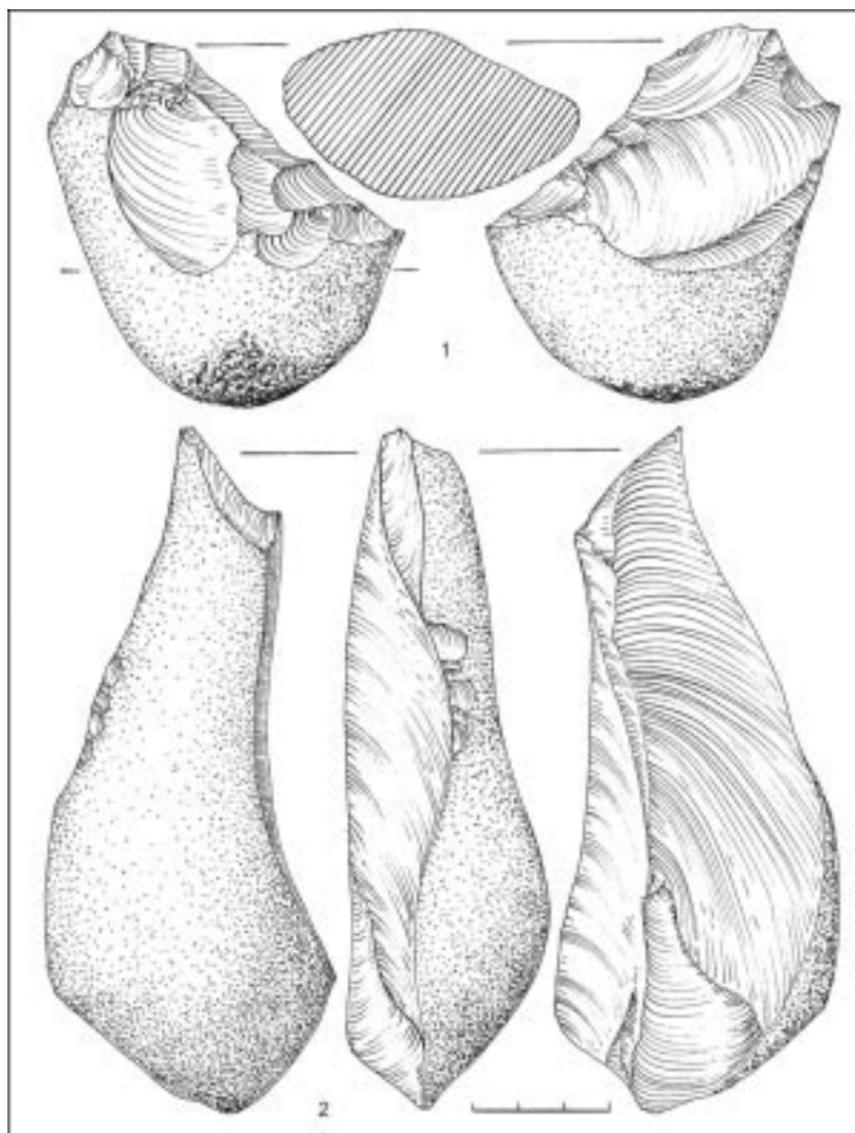

Рис 22. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

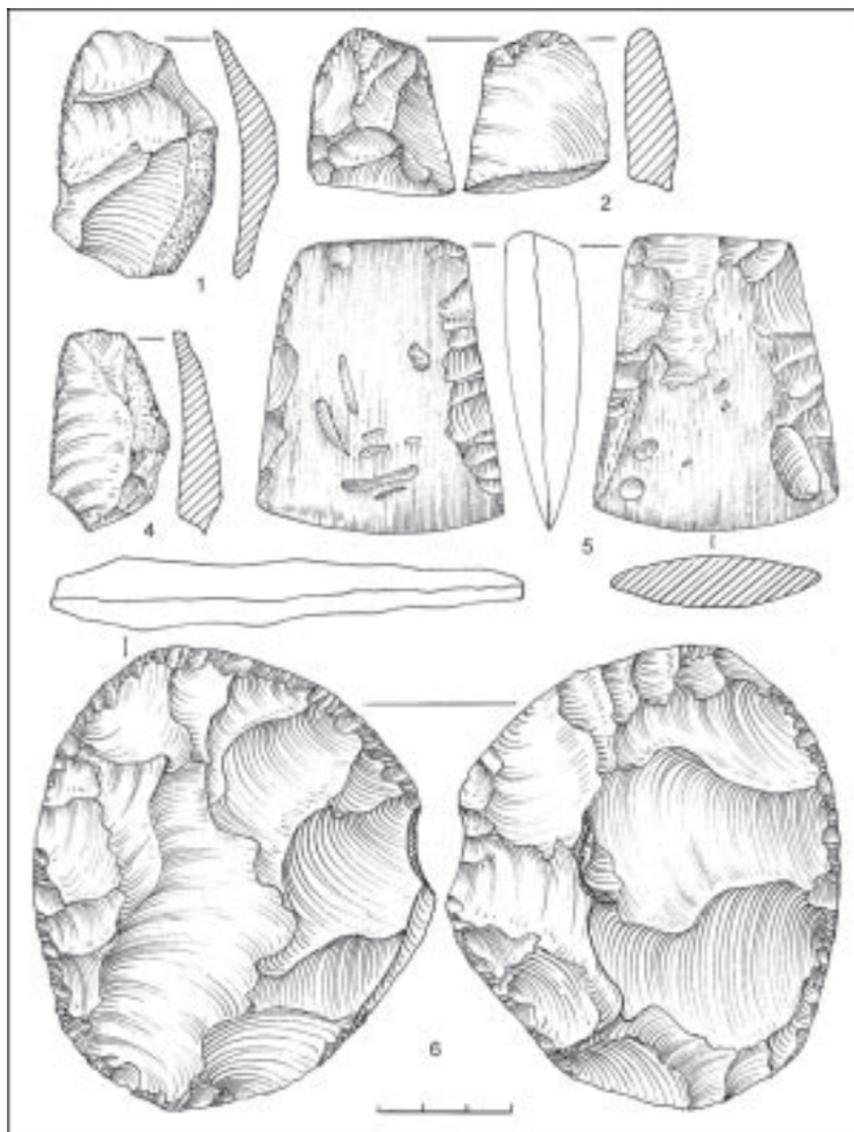

Рис 23. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

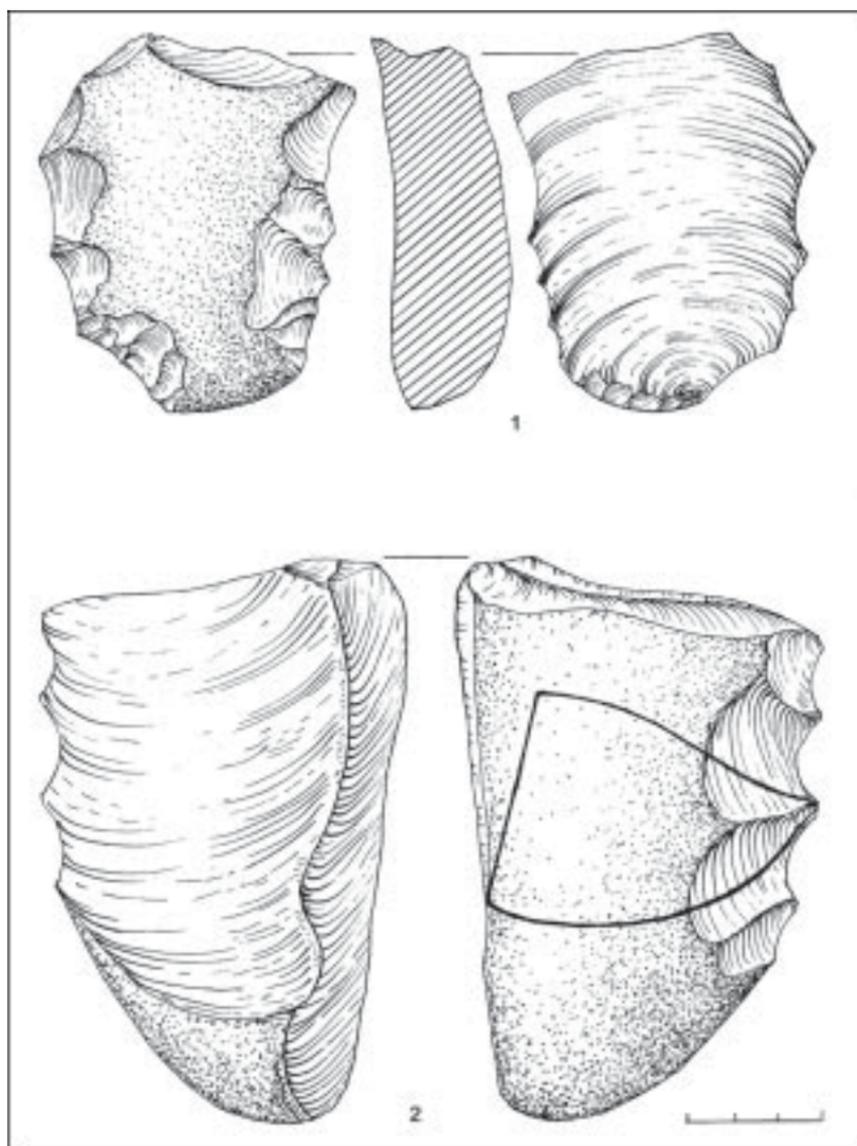

Рис 24. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

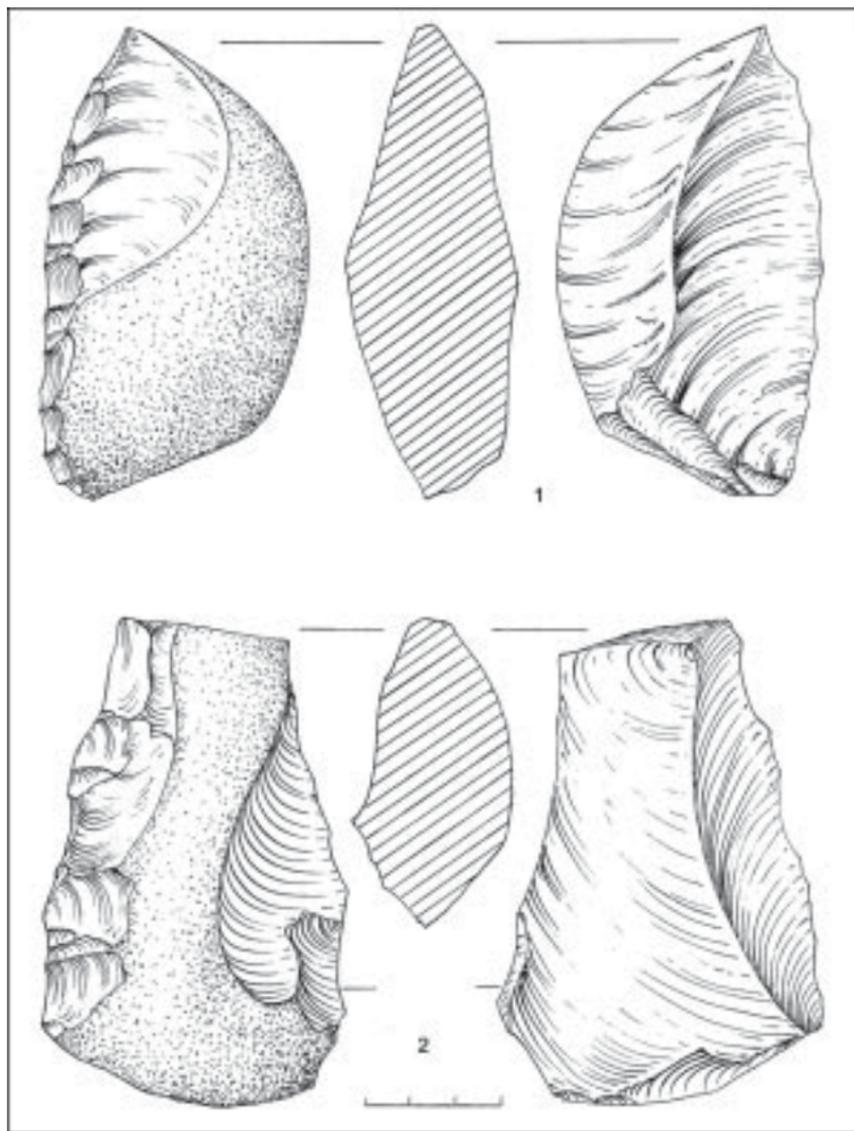

Рис 25. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

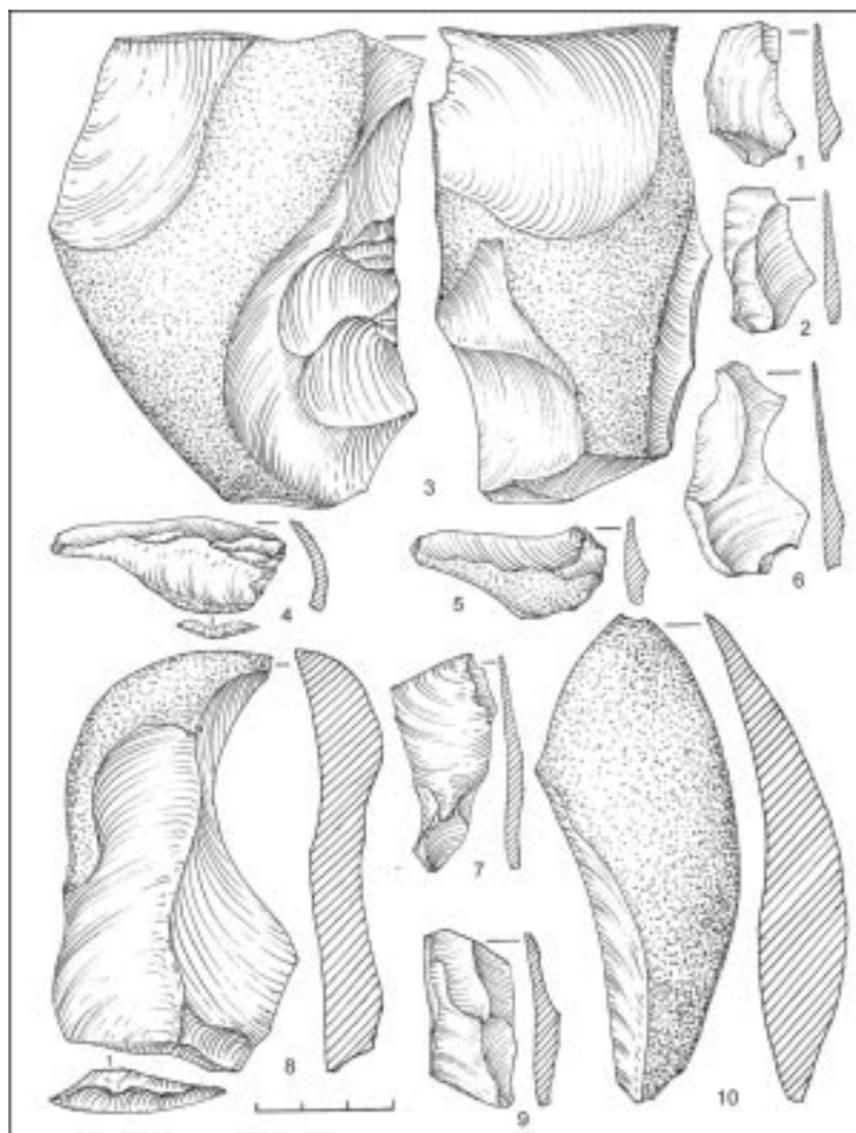

Рис 26. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

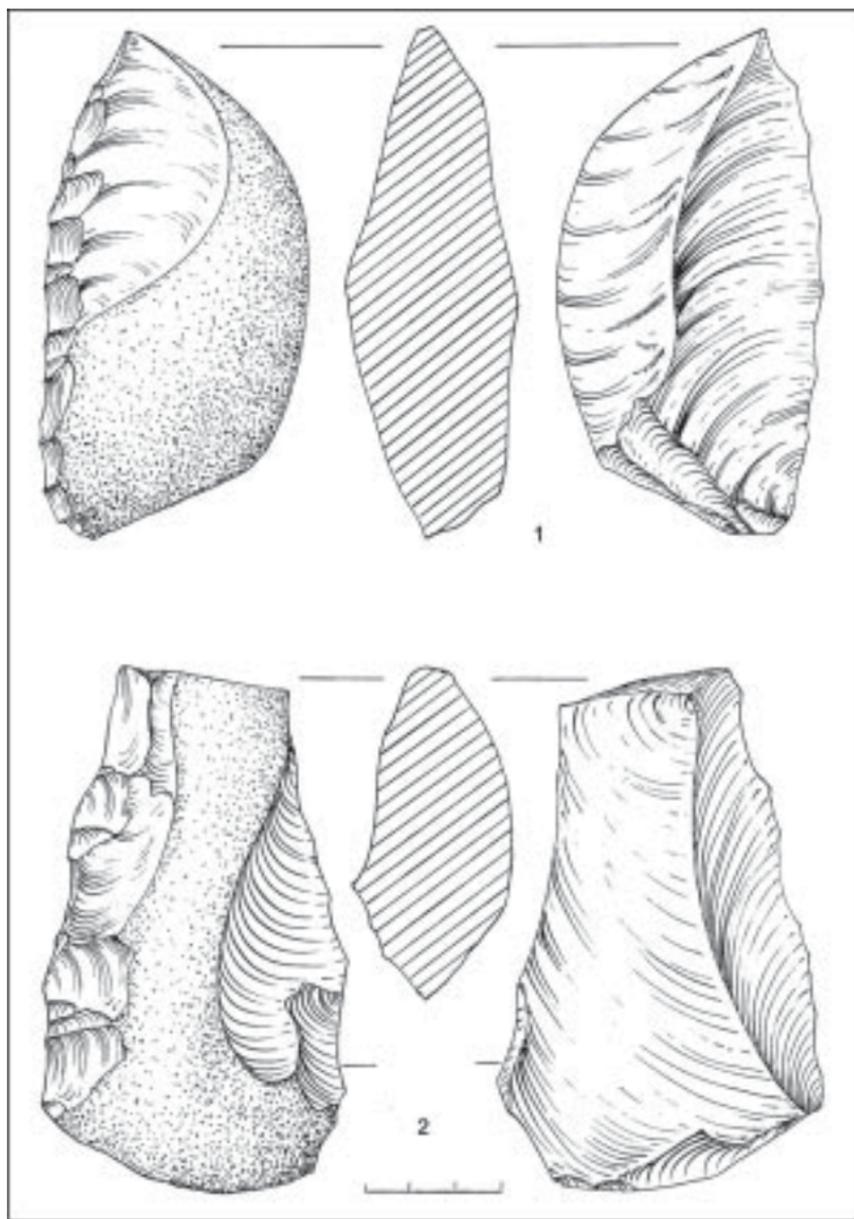

Рис 27. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

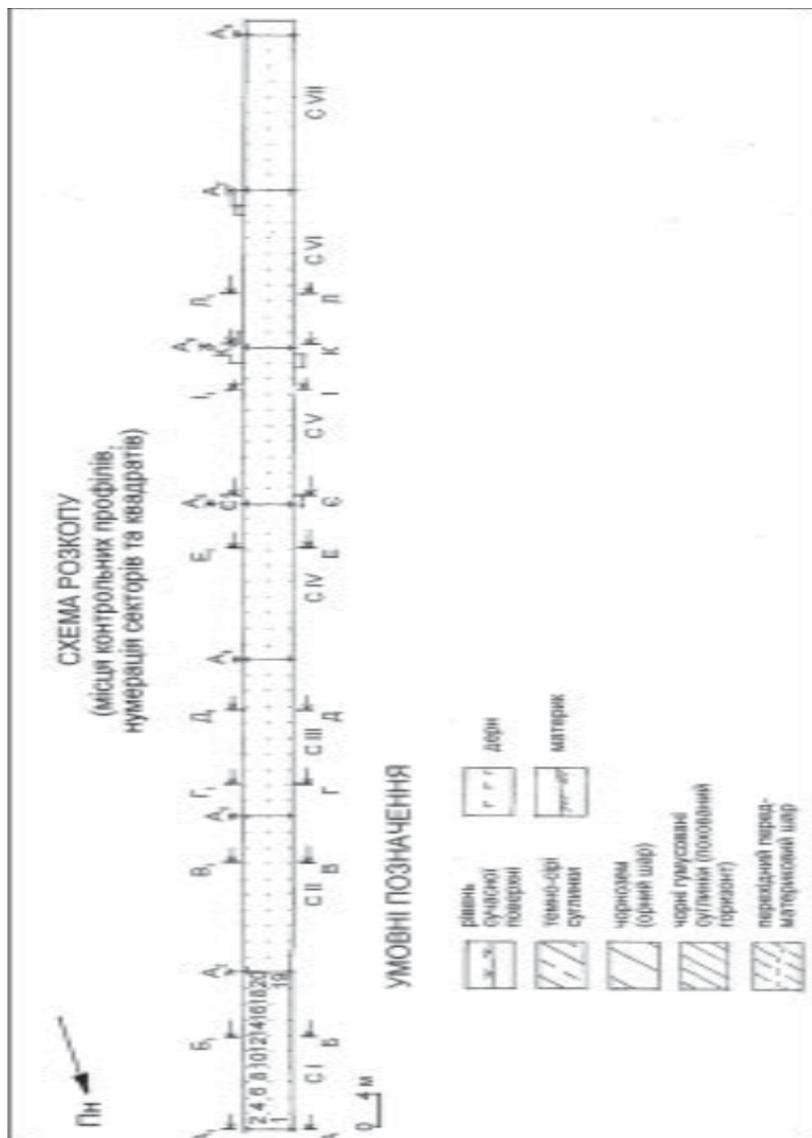

Рис 28. Крем'яні матеріали з майстерні городько-здвбницької культури.

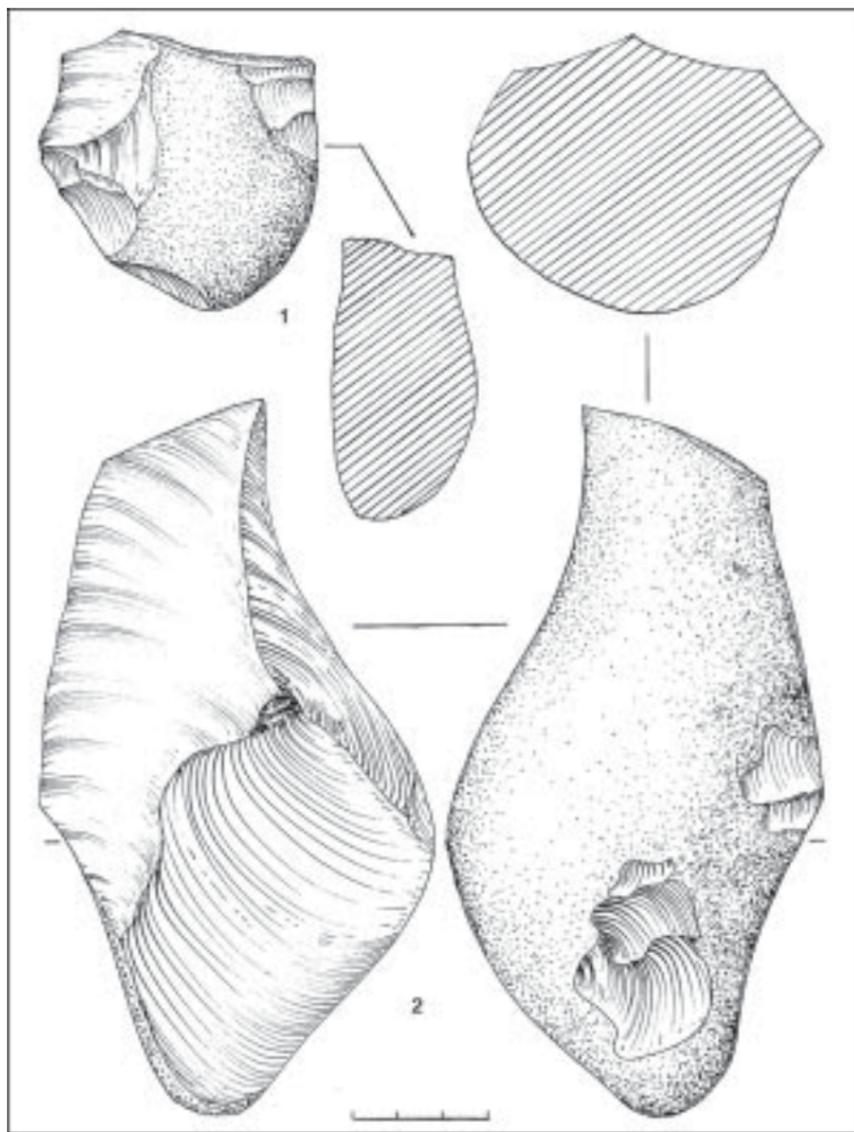

Рис 29. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

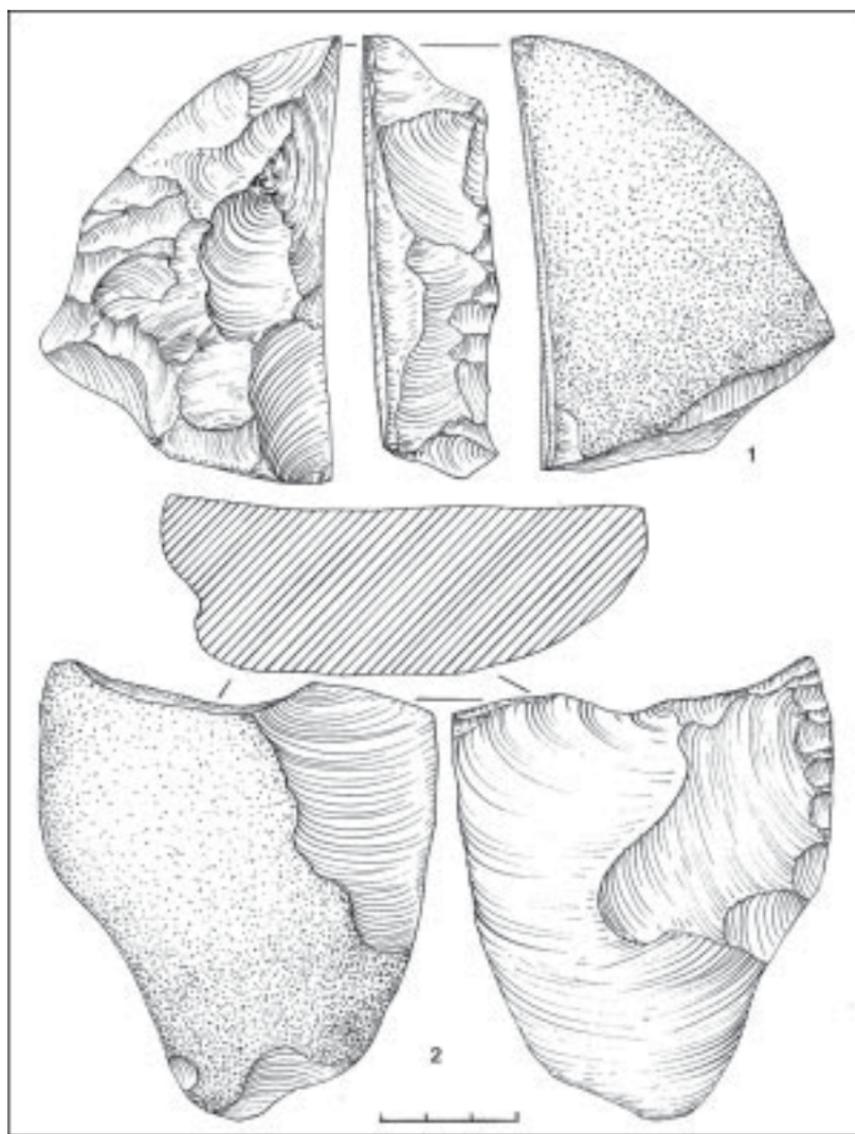

Рис 30. Фрагменти заготовок крем'яних серпів з майстерні городоцько-здовбицької культури.

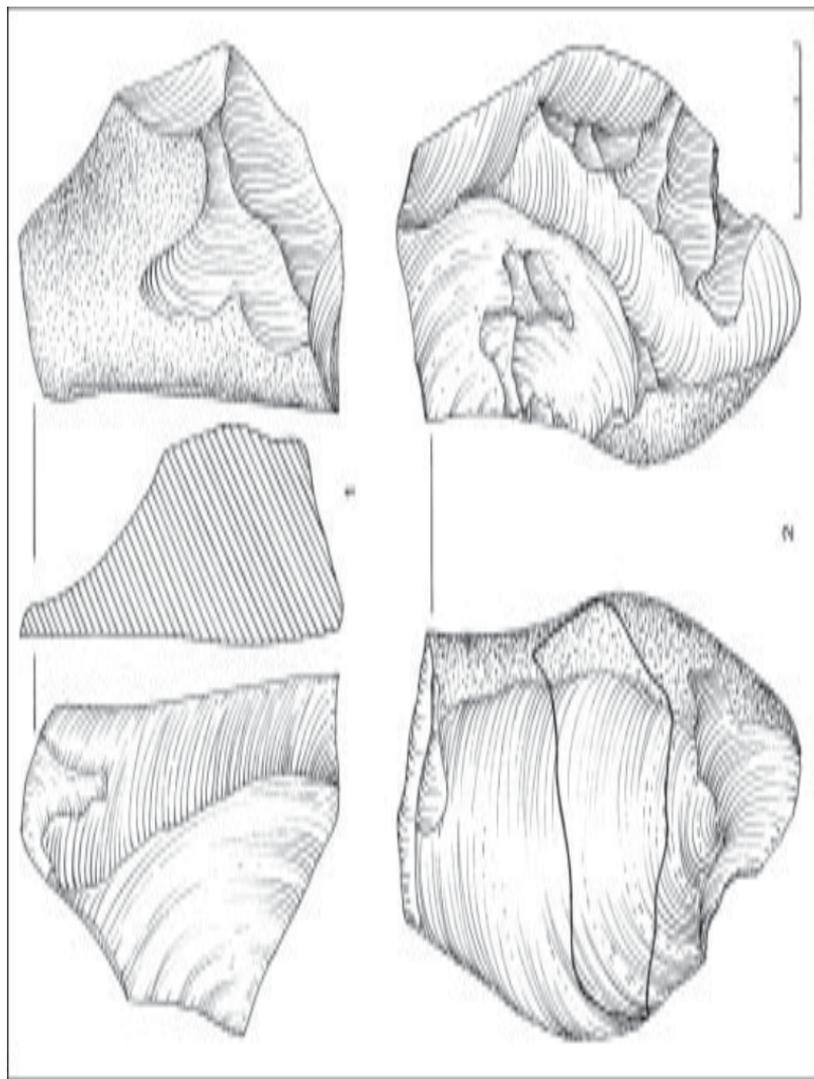

Рис 31. Заготовка крем'яного серпа з майстерні городоцько-здвбицької культури.

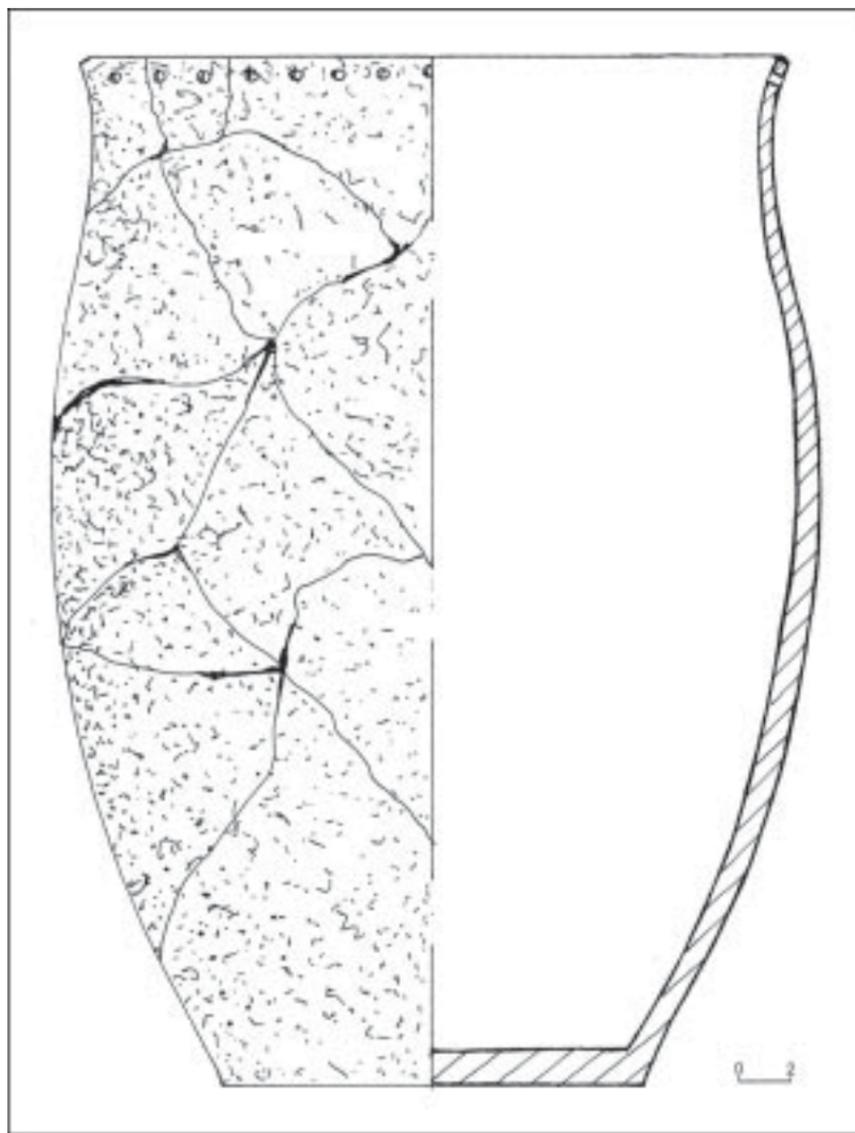

Рис 32. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

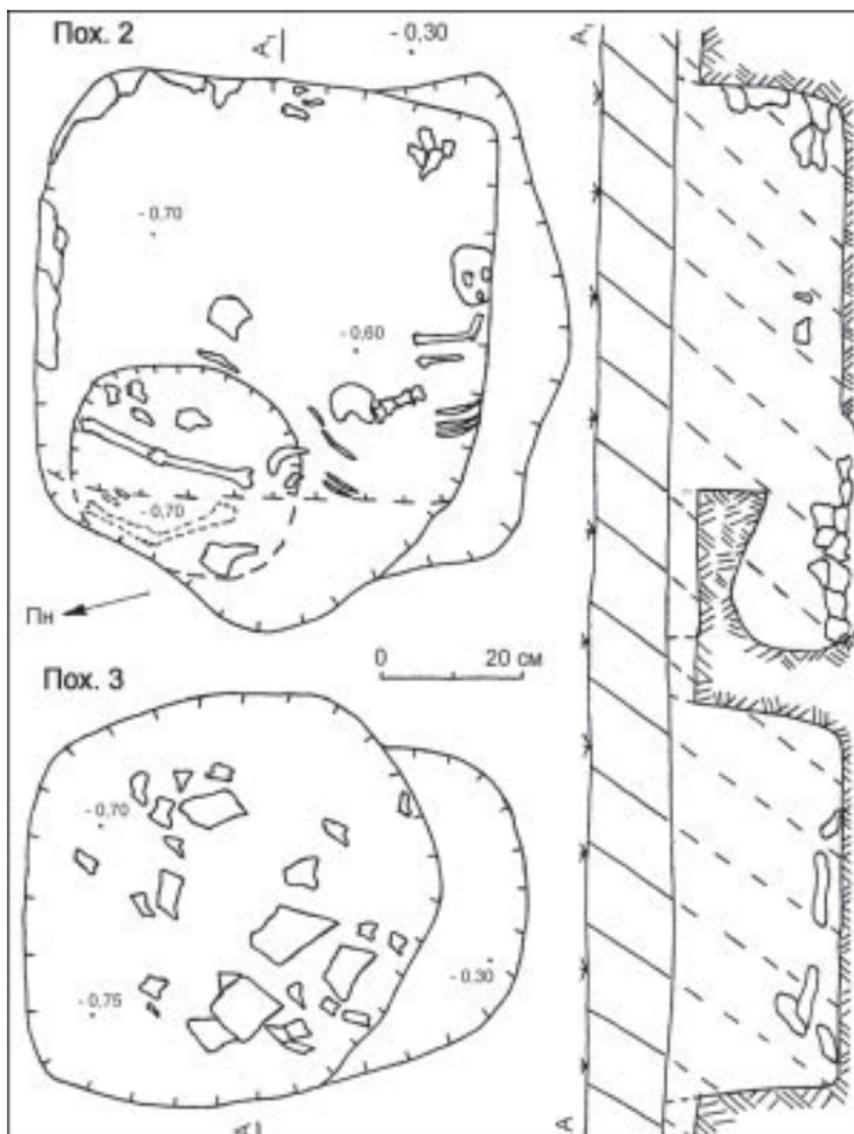

Рис 33. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

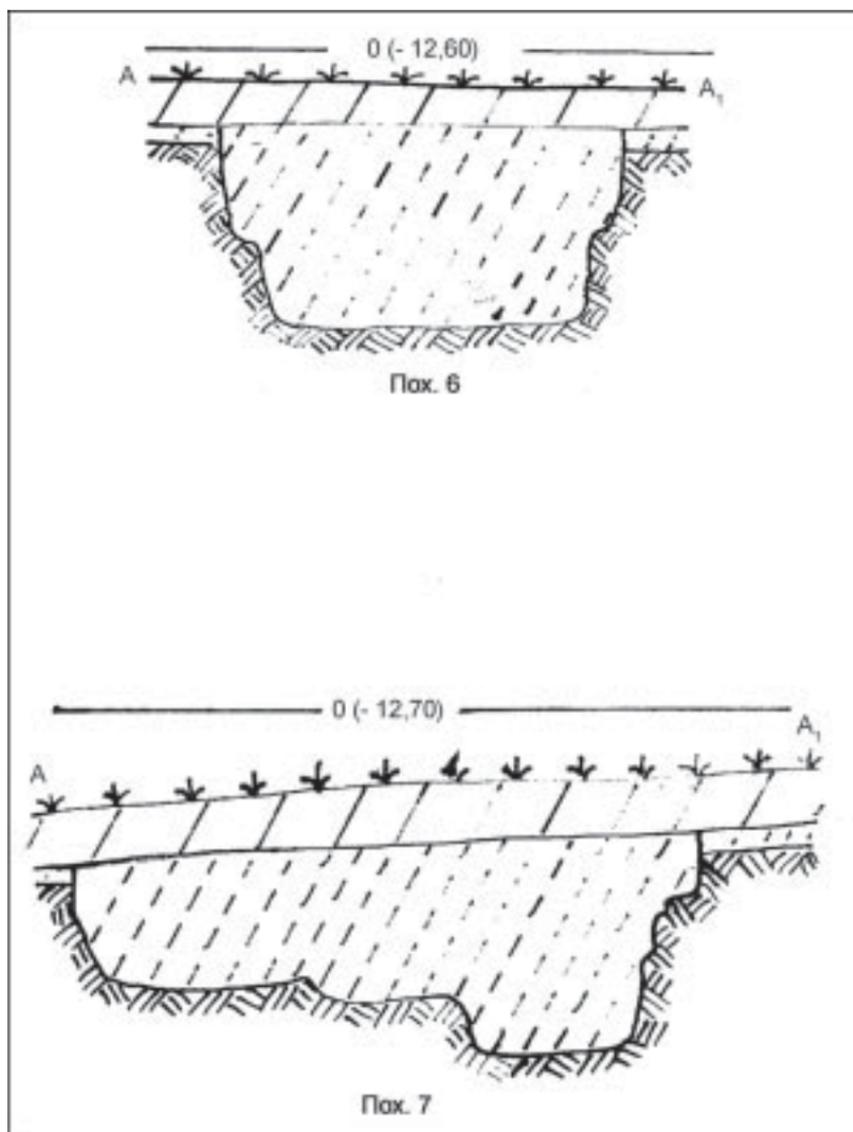

Рис 34. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

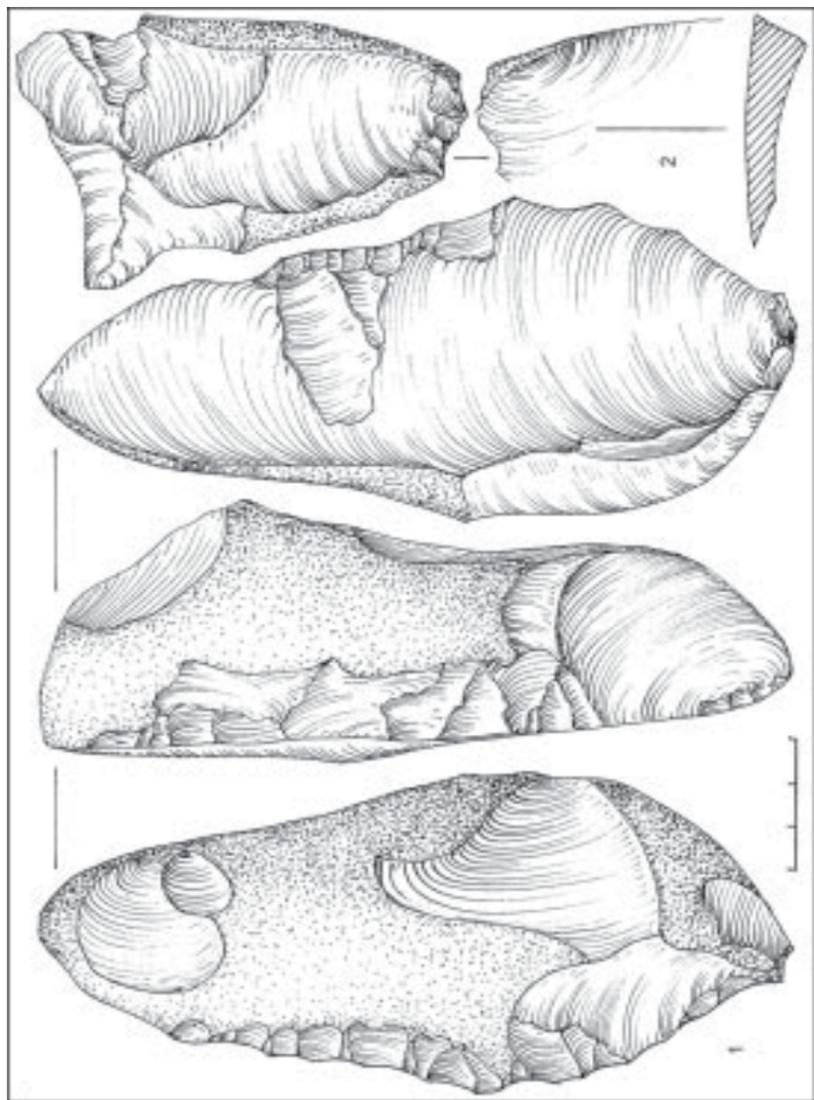

Рис 35. Крем'яні матеріали з майстерні городько-здобицької культури.

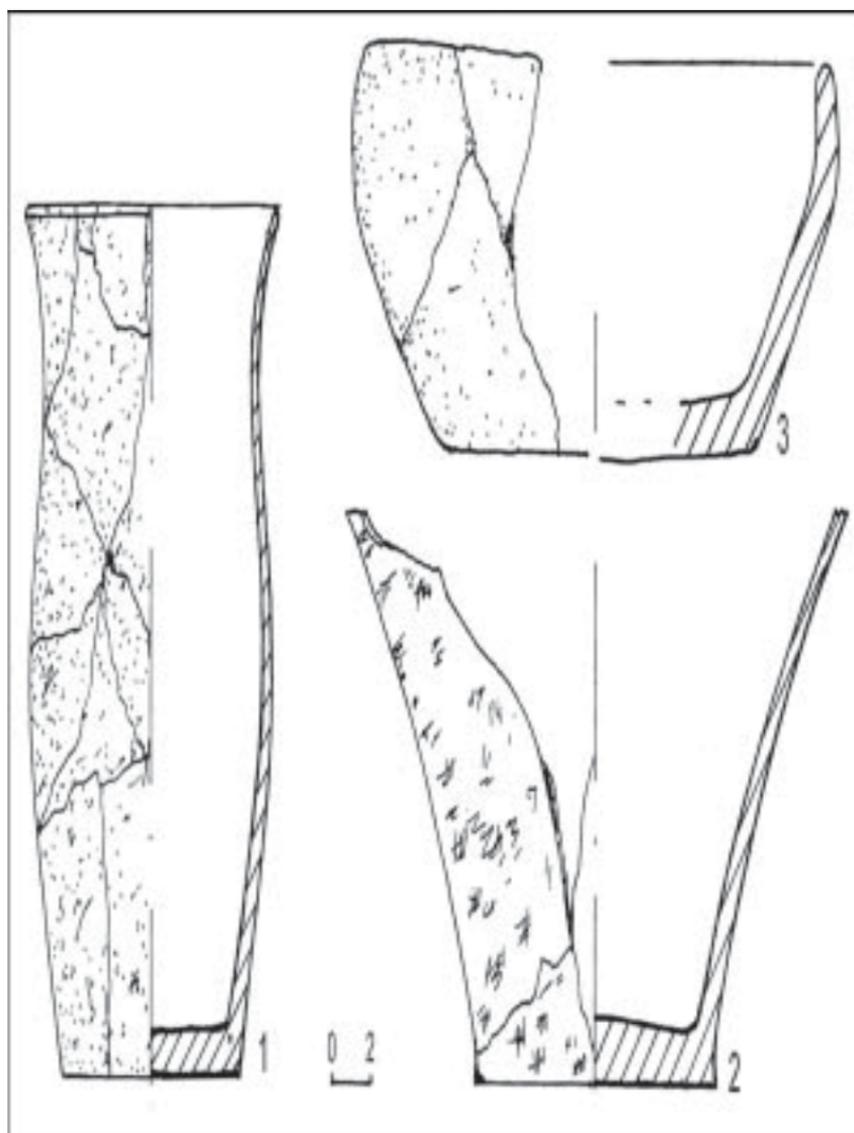

Рис 36. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здовбицької культури.

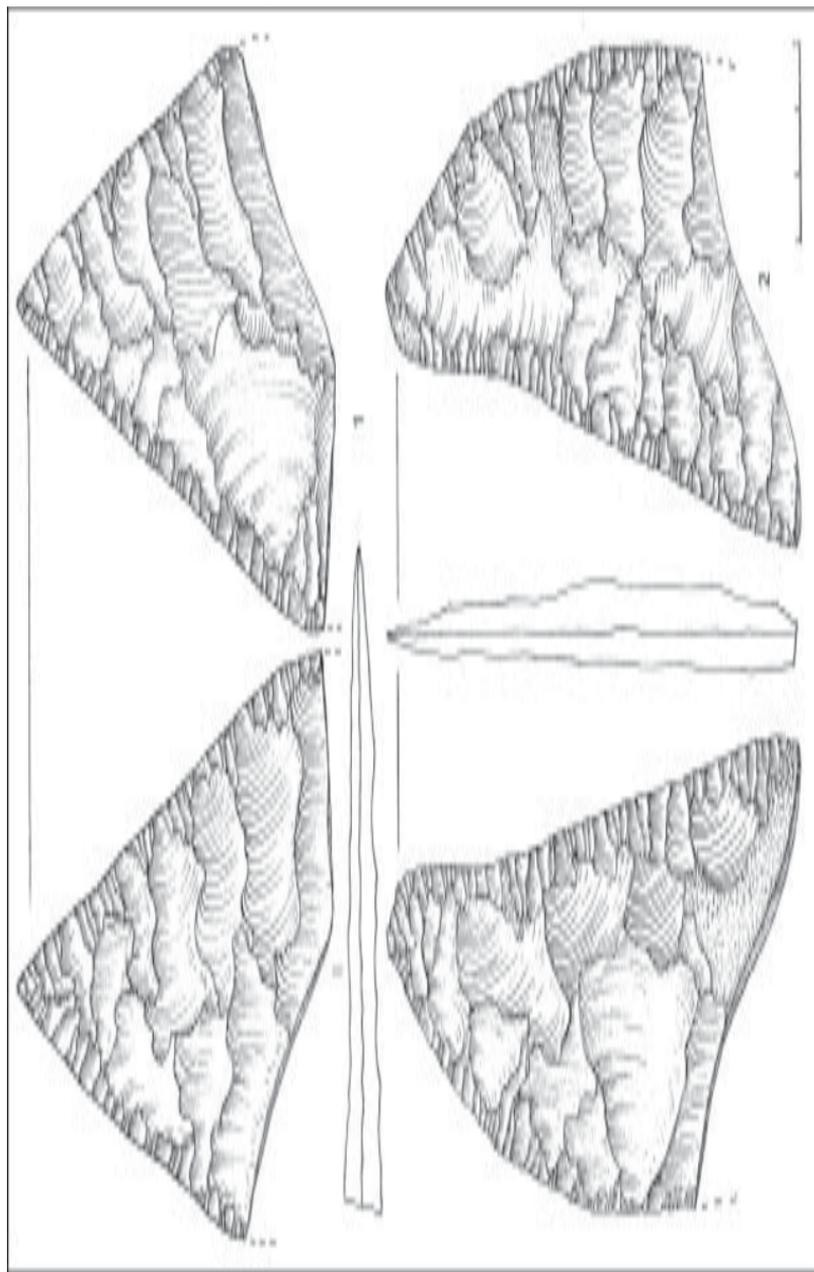

Рис 37. Крем'яна заготовка серпа або сокири з майстерні городцько-здовбицької культури.

Рис 38. Крем'яна заготовка з майстерні городцько-здовбицької культури.

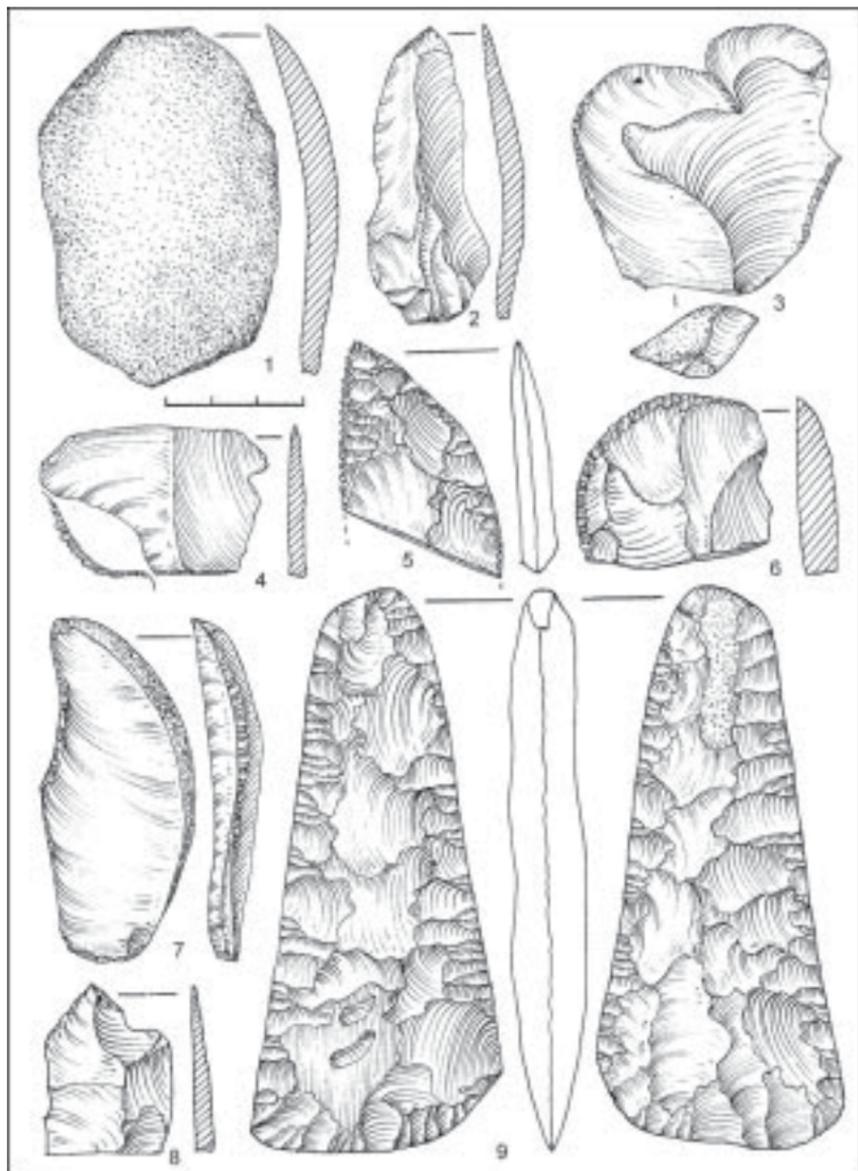

Рис 39. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

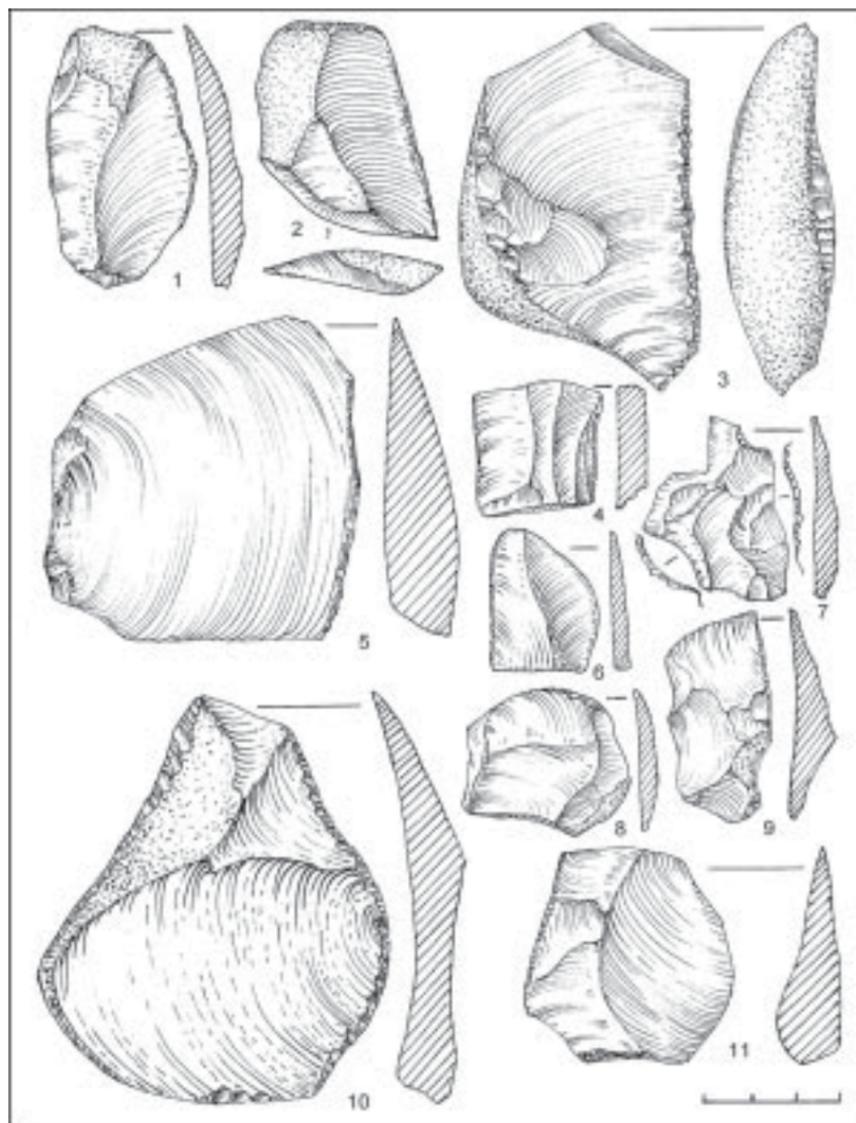

Рис 40. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

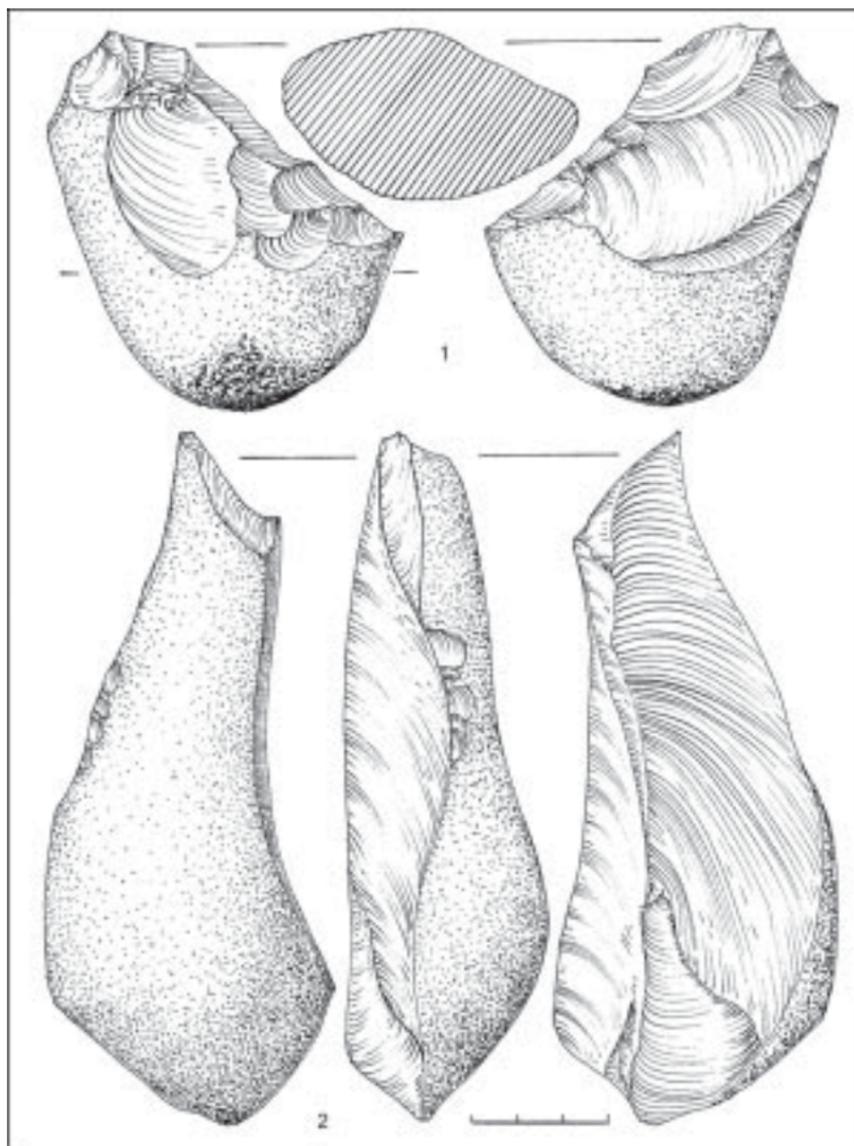

Рис 41. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

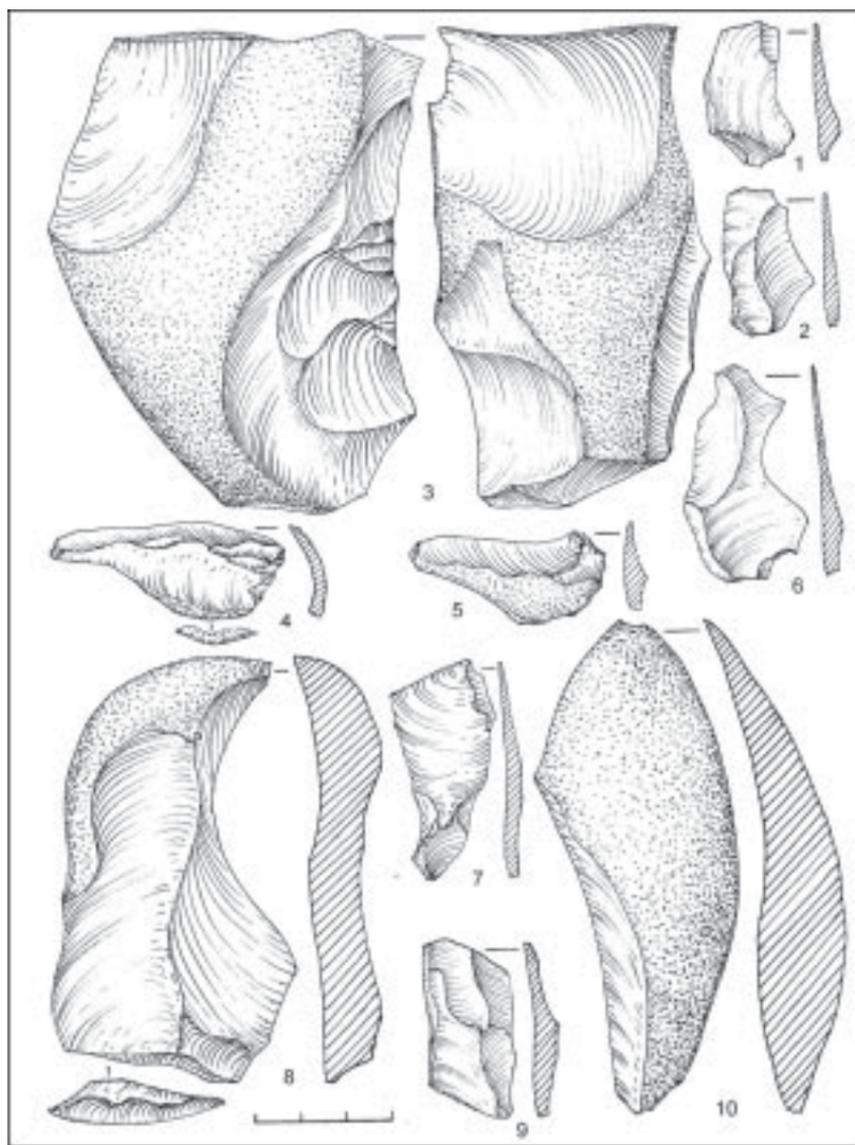

Рис 42. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

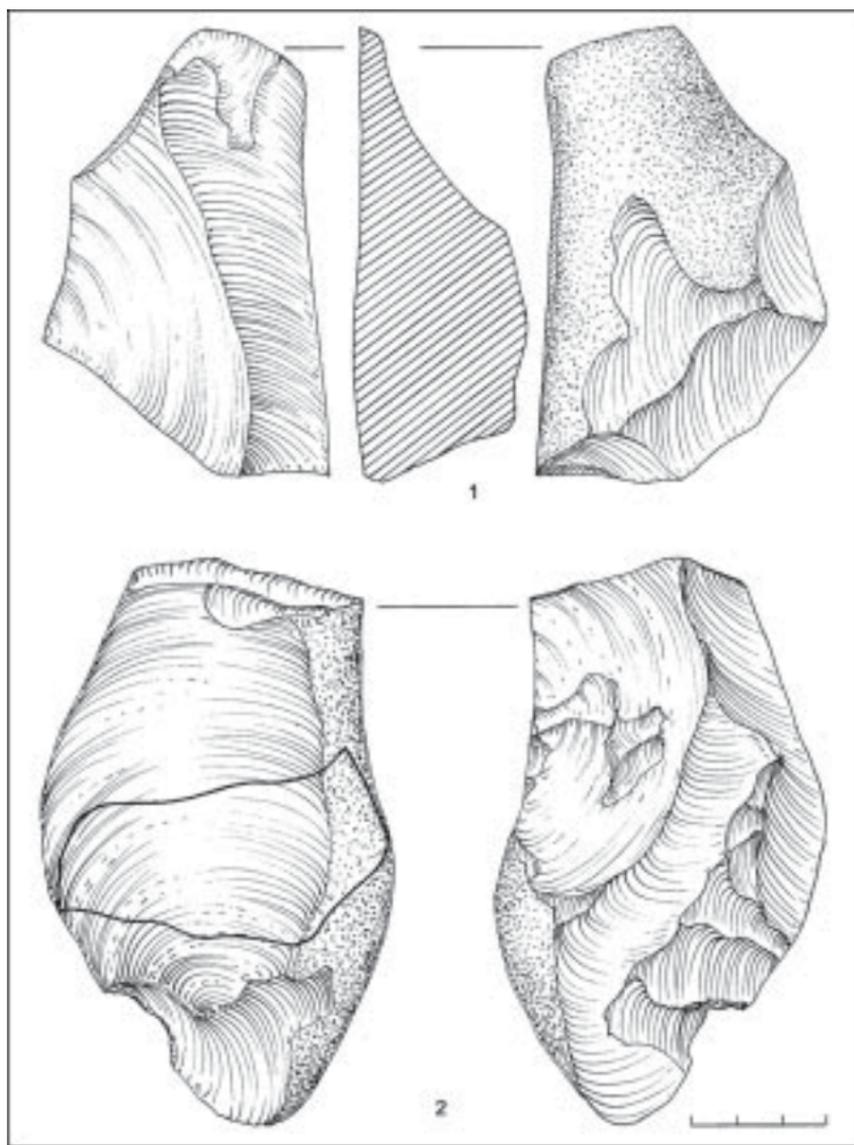

Рис 43. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

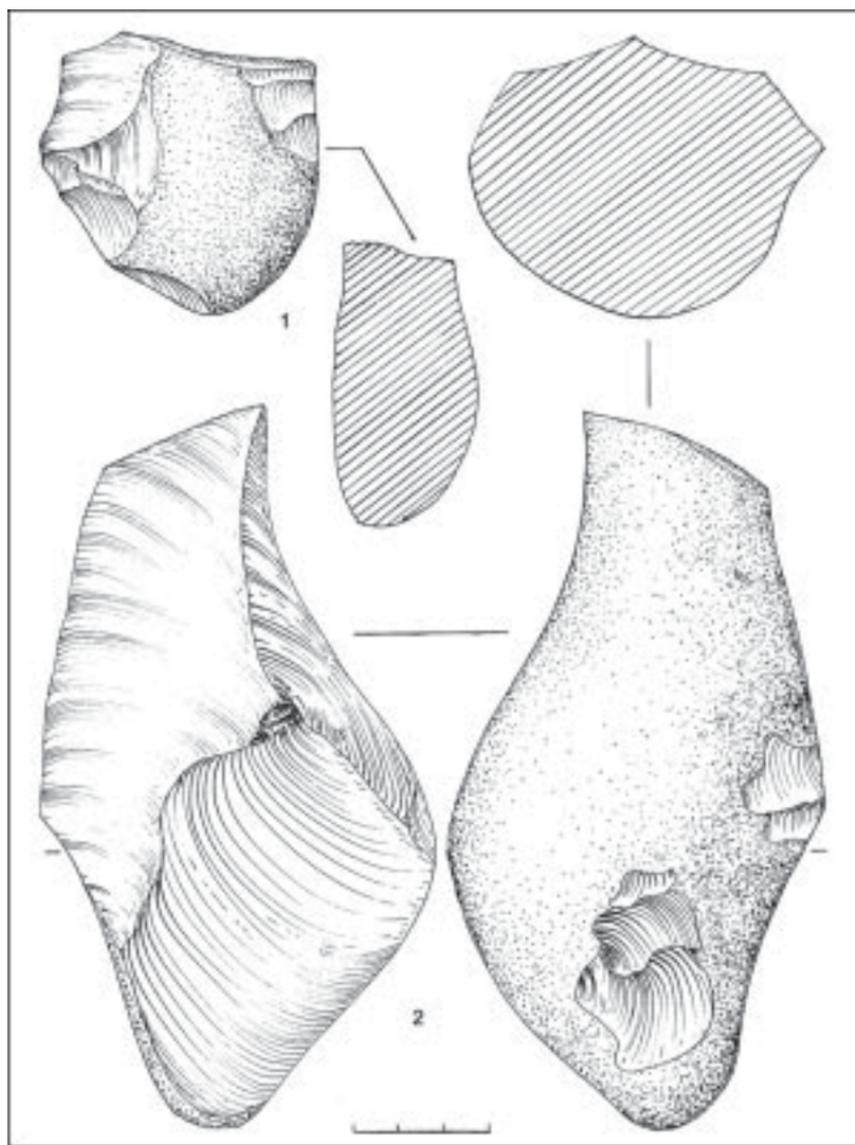

Рис 44. Крем'яні матеріали з майстерні городоцько-здобвицької культури.

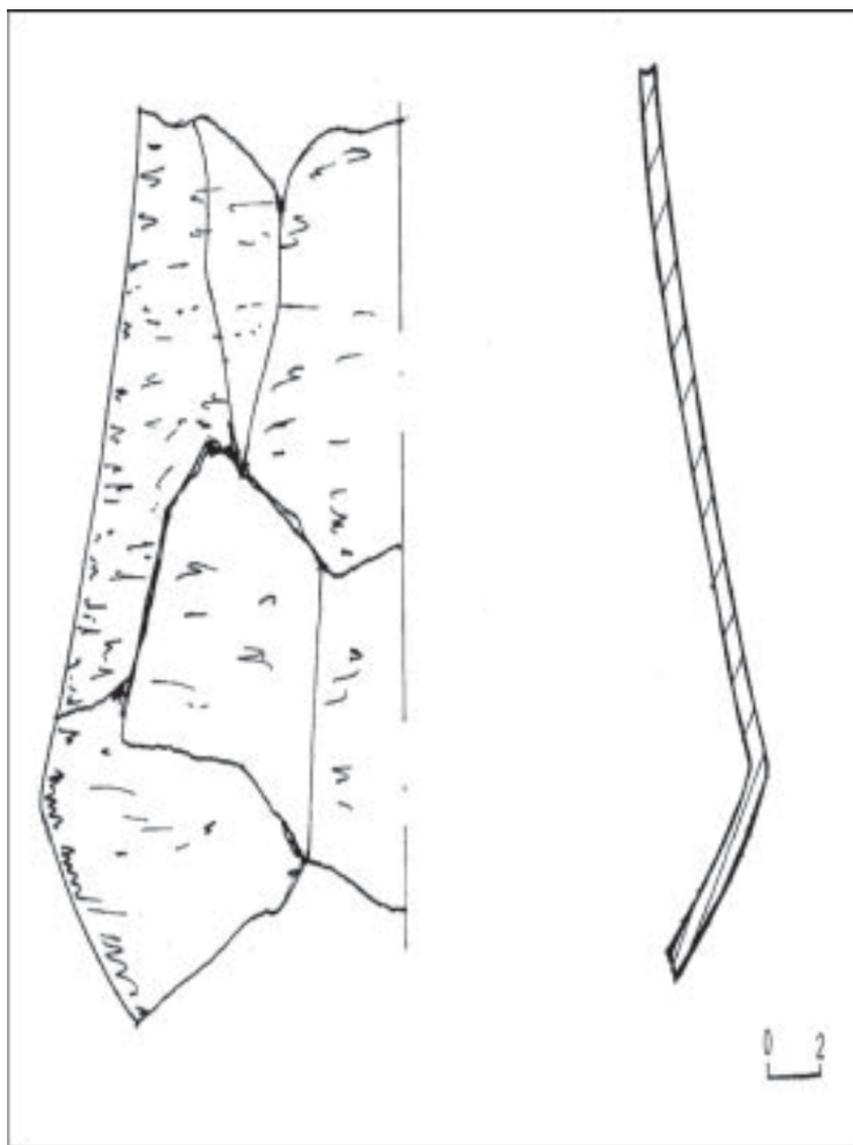

Рис 45. Крем'яні вироби з майстерні городоцько-здовбицької культури.

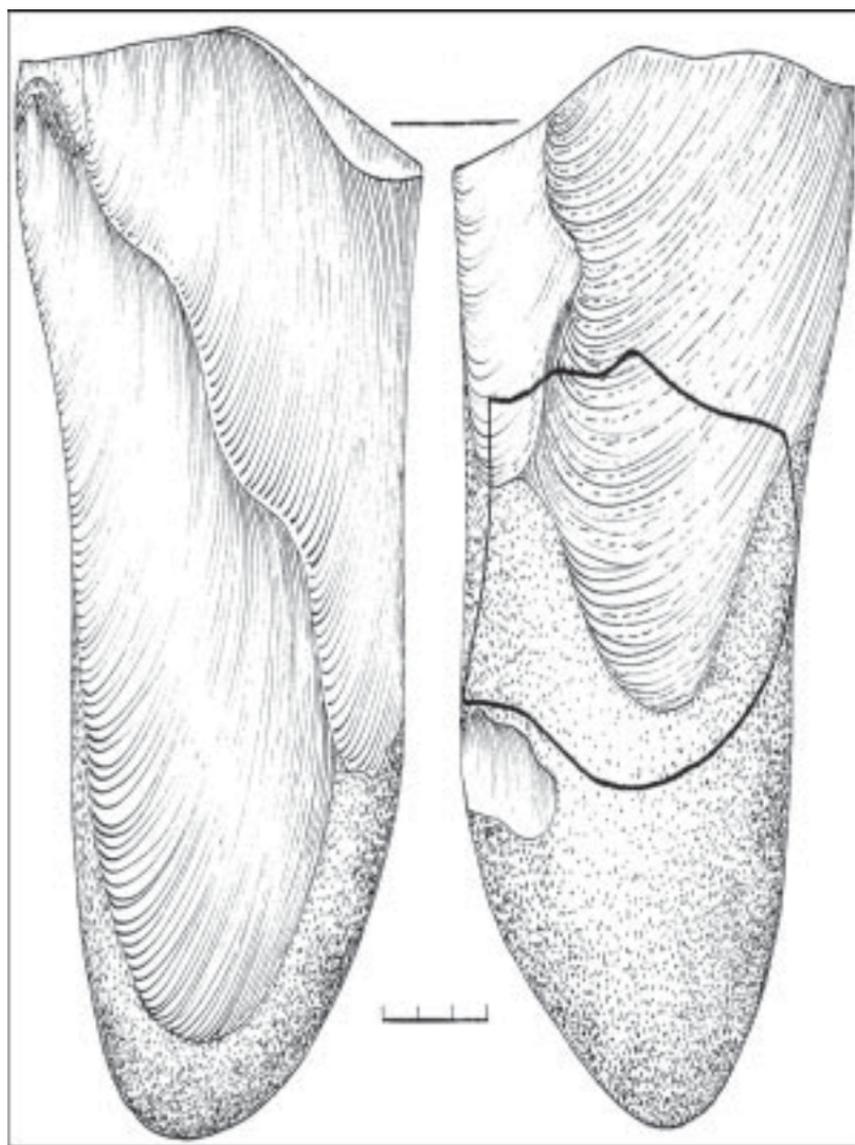

Рис 46. Платівчасті відщепи з кременю.

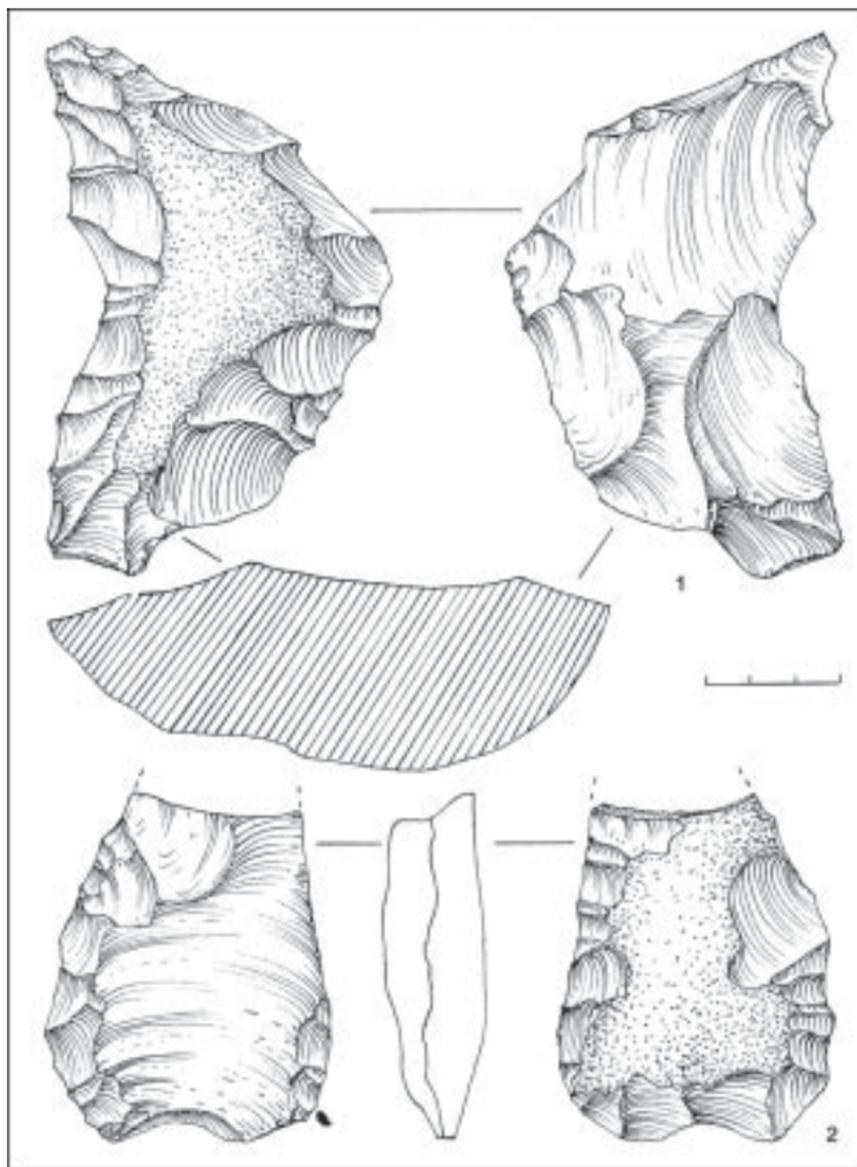

Рис 47. Заготовки крем'яних серпів висоцької культури.

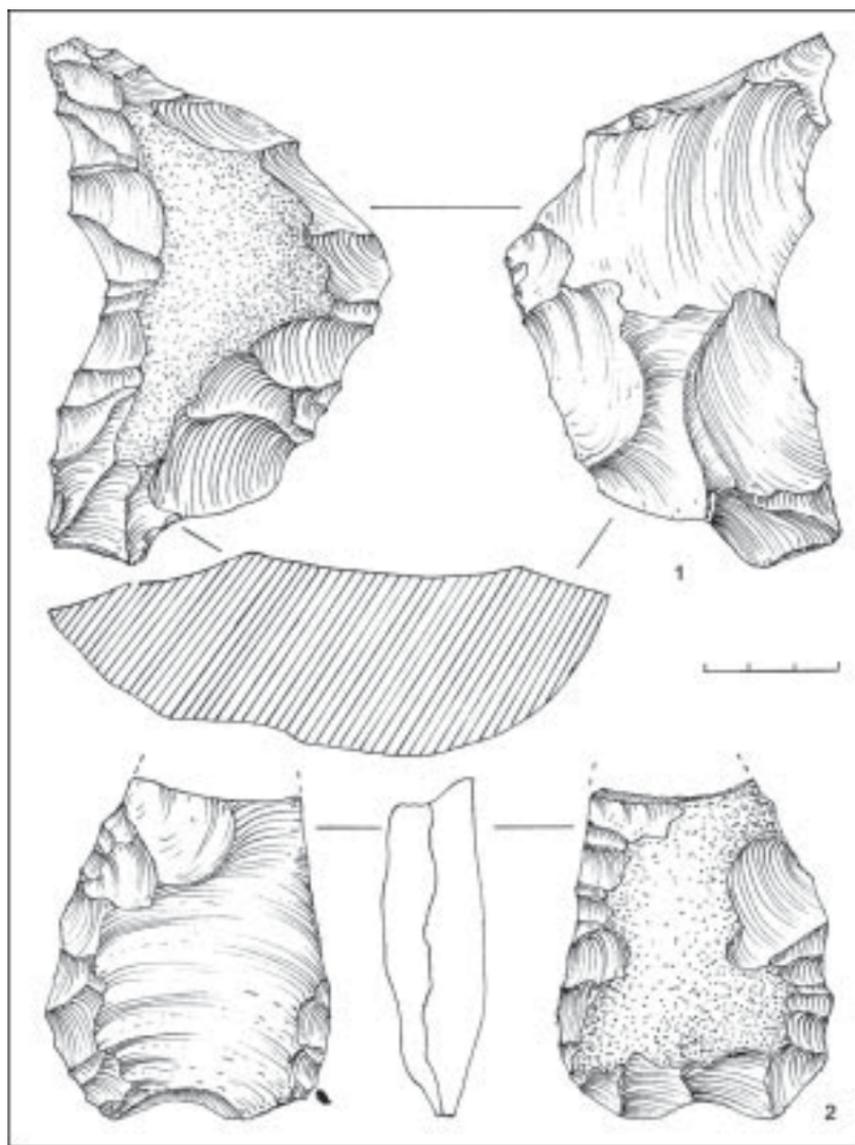

Рис 48. Заготовки крем'яних серпів висоцької культури.

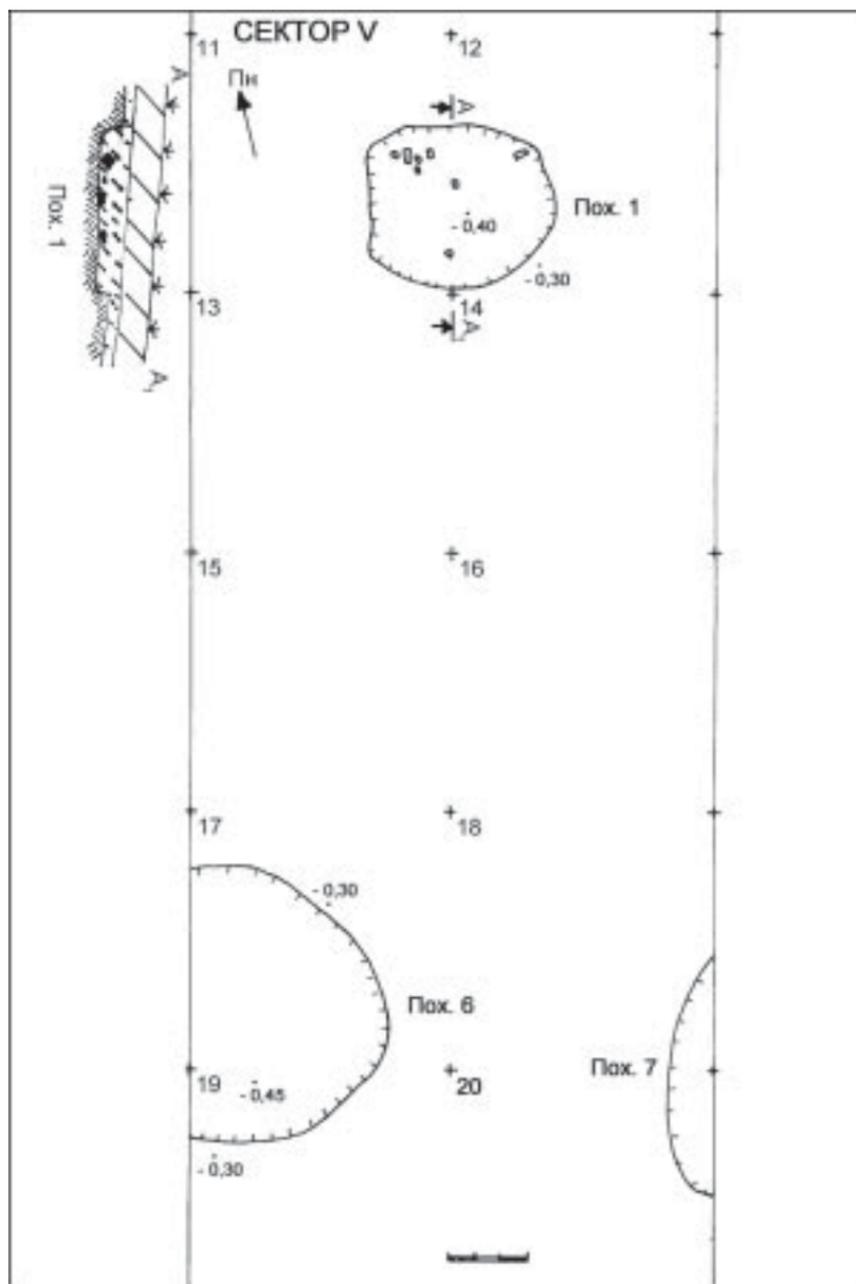

Рис 50. Плани поховань № 1, 6, 7 на глибині 0,3м. Профіль поховання № 1.

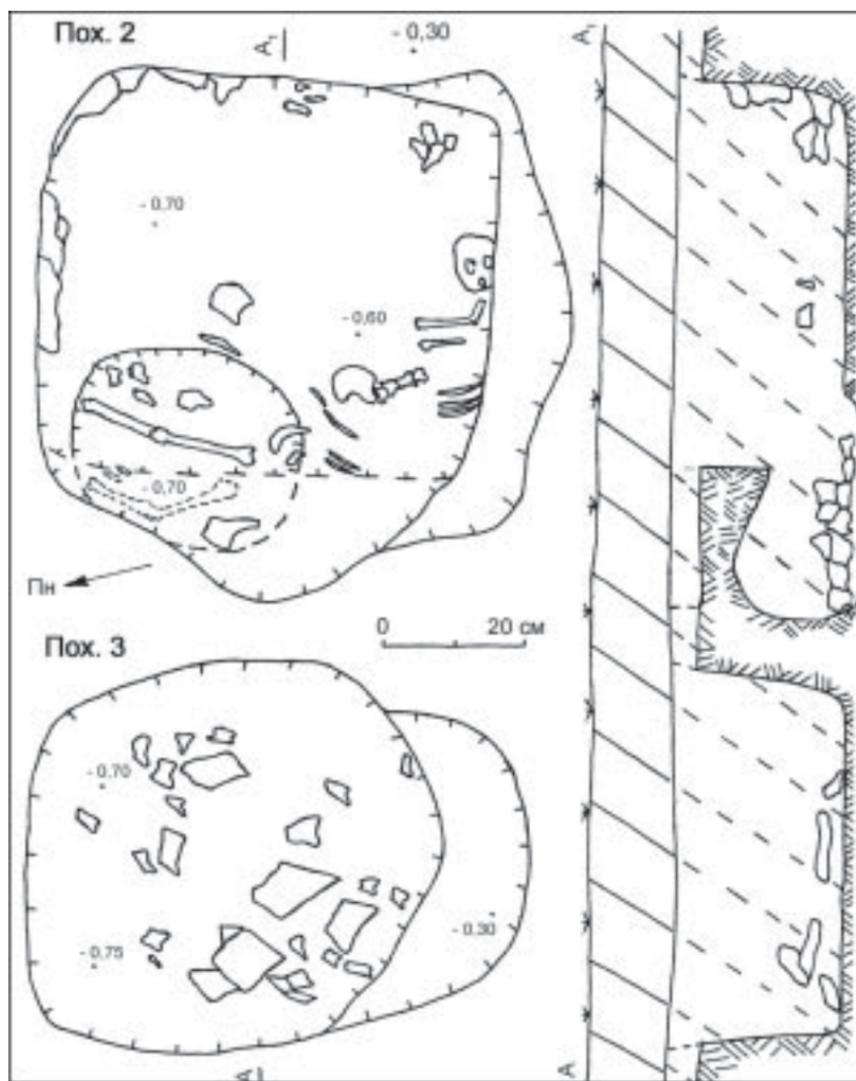

Рис 51а. Плани та профілі поховань № 2, 3.

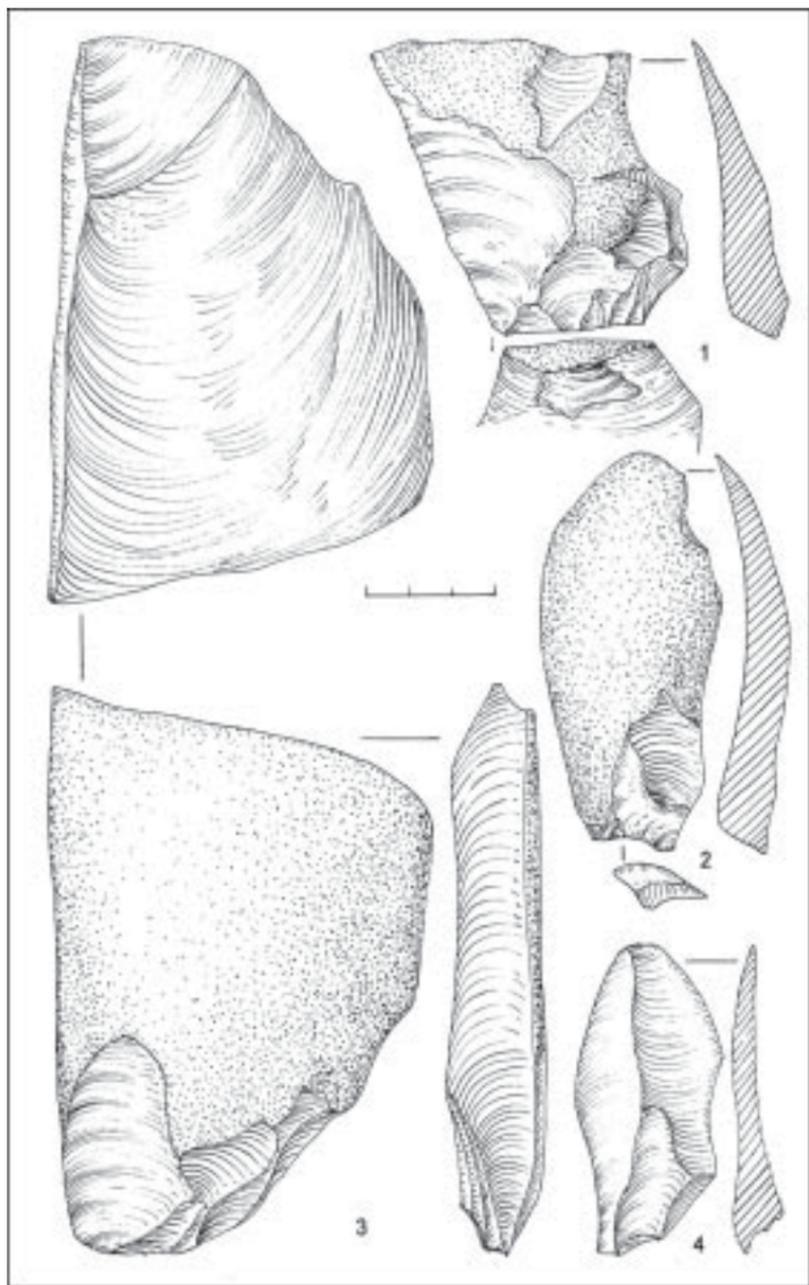

Рис 52. Плини поховань № 3, 4.

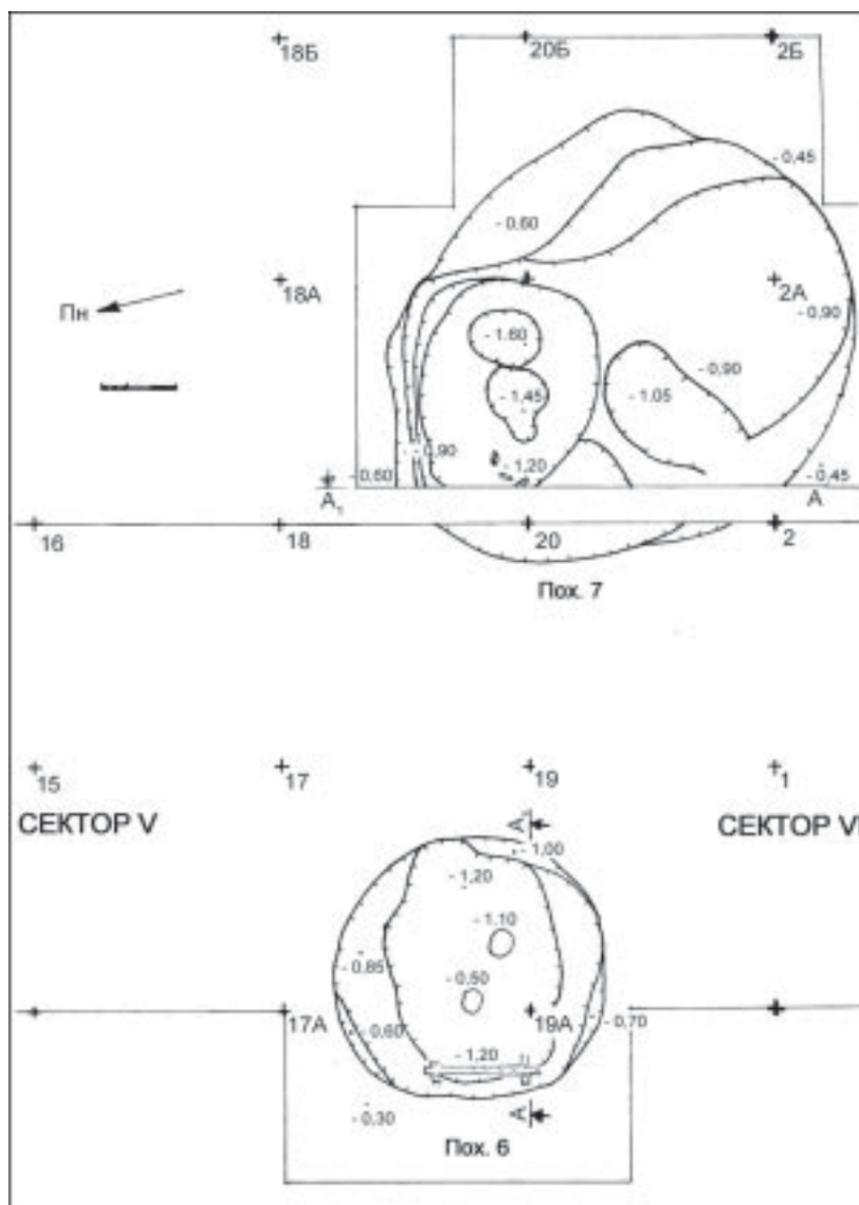

Рис 53. Плани поховань № 6, 7.

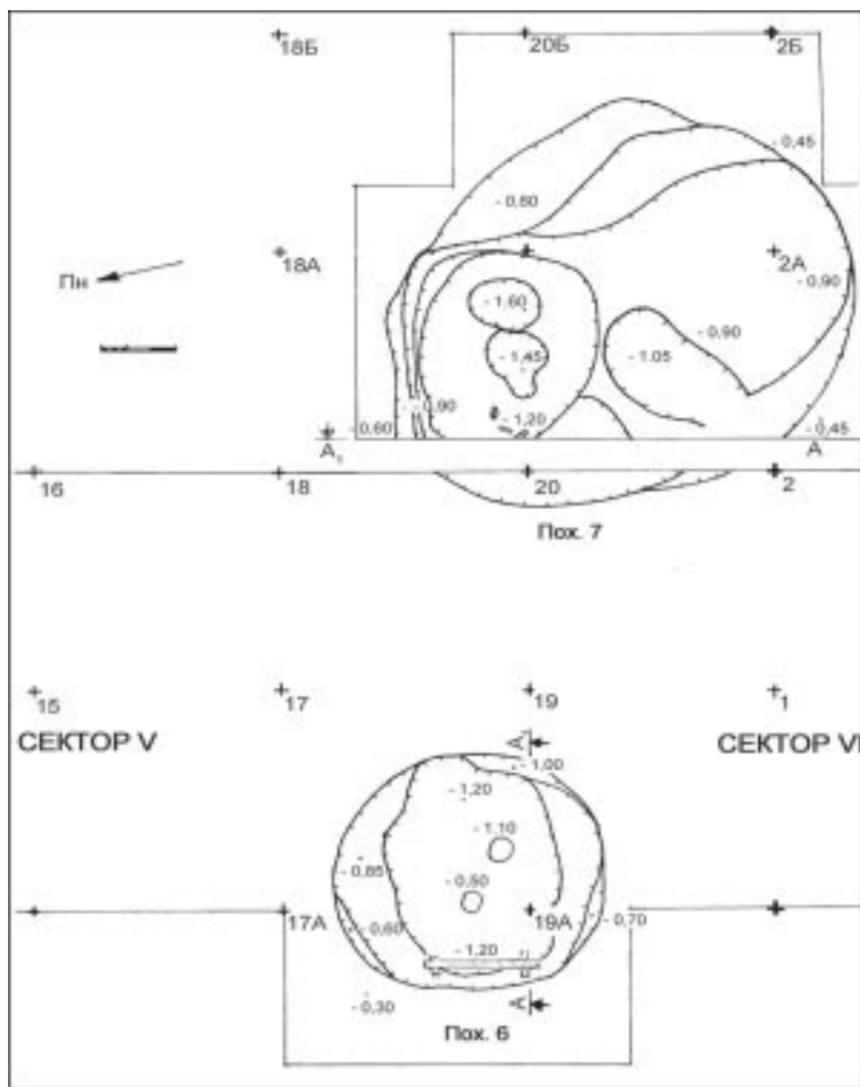

Рис 53а. Профілі поховань № 6, 7.

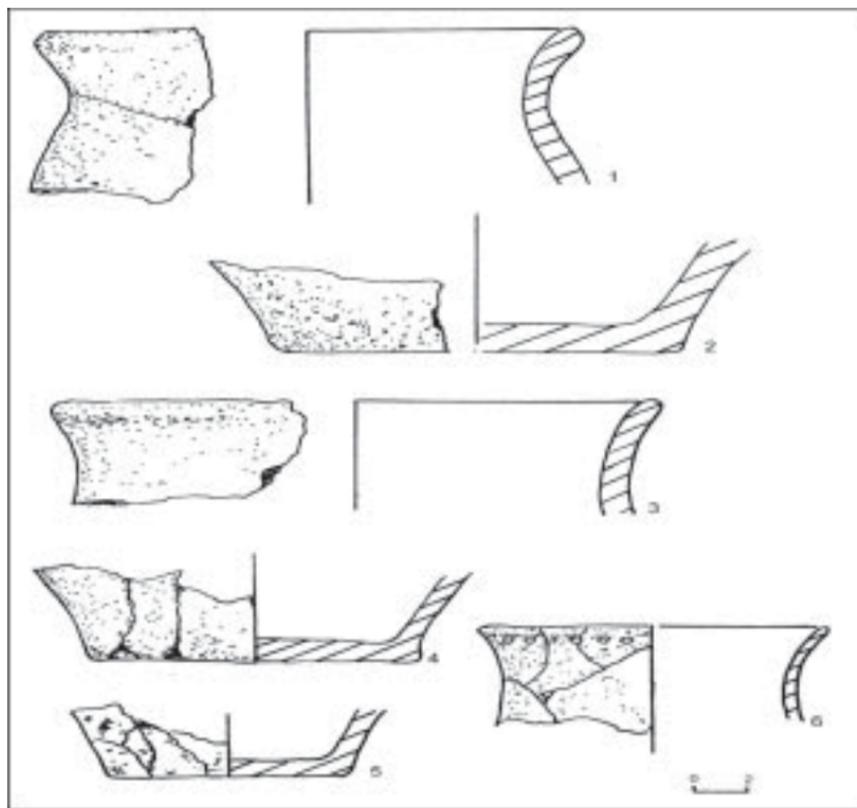

Рис 54. План та профіль поховання № 8.

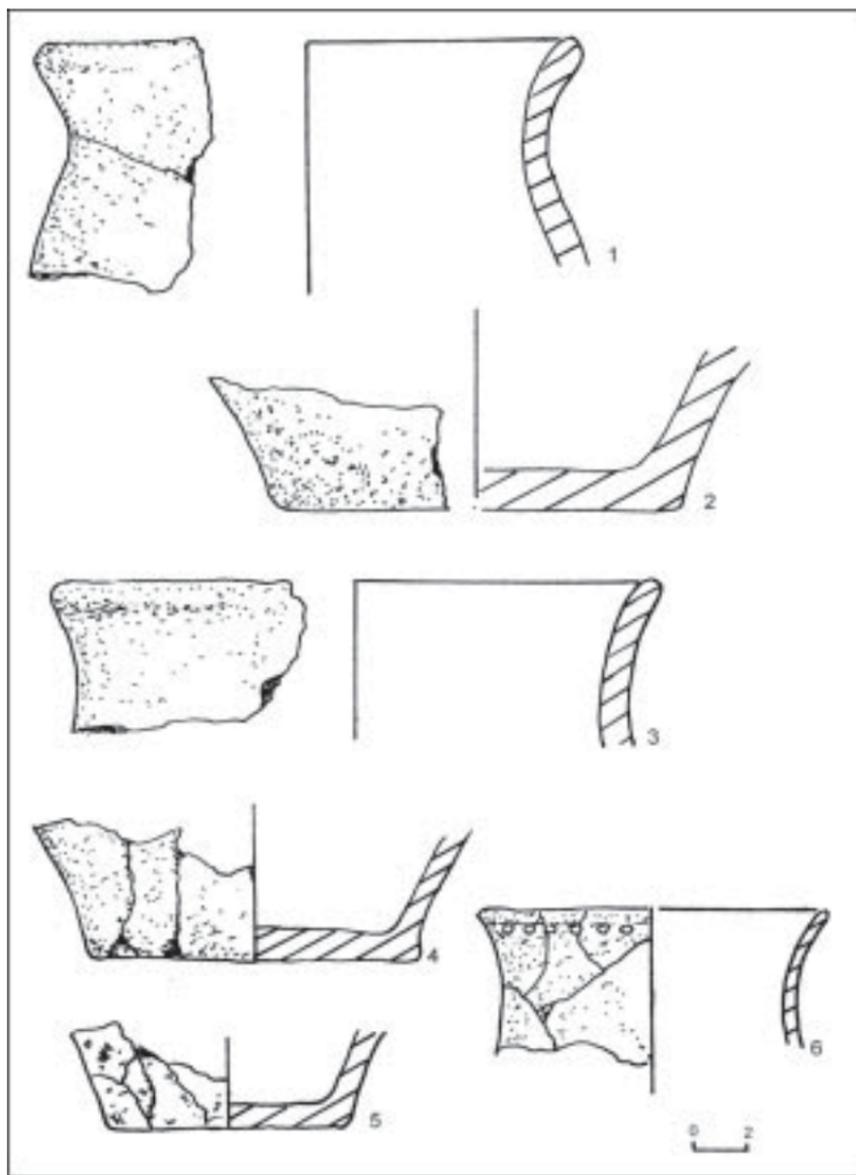

Рис 55. Кераміка висоцької культури з культурного шару (сектори III-IV).

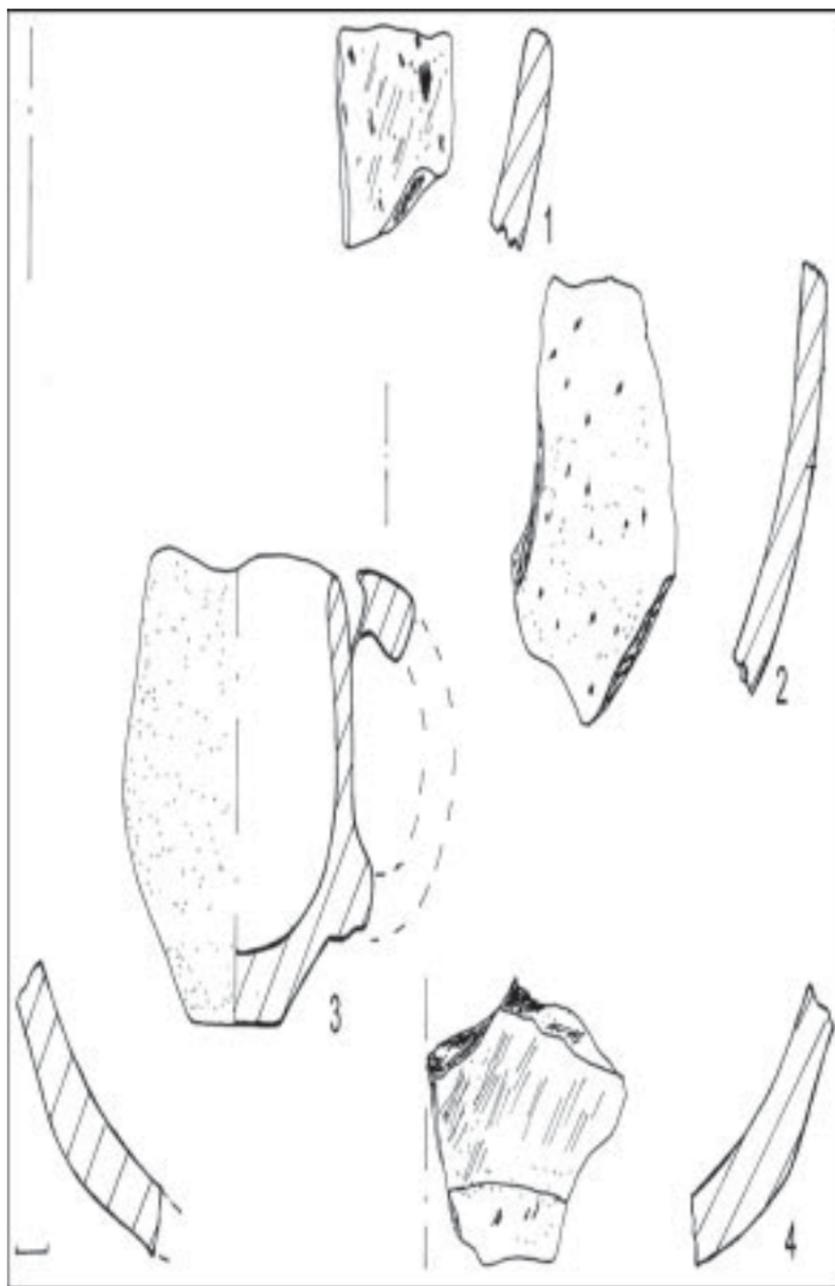

Рис 56. Давньоруські знахідки з культурного шару (сектори II-IV).

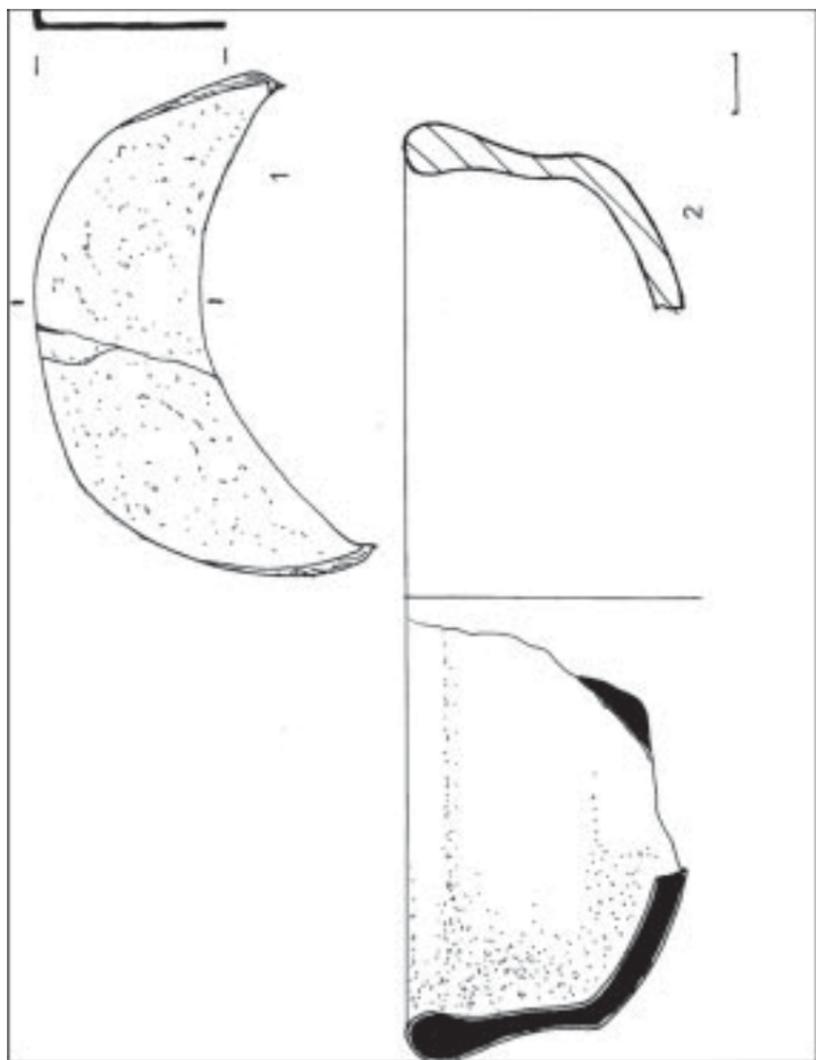

Рис 57. Знахідки рубежу нашої ери з культурного шару: 1 – сектор IV; 2 – сектор VI.

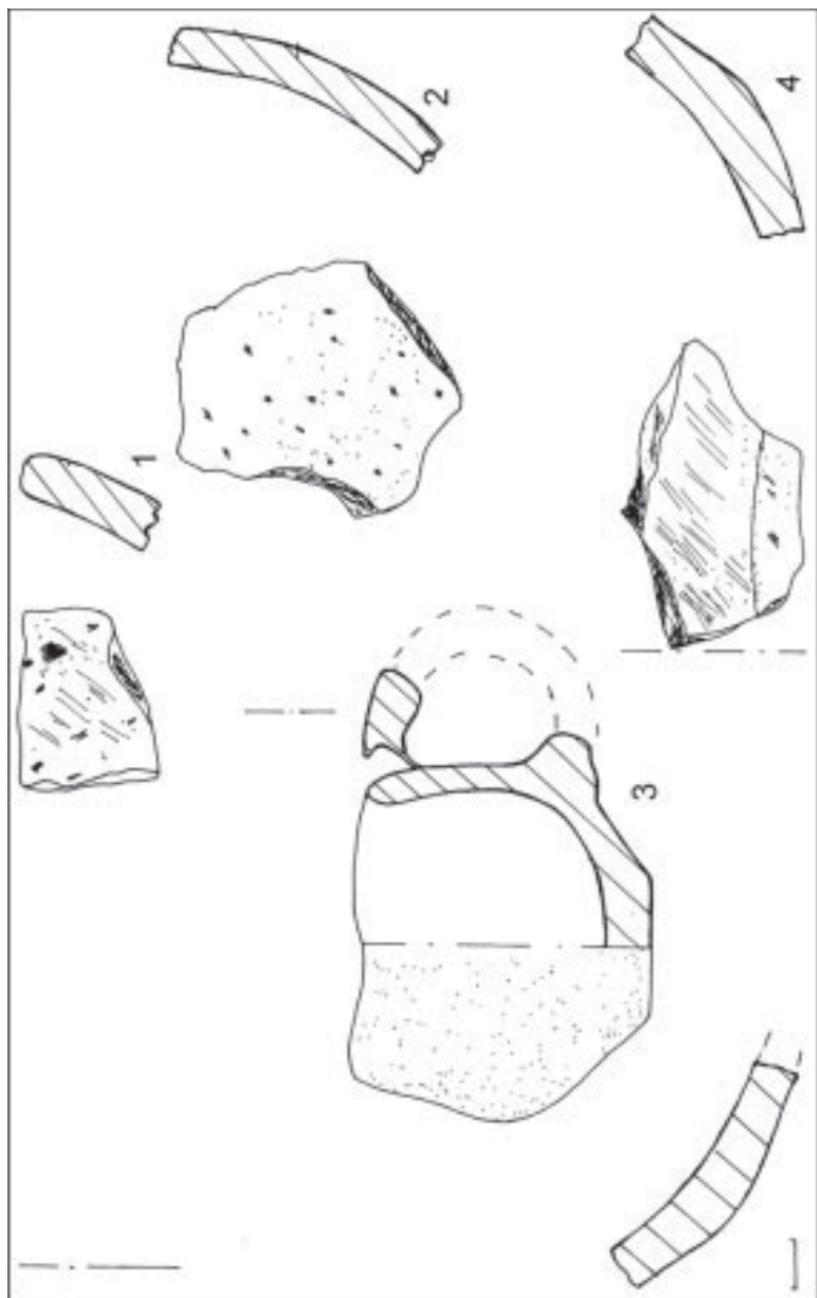

Рис 58. Кераміка з поховання № 1.

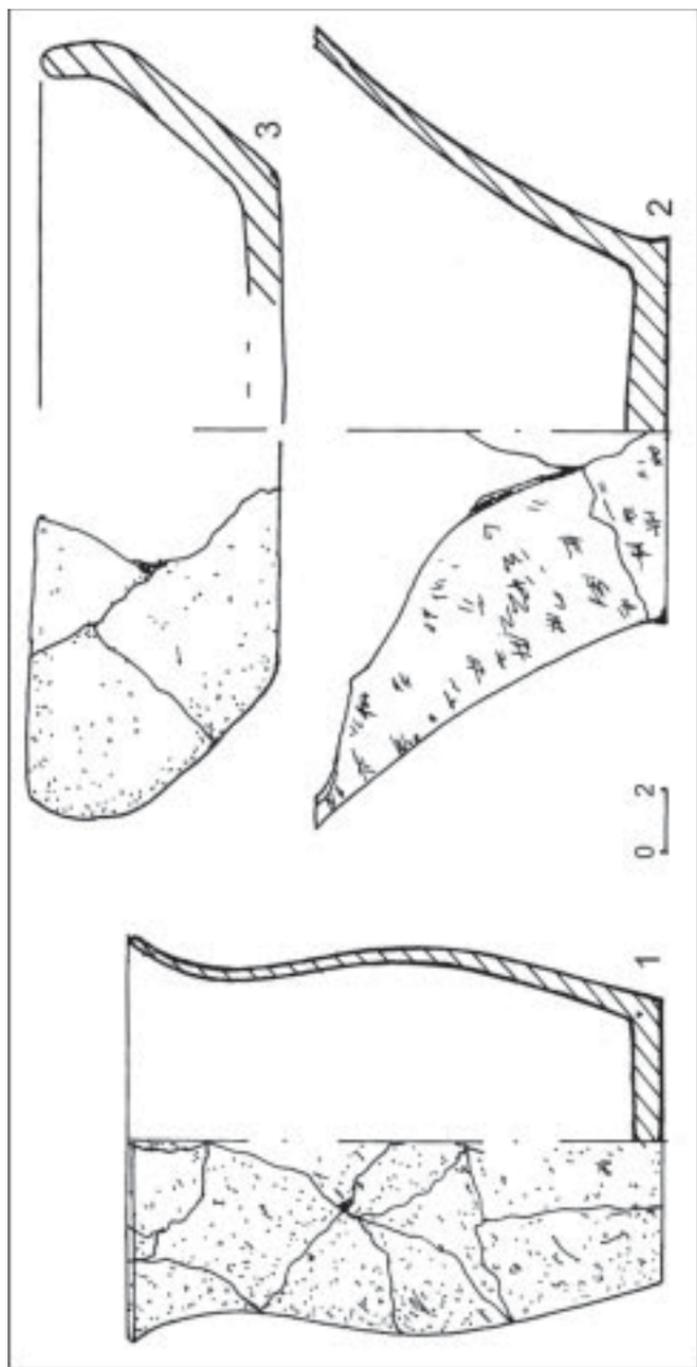

Рис 59. Кераміка з поховання № 2.

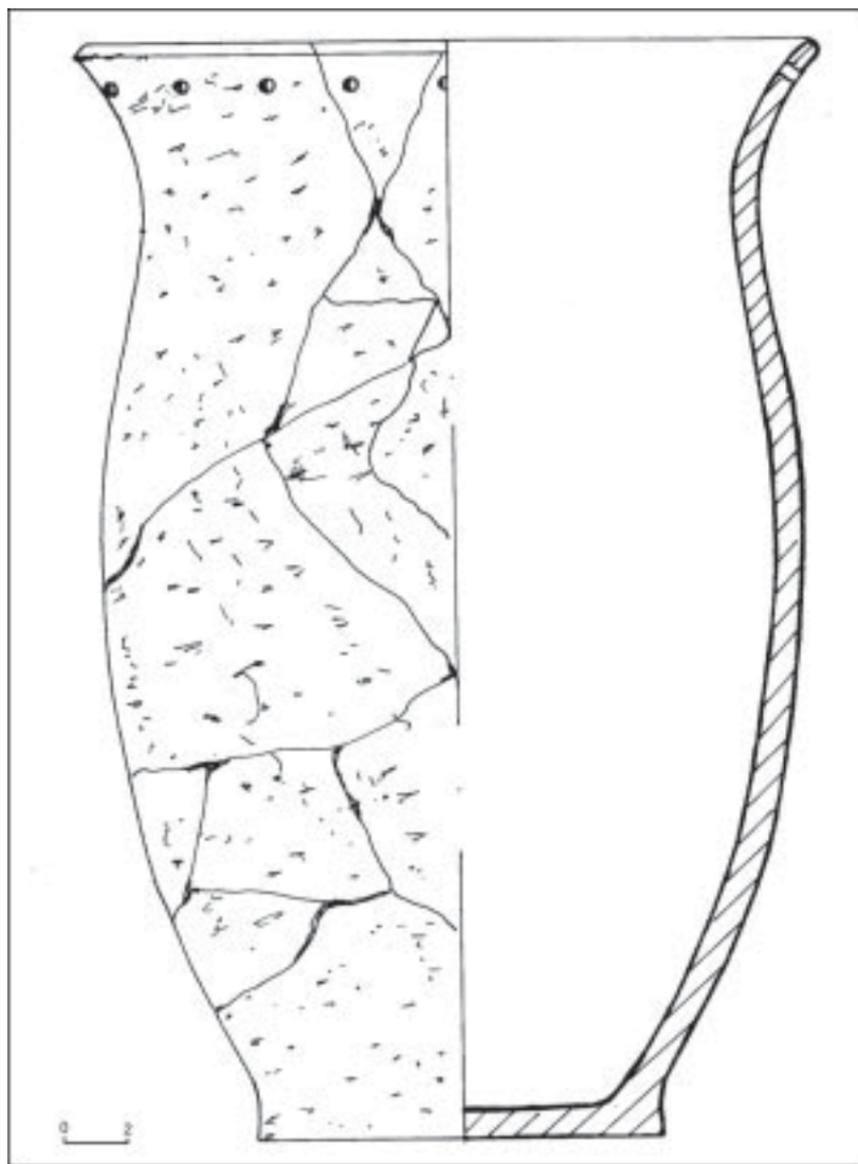

Рис 60. Кераміка з поховання № 2.

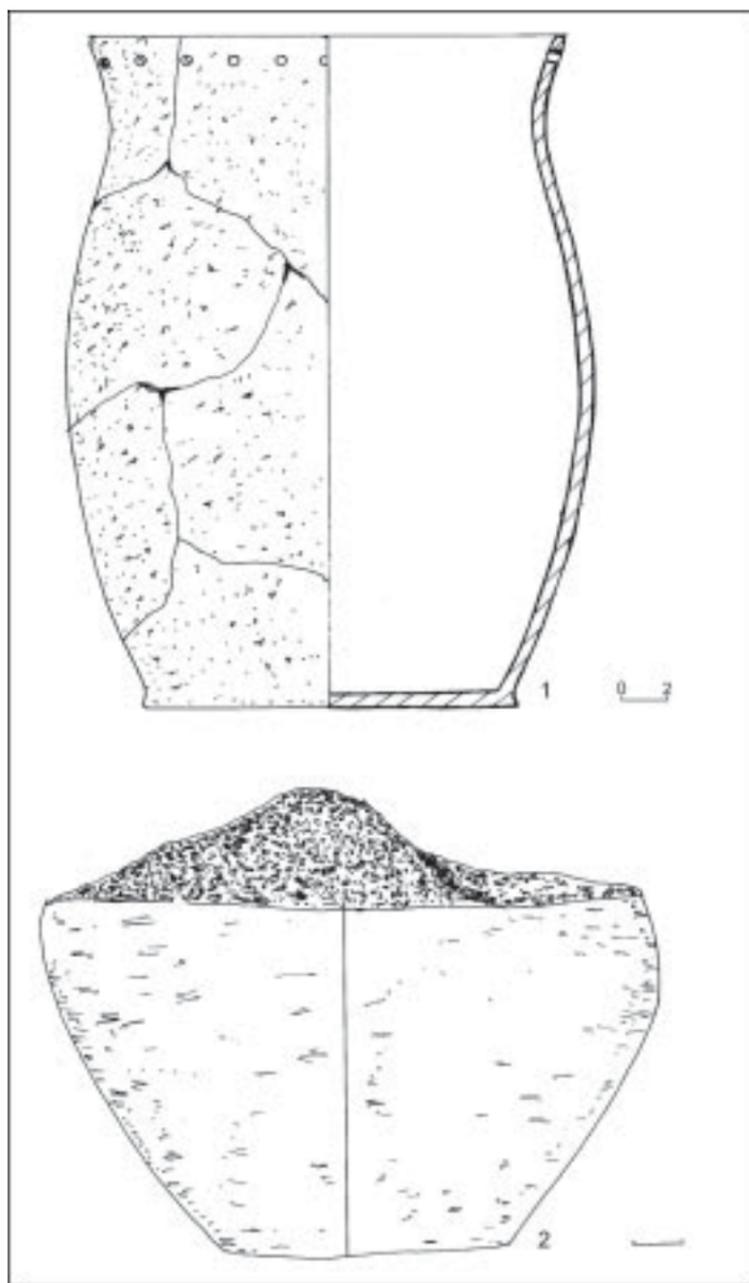

Рис 60а. Кераміка з поховання № 2: 1 - підбій.

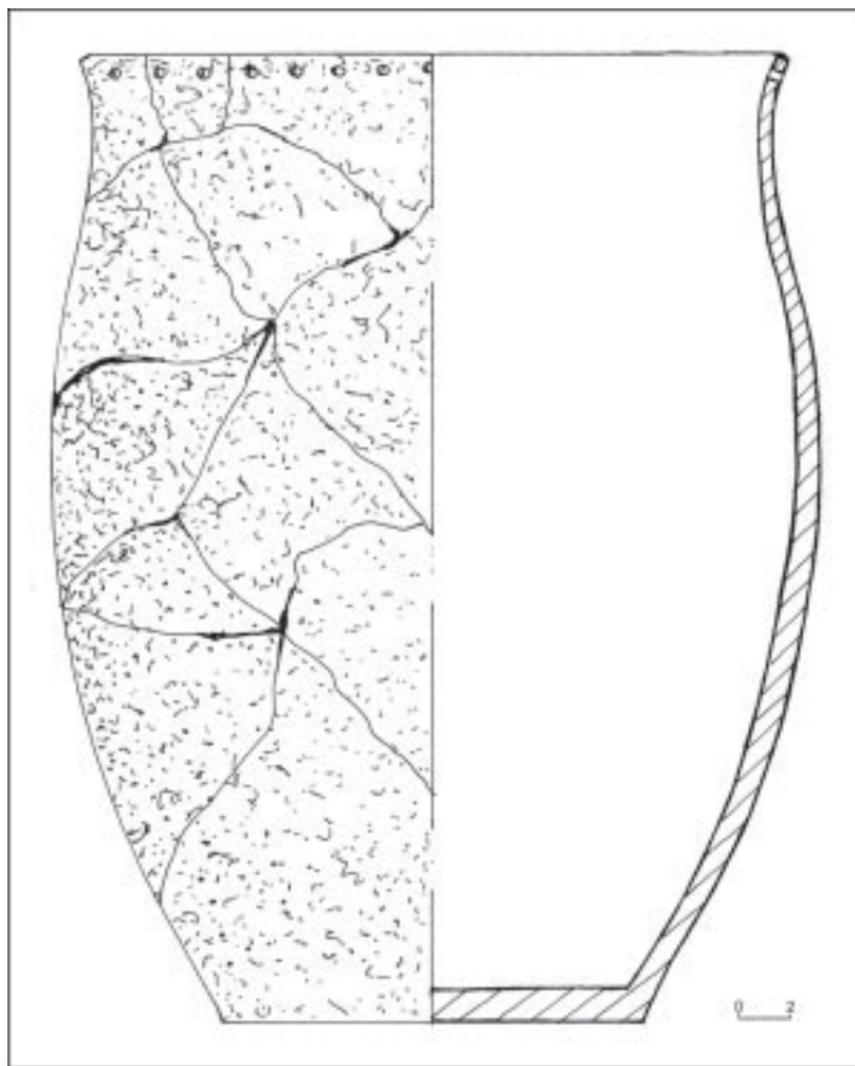

Рис 61. Кераміка з поховання № 3.

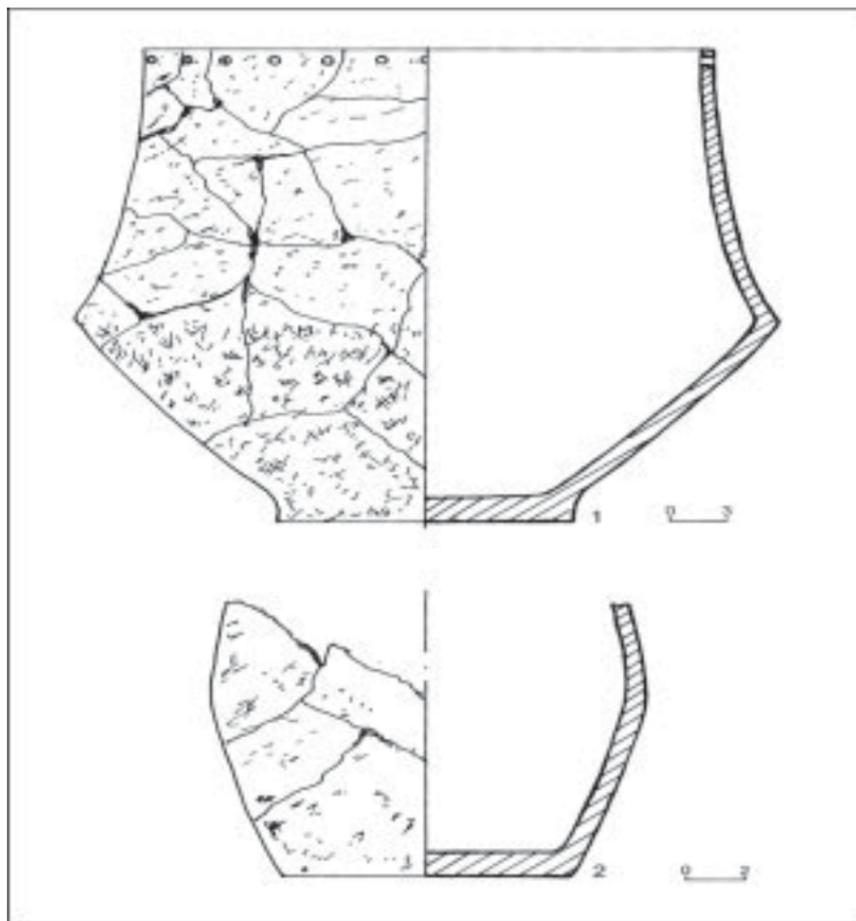

Рис 62. Кераміка з поховання № 3.

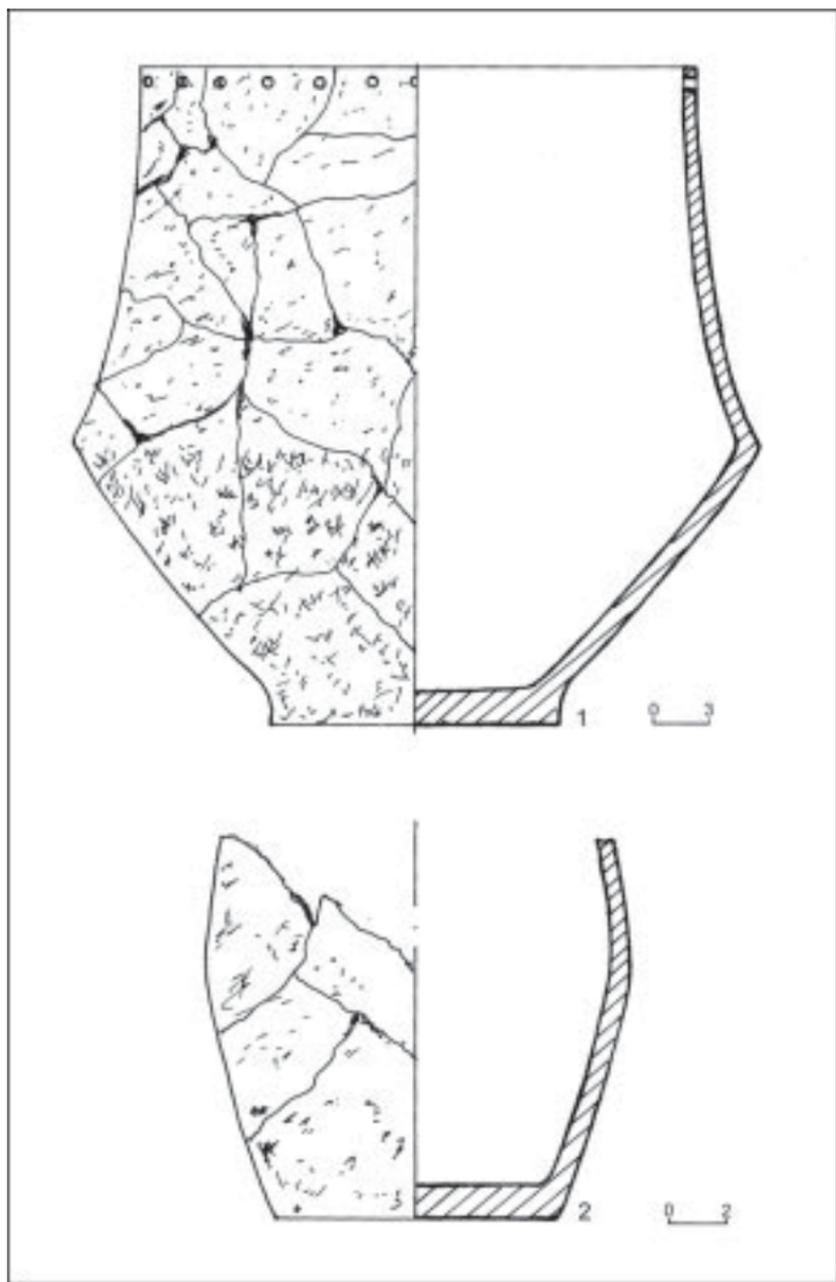

Рис 63. Кераміка з поховання № 3.

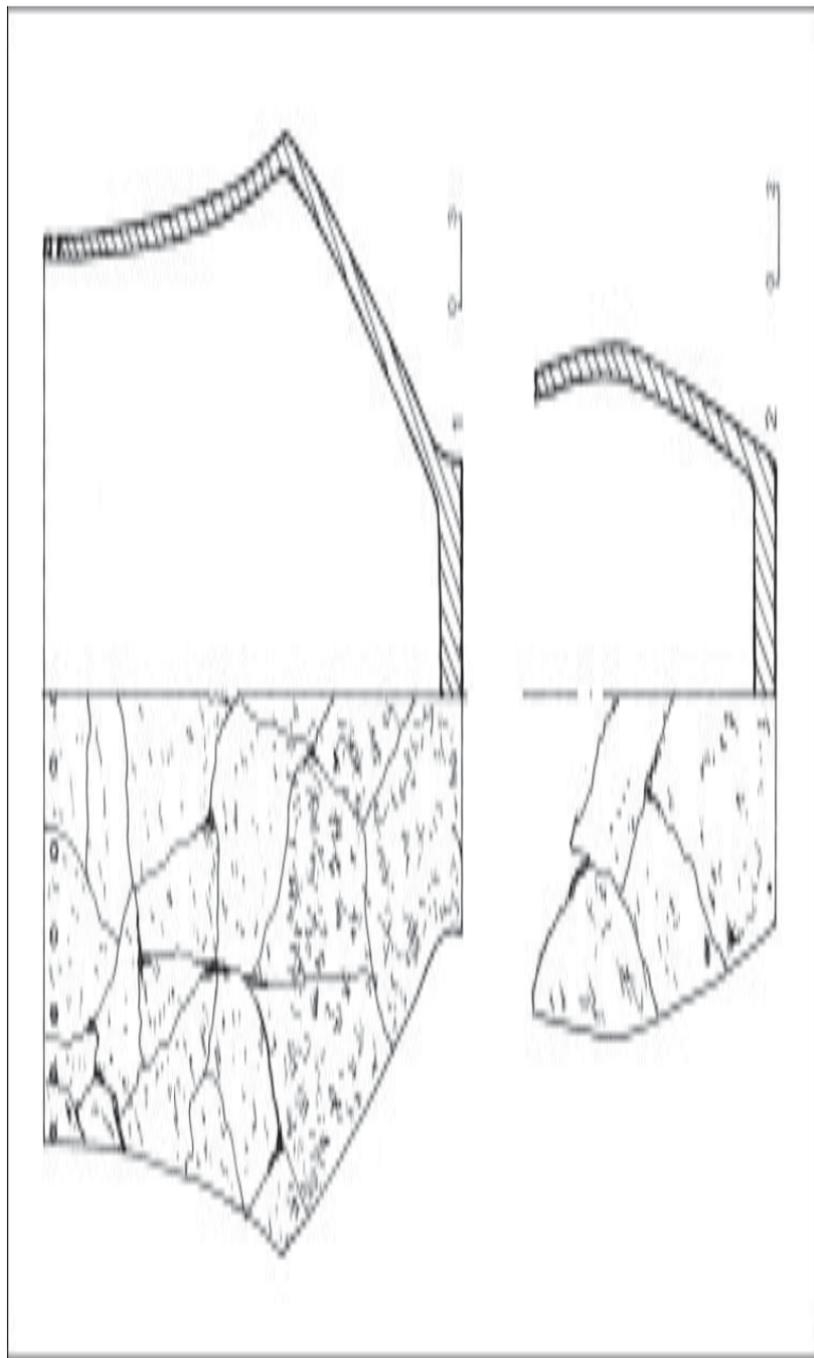

Рис 64. Кераміка з поховання № 3.

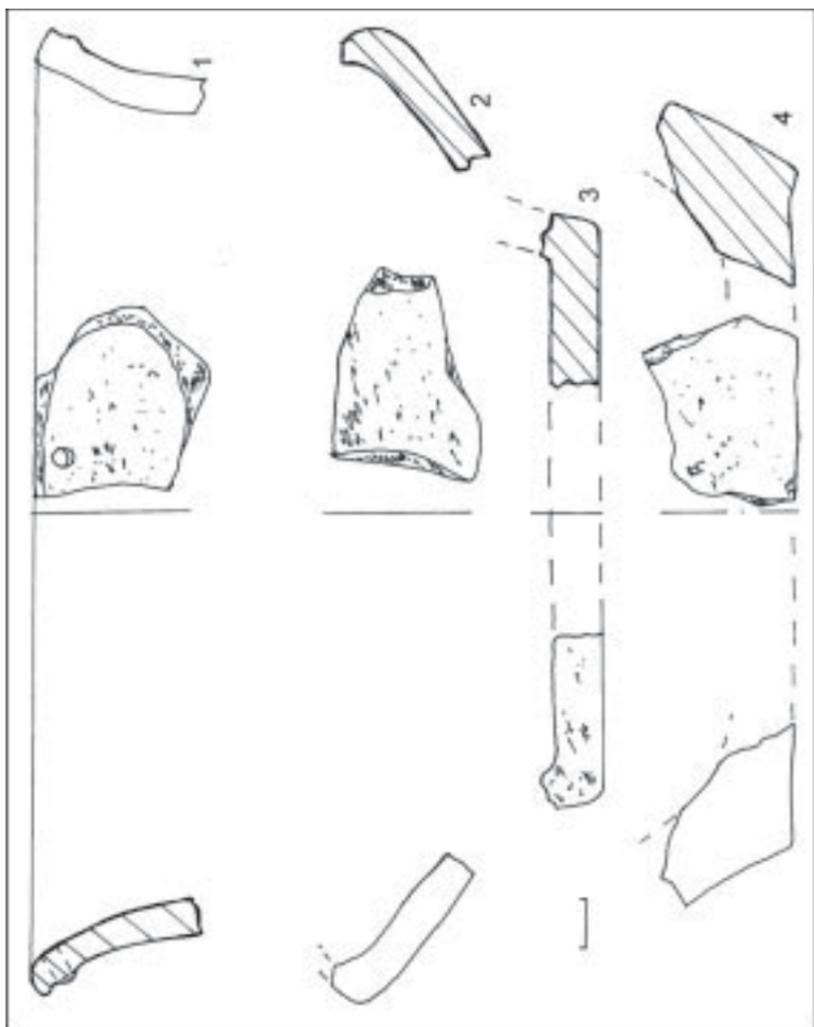

Рис 65. Кераміка з поховання № 4 (1, 2, 3) та поховання № 6 (4).

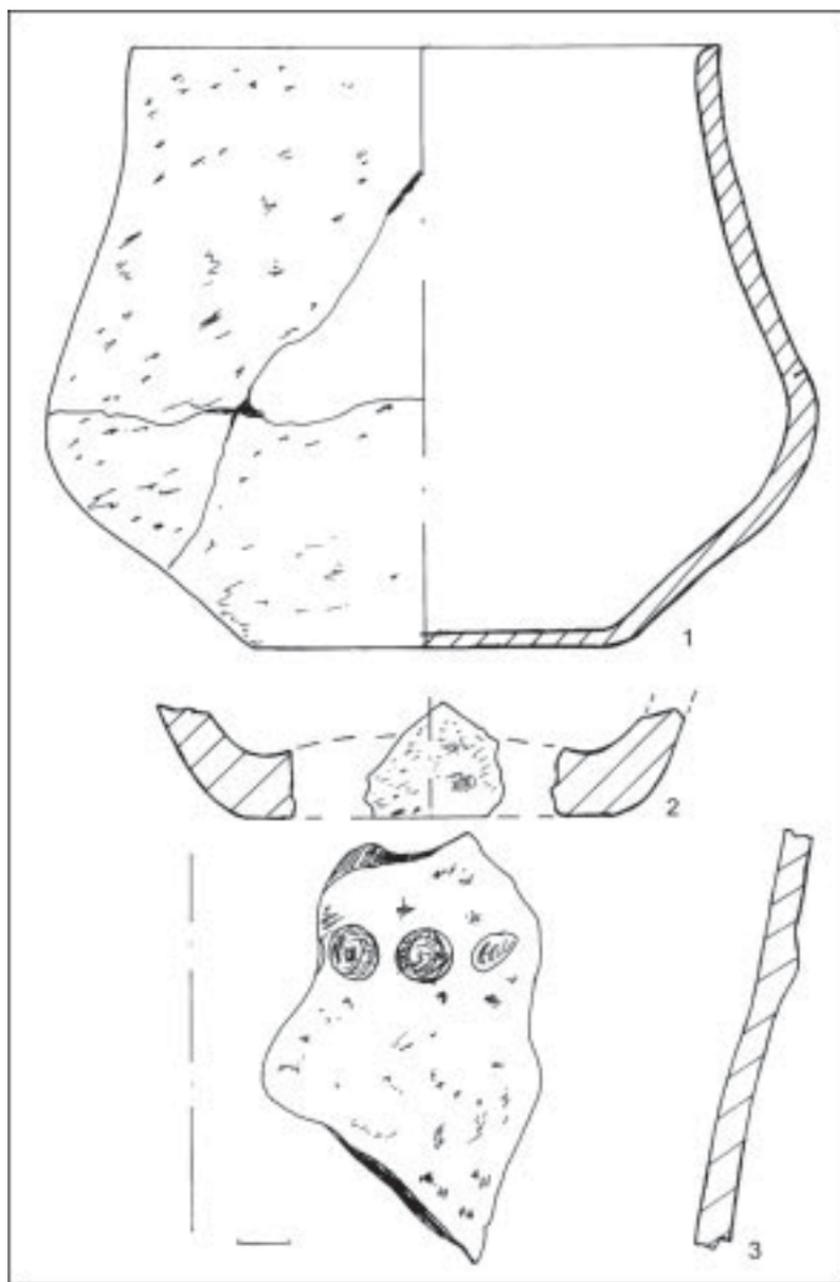

Рис 66. Кераміка з поховання № 5.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«РЯТІВНА АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА»

Рятівна археологічна служба була створена 17.07.1991 р. як державне наукове мале підприємство. Розпорядженням Президії НАН України № 953 від 19.04.1993 р. реорганізована у Науково-дослідний інноваційний центр «Рятівна археологічна служба» при Інституті українознавства НАН України. З 11.02.1998 р. розпорядженням Президії НАН України НДІЦ «РАС» ІУ НАНУ реорганізовано у Регіональний науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» і перепідпорядковано Інституту археології НАН України.

Службу створено як самостійну юридичну госпдоговірну установу, яка є структурним підрозділом Інституту археології Національної академії наук України – суб'єктом Законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини».

Основна мета діяльності служби – організація і проведення охоронних досліджень на пам'ятках археології, яким загрожує руйнування унаслідок господарської діяльності людини та здійснення інноваційних розробок у галузі вивчення, охорони та відновлення історико-культурної спадщини на території Західного регіону України.

Відповідно до статей Законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про наукову і науково-технічну експертизу» та статутних положень вона проводить також спеціалізовану експертну діяльність у сфері археології та готує матеріали для погодження відповідними органами охорони культурної спадщини проектів відводу земельних ділянок. РНДЦ «РАС» ІА НАНУ має належне кадрове та технічне забезпечення, а наукові співробітники мають право на отримання Відкритих листів і Дозволів на проведення археологічних робіт.

За час своєї діяльності РАС проводила археологічні роботи (розвідки та розкопки) на території Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської,

Одеської, Тернопільської, Херсонської та Хмельницької областей. Основними замовниками археологічних робіт були: Державне підприємство магістральних нафтопроводів «Дружба» (тепер Філія «МНП «Дружба» ВАТ «Укртранснафта»), Львівська обласна дирекція «Укрсоцбанку», ВАТ «Інститут Транспорту Нафти», ДП «УкрДІПродор», Львівська філія «ЗахідДІпрошлях», УКБ Львівської ОДА, ВАТ «НПК Галичина», ГПУ «Львівгазвидобування», НГВУ «Бориславнафтогаз», Служби автомо-більних доріг у Львівській та Тернопільській областях.

Серед найвагоміших наукових робіт варто виділити наступні:

1992 р. – розкопки на території відведеної під будівництво готелю «Золотий Лев» у м. Львові;

1996-1997 рр. – розвідки та розкопки у зоні будівництва нафтопроводу НПК «Південний» - Західна Україна (нафтопровід Одеса–Броди);

1997 р. – розвідки на території відведеної під будівництво торгово-адміністративного будинку ВАТ «Перун» у м. Львові;

1997-1998 рр. – розкопки на території Старостинського замку XIV–XVII ст. у м. Галич Івано-Франківської області;

1998 р. – розкопки Успенського собору XII ст. та на прилеглий до нього території в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області;

1998-1999 р. – розкопки на території відведеної під будівництво адміністративного будинку Львівської обласної дирекції «Укрсоцбанку» у м. Львові;

2000 р. – розкопки в цокольних приміщеннях будинку по вул. Друкарська, 9, який розташований в історичному середмісті Львова;

2001 р. – археологічно-архітектурні дослідження пам'ятки архітектури – Жовківської синагоги 1692 р. у м. Жовкла Львівської області;

2002 р. – розвідки у зоні прокладення волоконно-оптичної лінії зв'язку від с. Куровичі Львівської області до Державного кордону України зі Словаччиною;

2003 р. – розвідки у зоні будівництва нафтопроводу Броди-Плоцьк (українська частина);

– розвідки у зоні будівництва нафтопроводу Жулин-Надвірна;

– розвідки у зоні будівництва лупінгів у напрямку нафтопроводів «Кременчук-Снігурівка», «Снігурівка-Августівка»;

– розвідки у зоні будівництва нафтопроводу «км 154 нафтопроводу «Снігурівка-Августівка» - МНТ «Південний»;

– розвідки у зоні будівництва нової автомобільної дороги Львів-Броди;

– розкопки на території пам'ятки архітектури 1594 р. – Жовківського замку та на площі Вічевій у м. Жовкві;

2004 р. – розкопки у зоні будівництва автомобільної дороги Івано-Франківськ-Бучач-Тернопіль в обхід м. Бучач;

– розвідки у зоні будівництва автомобільної дороги Братковичі-Черляни в обхід м. Городок;

– розвідки у зоні будівництва автомобільної дороги Київ-Чоп в обхід м. Олесько.

У результаті багатолітніх досліджень у зонах народногосподарської діяльності було виявлено значну кількість різночасових пам'яток археології, а також проведено розкопки на тих з них, котрі могли бути знищені під час ведення земляних і будівельних робіт.

За кошти РНДЦ “РАС” ІА НАНУ підготовлено і видано цілу низку збірників наукових праць з археології:

– *Studia Archaeologica*. - № 1. - Львів: РАС, 1993;

– Козак Д. Пам'ятки давньої історії Волині у с.Линів.- Київ-Луцьк-Львів: РАС, 1994;

– Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян / Зб. наук. статей присвячений 100-річчю з дня народження В.П.Петрова. - Київ-Львів: РАС, 1997;

– Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. - Київ-Львів: РАС, 1999;

– Львівський археологічний вісник. - Вип.1. - Львів, 1999 (спільно з Львівською обласною інспекцією з охорони пам'яток археології Львівського історичного музею);

– Нові технології в археології. - Київ-Львів, 2002 (спільно з Інститутом археології Львівського національного університету ім.І.Франка);

– Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 2004. - Вип. 7 (спільно з кафедрою археології та історії стародавнього світу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка).

РНДЦ “РАС” ІА НАНУ у міру своїх можливостей сприяє проведенню різноманітних наукових заходів:

– надавала фінансову допомогу Інституту археології Львівського національного університету ім. І.Франка під час організації та розбудови його наукових фондів, а також у проведенні в 2003 р. розкопок на городищі літописного Пліснеська;

– фінансувала організацію та проведення Міжнародної конференції «Нові технології в археології» (м.Львів, 26-28 вересня 2002 р.);

– надавала фінансову підтримку під час організації конференції «Археологія Заходу України: підсумки останнього десятиліття» (м.Львів, 26-28 травня 2004 р.).

Запрошуємо до співпраці

Директор РНДЦ РАС ІА НАН України – О.Осаульчук

Наша адреса:

79008, м.Львів, вул.В.Винниченка, 24

тел./факс (0322) 75-75-89, (067) 94-91-534

E-mail: osaulchuk@ukr.net, osaul@in.lviv.ua

ЗМІСТ

Топографічні умови місцезнаходження поселення	4
Опис археологічних розкриттів та культурно- хронологічний аналіз матеріалів	5
Список використаної літератури	32
Ілюстрації	34

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ, Віталій КОНОПЛЯ,
Михайло ФИЛИПЧУК

**ЛУКАШІ. БАГАТОШАРОВА ПАМ'ЯТКА
АРХЕОЛОГІЇ НА БРІДЩИНІ**

Редактор

Н.Войцещук

Технічний редактор

Т.Милян

Коректор

Н.Войцещук

Комп'ютерна верстка

Т.Милян, В.Івановський

Формат 84x108 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Arial.
Ум.-друк. арк. 11,34

Друк – ПП «Астра-Друк-Сервіс».